

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

5

5

1972

MÁJUS

HÍD
IRODALMI
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXVI. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

CSÉPE IMRE

-
- KORSZERŰSÉG / KORTÁRS IRODALOM
- 639 NAGY PÁL
SZÓ, SZÖVET, SZÖVEG
- 652 PAPP TIBOR
NYELVEK IRODALMA — AZ IRODALOM
NYELVE
-
- 663 UTASI MÁRIA
VÖRÖSMARTI ELÉGIA
- 664 FECE IREN
MAMA
- 666 FOKY ISTVÁN
ÉRINTETLENSÉG
- 668 KISS JOVÁK FERENC
S EGY KÉZ A TÖMBÖK ALATT
- 670 BÁLINT BÉLA
VÁD-VERS
-
- 675 CS. SIMON ISTVÁN
EGYKEDVŰ UTAZÁS
- 677 SZÜGYI ZOLTÁN
KÉT MESE
- 680 SZIRMAI KÁROLY
A KUTYÁS ASSZONY
- 684 ANTUN SÓLJAN
A KAPRIJEI JÓ EMBER
- 694 ENCZI ENDRE
ADALÉKOK AZ IZMUSOK ÉS
HARMONIKÁSGIZI TÖRTENETÉHEZ
-
- 703 HATALA ZOLTÁN
FALU LESZ A KASTÉLY KÖRÜL
-

Melléklet:
AZ EMBER
SZÜLETÉSNAPIJÁN
(Ács Károly verse)

Csépe Imre

1914 — 1972

EZ A MÁJUS NAGY RENDET VÁGOTT IRODALMUNKBAN: CSÉPE IMRE MENT EL KÖZÜLÜNK, A MÁJUSI MEZŐK, A TERMŐ POR, A TARISZNYÁS EMBEREK KÖLTŐJE, S KORAI HALÁLÁVAL EGYIK LEGSAJÁTABB SZÍNE, HANGJA, EMBERI GESZTUSA IHLETETT MEGSZÓLALTATÓJÁT VESZTETTE EL A SÜLLYEDŐ ÉS ÚJJÁSZÜLETŐ BÁCSKAI TÁJ. CSÉPE CSAKUGYAN A MÉLYBŐL JÖTT, A BÉRESEK, A KUBIKOSOK, A „FENÉKEN MARADÓK” NÉMA PANASZAIT ÉS LAZADÁSAIT FORMÁLTA KÖLTÉSZETTÉ, S AZ ŐSTEHETSÉG ERŐTELJES, KÖZVETLEN, TISZTA HANGJÁVAL ROBBANT BE A HARMINCAS ÉVEK BÁGYADT, FÜLLEDT POLGÁRI IRODALMÁBA. EZ AZ AUTENTIKUS, MEGÉLT ÉS MEGSZENVEDETT NÉP-KÖZELSÉG JELLEMZI EGÉSZ HARMINCÖT ÉVES ÍRÓI MUNKÁSSÁGÁT, S TESZI ÉLETMŰVÉT SAJÁTOSSÁ, EGYSZERIVÉ, MEG NEM ISMÉTELHETŐVÉ A JUGOSZLÁVIAI MAGYAROK IRODALMÁBAN.

a szép keresése

Az Ember születésnapján

Ács Károly

A SZEM szegény húnyó tévedt bogár	a szem SZEGÉNY húnyó tévedt bogár	a szem szegény HÚNYÓ lévedt bogár	a szem szegény húnyó TÉVEDT bogár	a szem szegény húnyó tévedt BOGÁR	ÖRÖK vártán jövőt kémelel a szem	örök VÁRTÁN jövőt kémelel a szem	örök vártán jövőt KÉMLEL a szem	örök vártán jövőt kémelel A SZEM
A FÜL zagyva hangok süket öre	a fül ZAGYVA hangok süket öre	a fül zagyva HANGOK süket öre	a fül zagyva hangok SÜKET öre	a fül zagyva hangok süket ÖRE	IGAZ s hamis között választ a fül	igaz S HAMIS között választ a fül	igaz s hamis KÖZÖTT választ a fül	igaz s hamis között választ A FÜL
A NYELV nyálas ficam locska szajkó	a nyelv NYÁLAS ficam locska szajkó	a nyelv nyálas FICAM locska szajkó	a nyelv nyálas ficam LOCSKA szajkó	a nyelv nyálas ficam locska SZAJKÓ	EZREK helyett értük beszél a nyelv	ezrek HELYETT ÉRTÜK beszél a nyelv	ezrek helyett értük BESZÉL a nyelv	ezrek helyett értük beszél A NYELV
A BŐR fázós fájó kurta iszák	a bőr FÁZÓS fájó kurta iszák	a bőr fázós FÁJÓ kurta iszák	a bőr fázós fájó KURTA iszák	a bőr fázós fájó kurta ISZÁK	EGÉSZ ország meleg szüre a bőr	egész ORSZÁG meleg szüre a bőr	egész ország MELEG szüre a bőr	egész ország meleg szüre A BŐR

A CSONT lomha súnyó málha- hordó	a csont LOMHA súnyó málha- hordó	a csont lomha SÚNYÓ málha- hordó	a csont lomha súnyó MÁLHA- hordó	a csont lomha súnyó málha- HORDÓ	NÉPET tartó kemény gerinc a csont	népet TARTÓ kemény gerinc a csont	népet tartó KEMÉNY gerinc a csont	népet tartó kemény GERINC a csont	népet tartó kemény gerinc A CSONT
A VÉR gyáva léken hűlő iszap	a vér GYÁVA léken hűlő iszap	a vér gyáva LÉKEN hűlő iszap	a vér gyáva léken HŪLŐ iszap	a vér gyáva léken hűlő ISZAP	LÁZADT tömeg tüzét szítja a vér	lázadt TÖMEG tüzét szítja a vér	lázadt tömeg TŪZÉT szítja a vér	lázadt tömeg lüzét SZÍTJA a vér	lázadt tömeg tüzét szítja A VÉR
AZ AGY gyarló érdek gyűrött ágya	az agy GYARLÓ érdek gyűrött ágya	az agy gyarló ÉRDEK gyűrött ágya	az agy gyarló érdek GYŪRÓTT ágya	az agy gyarló érdek gyűrött ÁGYA	TÖRVÉNYT bont és törvényt formál az agy	törvényt BONT ÉS törvényt formál az agy	törvényt bont és TÖRVÉNYT formál az agy	törvényt bont és törvényt FORMÁL az agy	törvényt bont és törvényt formál AZ AGY
A TEST száraz kocsány esett gyümölcs	a test SZÁRAZ kocsány esett gyümölcs	a test száraz KOCSÁNY ESETT gyümölcs	a test száraz kocsány ESETT gyümölcs	a test száraz kocsány esett GYÜMÖLCS	IFJABB korok szárnyán ifjúl a test	ifjabb KOROK szárnyán ifjúl a test	ifjabb korok SZÁRNYÁN ifjúl a test	ifjabb korok szárnyán IFJUL a test	ifjabb korok szárnyán ifjúl A TEST

korszerűség / kortárs irodalom

SZÓ SZÖVET, SZÖVEG

NAGY PÁL

Le temps est proche où se qui sut demeurer inexplicable pourra seul nous requérir.

(René Char)

Full many a flower is born to blush unseen.

(Joyce)

Pour faire apparaître une écriture nouvelle (et non un style nouveau), une pratique fondée en théorie est nécessaire.

(Roland Barthes)

A gyerekkori legendák világából idézem meg a fésűkirályt. Nagyobb vásárok alkalmával tűnt fel szülővárosomban hórihorgas alakja. Pattanásos arca, hatalmas ádámcsutkája és apró madárfeje volt; fején fésűvel teletűzdelt papírkorona. A hangerősítő akkor még nem volt divatban, de nem is volt rá szüksége, mint afféle sokat tapasztalt vásári kikiáltó rekedtes, de messzire hallható hangon ismételte: „Tessék, tessék! Itt a valódi szarufésű! Kétféle szarunk van, magyar szarunk és amerikai szarunk.”

Kétféle irodalom van: az, amelyik megérdemli ezt a nevet, s a másik, amelyet tévedésből hívnak így, mert a szórakoztató ipar gyártmánya, éppen úgy, mint a kabaré vagy a televízió, tehát más címszó alatt tárgyalandó.

A határt persze nem könnyű meghúzni irodalom és irodalom, irodalom és nem-irodalom között. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a ponyvaregény a szórakoztató ipar szalagon gyártott terméke, s mint ilyen, nem sok figyelmet érdemel. Egy-egy jobb ízlésű olvasó azonban ugyanígy vélekedik például az egész kiterjedt Forsyte-dinasztiáról, s ami az írók legjobbjaikat illeti: érdektelennek tartják minden olyan elődjük és kortársuk

* Mindkét tanulmány bővített változata a hollandiai Mikes Kelemen Kör 1971. június 5-1 hétfői összejövetelén elhangzott hasonló című előadásnak.

munkáját, aki kizárólag a készből él, s nem tesz eleget annak az általános írói követelménynek, melyet már Rimbaud így fogalmazott meg: „Trouver une langue. (...) demandons aux poètes du nouveau, — idées et formes.” (Lettre à Paul Démeny, Charleville, 15 mai 1871).

Ebben az összefüggésben, azt hiszem, magától értetődik, hogy az itt következő két tanulmányban a folytonosan új kifejezésre törekvő, kísérletező irodalomról, a sokrétű, bonyolult szöveggként jelentkező textúra-irodalomról lesz szó.

A PIANÓLA Bár csak szegény gyárilány

És brillje, boája ...

(Ragradva méggyorsabban fényképvázat hanghülyén a kánkán szélvész így tovább már nem mehet hát tempó giusto. Barabum!)

TUTTI Hogy volt! Dakápo! Brávó! Hogy volt!

SIMON Gondoljatok anyátok gyermekeire!

STEPHEN Haláltánc.

(Brangbarang de refrainade az árverési csöngő hangja lógebék és tulokmalac, Conmee Krisztus-szamarán sántamankó matrözrok-kant mentőcsónak nelsonkarja karbafonva hurokcsomót matrözokkal dudatánkra abbanahagyd old boy Bumlumm! Gebéken, miszkárolt mangalicán, csengacsöngő lovakon, Gadaréni disznókon Corry koporsóban. Eolcápa Kötrafalgar félkurblizó admirális huncutcunci Frauenzimmer szilvamázolt kipotyognak ordibálva gyerekkocsiból. Affene, ő a bajnok. Tűzijáték kékje kacsint hordójából főtiszt, vecsernye Love dzsiggakonflison Blazes süketfajd duplatökű sok biciklis hógombóccal semmi flanc az öltözkén. Akkor aztán végrerája hullámvasút föllefölle bummabumma mosogató-dézsza hintófazon az alkirállyal és az alreginával ó de izes illatcsatorna és vízvezeték Rozamunda egy fekete nő. Barabum!) (A párok szétesnek. Stephen megszedülten pörög. A szoba ellenpörög. Szemét becsukja, támolyog. Vörös sínek repülnek úrirányt. Csillagok égnek mindenütt. Napok tánca az ekliptikán. Fénylő szúnyogok táncolnak a falon. Hirtelen megáll.)

STEPHEN Hó!

(Stephen édesanyja, csont és bőr, mereven áttör a parkettán lepra-szürke ruhában, hervadt narancsvirág-koszorúval és egy menyaszsonyi fátyol rongyaival, orra nincs, arca elkorhadt, zöld a sírgödör penészetől. Pár szál haja tartása nincs. Kékkarikás üres szemgödreivel élesen nézi Stephent és kinyitja száját, hogy sutogva egy szót mondjon neki. Szüzek és hitvallók kara énekel hangtalanul.)

A KAR Liliata rutilantium te confessorum...

Iubilantium te virginum...

(Buck Mulligan tátott szájjal nézi egy torony tetejéről, egy bohóc bolhabarna és sárga duplaszín maskarájában, fején a klaunok kunkorvégű csörgősapkája, kezében gőzölgő vajaszriós kettészelve.)

BUCK MULLIGAN Földöglött csúnyán. Kár, kár. Mulligan találkája a megtört anyával. (Égrefordult szemmel.) Mercurial Malachi.

AZ ANYA (A halál nonszenszének rafinált mosolyával.) Valamikor én voltam a szép May Goulding. Meghaltam.

- STEPHEN (Béna horrorral.) Acheróni szellem, ki vagy? Ki rendezte ezt a vigyorgó grandguignolt?
- BUCK MULLIGAN (Megrázza tarajos csörgősapkáját.) A sors iróniája. Kinch megölte szukatestét. Korcskadáver. Beadta a kulcsot. (Olvadtt vajkönnyek csöpögnek szeméből a briósba.) Édes ósanyánk! *Epi oinopa ponton.*
- AZ ANYA (Közelebb jön, nedves hamuszagú lehelete szelíden megérinti Stephent.) Mindenki átlépi azt a küszöböt, Stephen. Több a nő a földön, mint a férfi. Te is. Eljön az óra.
- STEPHEN (A félelem, a büntudat és a borzadály fojtogatja.) Azt mondják, én vagyok a gyilkosod, anyám. Ő sértette meg emlékedet. A rák tette ezt veled, nem én. Végzet.
- AZ ANYA (Szája sarkából zöld epe szívárog vékony fonálban.) Te énekelted nekem azt a dalt. *A szerelem keserű titka.*

James Joyce *Ulisszeszéből* idéztem egy részletet, Szentkuthy Miklós fordításában. Meglepőnek tűnhetik, hogy egy cikk, mely 1972-ben a korszerű irodalomról szól, egy 1914 és 21 között írt szöveg bemutatásával kezdődik. Nem árt tehát, ha már az elején tisztázzuk, hogy a *korszerű* soha nem a *divatos*, és nem feltétlenül a *jelenkori*, *mai* szinonimája, s mint Joyce esete is bizonyítja, egy évtizedekkel ezelőtt keletkezett irodalmi mű is lehet rendkívül aktuális, példamutatóan korszerű. Ha tehát az előbb azt mondtuk, hogy csak a folytonosan új kifejezésre törekvő, kísérletező irodalommal, a sokrétű, bonyolult szöveggként jelentkező textúra-irodalommal fogunk foglalkozni, megjegyzésünket egészítsük ki azzal, hogy, egyrészt: nem lehet automatikusan egyenlőségjelet tenni tanulmányunk címének két része: *korszerűség / kortárs irodalom* közé, másrészt: a kortárs irodalom fogalmába, nézetünk szerint, olyan, már nem élő, de úttörő jelentőségű írók is beletartoznak, mint Joyce, Kafka, Majakovszkij, Kassák.

Igyekszünk persze azt vizsgálni, hogy az irodalom folyamatos változásában mi *ma* az igazán korszerű. Milyen is a modern irodalom? Beckett szavával: *comment c'est?*

A felderítésre váró labirintusban három szó lesz Ariadné-fonalunk: szó, szöveg, szöveg.

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint a szó „a nyelvnek és a beszédnek az a legkisebb egysége, amelynek meghatározott hangalakja, nyelvtani formája és meghatározott jelentése van”. Ez a meghatározás textológiai szempontból, a legújabb kutatások eredményeinek ismeretében, alapos módosításra szorul. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a textológia, textologikus szó szóhasználatunkban kizárólag az alkotás folyamatában (az alkotómunka eredményeként) létrejött írott szövegre vonatkozik, tehát nem kritikai, szaktudományos, hanem alkotás-módszertani, alkotás-technikai jellegű fogalom.)

Az első és egyik legfontosabb megjegyzésünk az — és itt Jacques Derrida fiatal francia filozófus idevágó munkáira hivatkozhatunk¹ — hogy a meghatározás figyelmen kívül hagyja a szavak *írásos*, *írott* jellegét. A szót a *nyelv* és a *beszéd* legkisebb egységének tekinti (azzal most nem foglalkozunk, hogy maga az állítás igaz-e), nem törődve azzal, hogy

¹ J. Derrida: *De la grammatologie*, Ed. de Minuit, Paris, 1967.

a nyelv kifejezés a jelen esetben pleonazmus, felesleges szószaporítás. Ha felütjük ugyanis az Értelmező Szótár ötödik kötetét, azt látjuk, hogy a *nyelvet* mint *beszélt nyelvet* határozza meg: „Az emberi társadalom, ill. valamely nép története folyamán kialakult olyan, *beszédhangokból* összetevődő sajátos jelrendszer, amely meghatározott szabályok szerint (mondatokká) kapcsolódó szavakból és e szavaknak egymáshoz, valamint a mondanivalóhoz való viszonyát kifejező egyéb elemekből áll, s a gondolatok megformálásának, kicserélésének eszköze.” Holott az író elsősorban a többé-kevésbé tartós alapanyagra véselt, karcolt, festett, tintával rajzolt betű, betűcsoport, szó, mondat, szövet: az írott jelrendszer érdekli. Miért? Ha röviden akarnánk válaszolni, azt mondhatnánk: azért, mert a szó elröpül, az írás megmarad. Az alaposabb válasz megfogalmazásánál a következőket kellene figyelembe venni: az emberi gondolkodás keretét egészen a legutóbbi időkig a metafizika fogalmi rendszere adta. Ez a keret volt egyben a korlát is: ami kívül esett az okozat, eredet-lét-finalitás stb. problémakörén, az nem létezett. Választani kellett tehát a vagy-vagy, fekete és fehér, ahogy Sartre egyik híres könyvének címe mondja: a lét és a semmi között. Ez a keret napjainkban kezd szétföredezni. Mint Hanák Tibor Bécsben élő filozófiai író írja: „Ma mindinkább erősödik az a felismerés, hogy a két világ ellentéte is kezd kiküszöbölődni, hogy az antik és a jelen korszak polaritása egyre határozottabban érvényét veszti. Talán kialakulóban van a görögség utáni, a görög és nem-görög ellentétén túlevő kultúra, mely tehát maga mögött hagyta 'a szétesett világkép korát'. (Lukács nevezte így korunkat.) A modern oktatási módszerek félretették a klasszikus hagyományokat, egyre nagyobb teret kapnak a természettudományok és a technológiai ismeretek. Életünk új közegbe került; alapjában megváltozott a művészet jellege és szerepe; átalakul lassan a görög metafizika által meghatározott probléma-látásunk is. A filozófia nem gondolja tovább az antik korban felvetődött kérdéseket, de nem azért, mert a kérdéseket megoldotta, hanem mert ráocsúdott ezek principiális megoldhatatlanságára, nem tudományos, hanem gyakorlati és mitológiai eredetére. Gondolkodásunk görög lehetőségei történelmi emlékké halványodtak; a tudomány más pályákat választott.” (Lukács és a görögök, Magyar műhely 39. szám, 1971. dec. 1., 18. o.)

A tudomány valóban más pályákat választott. Így a bennünket közelebbről érdeklő nyelvtudományban Hjelmslev dán nyelvész már 1934-ben annak a kíváncsúnak ad hangot, hogy a nyelvészet elmélete a lehető legkevésbé legyen metafizikus, vagyis minél kevesebb vakhítre épülő, magától értetődő tételt (propositions implicites) tartalmazzon, és a posztulátumokat formális definíciókkal vagy, ha erre nincs mód, feltételes módban megfogalmazott teoreémakkal helyettesítse. A metafizikai gondolkodás, „az emberi gondolkodástörténet nagy mellényúlása” (Hanák), ismérvei közül most csak egyet emelünk ki, azt, amelyik mondanivalónkkal a legszorosabb kapcsolatban áll: genesis-tézisét. A görög-zsidó eredetű európai metafizikai gondolkodás eredettételének első (metaforikus) megfogalmazása így hangzik: kezdetben volt az ige... és az ige testté lett. (A fenti tételben a sorrend fontos filozófiai momentumra utal: arra a platóni elvre, mi szerint a fogalom mindig megelőzi a materiális jelölő (szemiotikai tényező) kialakulását. Holott ez az elv pl. a gesztikulációs nyelvre (jelbeszéd) nem érvényes.) Ez a fajta teológiai

gondolkodás — melyet Platón megvető szavai az írott nyelvről az írástudók között is általánossá tettek (VII. Levél) — nyomta rá bélyegét egész kultúránkra, amelyet, többek között, a fonikus, vagyis *beszéltnyelv-kultúra* jellemez. Ennek következtében a betű, a gramma, az írás, az írott nyelv, a rögzített jelrendszer — annak ellenére, hogy számos tudós véleménye szerint létrejött megelőzi a beszéd születését² — egészen napjainkig *háttérbe szorult*, olyannyira, hogy például a neves svájci-francia nyelvész, Saussure, akit a strukturalizmus „atyjaként” tartanak ma számon, a század elején a nyelv írásos megjelenését nemcsak másodlagos, járulékos képződménynek tekintette, hanem egyenesen a nyelv degenerálódásának. Ezt a nézetét majdnem minden mai nyelvész osztja. Jakobson szerint „az emberi társadalomban nem fordul elő a beszédkódnak vizuális kópiájára való teljes kicserélése, legfeljebb a beszédkódnak *parazitikus* segédelemekkel való kiegészítése... sem azt nem állíthatjuk, hogy... a nyelvi formának két, egyenértékű szubsztanciája van, a grafikus (írásbeli) és a fonikus (hangbeli)”. Lotz János szerint a betűk és írásjelek „élődsi alakulatok, olyan nem kötelező jellegű felépítmények, amelyek ráépültek a beszélt nyelvre...”. E. Sapir véleménye: „A hangzó nyelv minden egyéb kommunikációs jelképrendszernél fontosabb; azok ugyanis ehhez képest vagy másodlagos jellegűek, mint az írás, vagy pedig nagyon is csak kiegészítő szerepet játszanak, mint például a beszédet kísérő gesztikuláció.” (Mindhárom idézet Jakobson: *Hang — jel — vers* c. könyvéből való. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. 26. és 143. o.)

Az igazság kedvéért jegyezzük meg azonban, hogy a legrégebbi időktől kezdve, a beszéltnyelv-kultúra kibontakozásával párhuzamosan kialakultak olyan doktrínák, teóriák, melyek a szöveget, az írott jelrendszert helyezték előtérbe. Ilyen volt, Foucault francia tudománytörténész szerint az ókori görög (püthagoraszi, platóni, arisztotelészi) és zsidó (kabalisztikus) hagyományokra támaszkodó, 15—16. századi ezoterizmus, a „beavatottak”, egy Pico della Mirandola, Paracelsus, Reuchlin tudománya, mely az írásjeleknek, akár csak a kabala, igen nagy jelentőséget tulajdonít, s a betűket, számokat isteni kinyilatkoztatásnak tekinti.

A modern nyelvészek közül Hjelmslev igyekszik rehabilitálni az írott nyelvet. Mivel teóriájának alapja nem a szubsztanciaként, hanem formaként felfogott nyelv, az írott nyelvrendszert a beszélt nyelvrendszerral egyenrangúnak tartja, s nem ismeri el a beszélt nyelv időbeli elsőbbségét sem. (Lásd: A. Martinet: *Au sujet des fondements de la théorie linguistique de Louis Hjelmslev*. Republications Paulet, no. 3, mai 1968. 32. és 40. o.)

Azt mondtuk, hogy egész újkori kultúránkban másodlagos jelenségként kezelték az írásbeliséget. Mi következik ebből? Az, hogy a jelentés, az értelem, a „mondanivaló” nemcsak a spekulatív jellegű és pedagógiai célzatú diszciplínákban uralkodott el, hanem a művészetekben, többek között az irodalomban is. Holott az irodalom *elsősorban* a kifejezés művészete, *formát* próbál adni állandóan alakuló, változó érzéseinknek, mikro-rétegeit egymás után feltáró gondolkodásunknak, igyekszik elősegíteni a felhalmozódó általános emberi tapasztalat s az egyes ember gondolati-tapasztalati görbéjének kifejeződését. Ahogy Foucault mondja:

² Pl. Blaise de Vigenère, *Traité des chiffres*, Paris, 1587; Claude Duret: *Trésor de l'histoire des langues* — hogy (Foucault nyomán) az elsőket említsük.

a nyelvnek nem az a feladata, hogy „beszéljen”, hanem az, hogy átvitt értelem (írás) térközében helyet biztosítson az egyre kifinomultabb analízisnek. Sklovszkij szerint a művészet legjellegzetesebb funkciója az észlelő tevékenység elgépiesedésének megakadályozása. Az „élőszó”, a szónoklat (Discours, Redenkunst) korában, a metafizika korában mindig arra a kérdésre keresték a választ: *mit* mond? Mint mondasz? A művészetben úgy kell egymásra rákérdeznünk: *hogyan* mondasz? Az irodalomban: *hogyan fejezed ki írásban?*

Arra a kérdésre tehát, hogy milyen is a korszerű irodalom, első feleletünk: az *eljárás*, a *forma*, a *hogyan* kapja meg vagy kapja vissza benne az őt jogosan megillető főszerepet: az írott szó, a szavak sajátos struktúrát alkotó szövevénye, a nyelv normáin túlmutató szöveg. (A forma tevékeny voltát már az orosz formalisták, nevezetesen Sklovszkij hangsúlyozták.)

A szó meghatározásának textológiai jellegű bírálatával, módosításával kezdtük gondolatmenetünket, folytassuk is ebben az irányban. Az Értelmező Szótár szerint a szónak „meghatározott hangalakja, nyelvtani formája és meghatározott jelentése van”. Más kifejezéssel: a nyelv *normatív* jelrendszer: a szó alakja és a rendszerben elfoglalt helye adva van, a kettőt összeadva kapjuk meg a logikus eredményt: azt, hogy *mit* jelent a szó, mire *kell* gondolnunk, mivel *kell* asszociálnunk a szót. Ezen a ponton megint érdekes kitérőt tehetnénk, s foglalkozhatnánk a jelentés konvencionális voltaival³. Ma is erősen tartja magát az a nézet, hogy egy-egy szó jelentése önkényes megállapodás eredménye. A *könyv* hangcsoport, illetve írásjel-csoport azt a tárgyat fogja jelölni, amely „nagyobb terjedelmű szellemi alkotást vagy több kisebb írásművet foglal magában, s írott vagy nyomtatott íveknek, leveleknek egyik szélükön tartósan összefűzött egysége, amelyet rendszerint boríték, fedél véd.”, holott ugyanezt a tárgyat egészen más jellegű, pl. csak magas magánhangzókból álló hangcsoport is jelölheti, mint a *livre*, vagy egy megint csak más jellegű, mint a *buch*, vagy éppen az *xux* jelcsoport is. Nem térünk ki a problémára, mert egyrészt ha ez így is van, akkor sem változik a helyzet: a *könyv* szót a magyarban ezzel a bizonyos meghatározott tárggyal *kell* azonosítanunk a jelenlegi nyelvi szituációban, másrészt a legújabb kutatások szerint kétségbevonható, hogy valóban annyira önkényesen fűzzük-e össze az egyes tárgyakat vagy elvont gondolatokat és a megfelelő jelcsoportokat, hangcsoportokat. (Lásd J. Damourette, E. Pichon, D. L. Bolinger és E. Benveniste idevágó tanulmányait.) A hangutánzó, hangfestő szavak, indulatszavak esetében (nincs igaza Saussure-nek, aki azt állítja, hogy ezek „sohasem szerves elemei egy nyelvi rendszernek” — *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Gondolat, Bp., 1967. 95. o.) nyilvánvaló, hogy nem lehet az önkényesség leegyszerűsítő elvét alkalmaznunk, s legalábbis bonyolultabb pszicholingvisztikai vizsgálódásra van szükség. (Lásd: J. M. Péterfalvi: *Introduction à la psycholinguistique*, Fonetikai szimbolizmus c. fejezet, 77—82. o.)

Mondom: hanyagoljuk el ezt a problémát, és inkább azt nézzük meg, miért szorul, az irodalom, az alkotás szempontjából, módosításra a szavak normatív jellegű felfogása. Ha az irodalom elsősorban a kifejezés mű-

³ Például Foucault nyomán. M. Foucault: *Les mots et les choses*, Gallimard, Paris, 1966, p. 119—125.

vészete, ha igyekezete valóban abban áll, hogy formát adjon állandóan alakuló, változó érzéseinknek, újfajta, tágabb érzékenységet alakítson ki bennünk, árnyaltabb s ugyanakkor nagyvonalúbb gondolkodásnak nyisson bennünk teret, s új és új tapasztalatainkat is megpróbálja hálójába fogni, *nem vetheti alá magát* a tudvalevőleg igen lassan változó, konzerváló, megmerevítő igyekezetű nyelvi rendszereknek, hanem alapanyagnak tekintve alkotó módon kell azokkal bánnia, s nemcsak változtatnia, bővítenie kell, hanem önálló jelrendszerre, kifejezési rendszerre kell átalakítania e nyelvi rendszereket, ahol egy-egy szó új jelentés-árnyalatot vesz fel, vagy éppen más jelent, szó szóra utal, szó szóból születik, szó szóhoz kapcsolódik.

Második feleletünk arra a kérdésre, *milyen is* a korszerű irodalom: a minél teljesebb kifejezés érdekében a nyelvvel nem normatív, hanem transzgresszív módon bánik, s nemcsak megszegi a nyelv törvényeit, hanem kialakítja az írott szöveg sajátos, önálló *jel-rendszerét*, szemiológiai (jeltani) hálózatát.

Az író tehát ma nem arra törekszik, hogy tökélyre vigye a nyelvet, s „mondanivalóját” a lehető legszebb „formába” öntse. Tevékenysége a normától való eltérés terminusaival sem írható le, többek között azért nem, mert — mint Chomsky állítja — „a nyelv normális [a normákhoz igazodó] használata [is lehet] újító jellegű”. A nyelv normán-túli használatának (ennek a szükséges, de ma már nem elégséges eljárásnak) mindmáig legszebb példája Joyce *Finnegans Wake* című műve. Ebben olvasható a következő mondat: — a francia szöveget idézem: „Tombe s'il te phalle, mais tu dois te dresser: la pharce apostolique du néant n'en est pas près de phoenir de si tót par une séculaire séance sans réplique.” Melynek *egyik lehetséges fordítása* valahogy így hangzik: Lohadj lekérlek faszállosan, de fel kell állnod: seggivé lesz apostolok fausse-fara főhamvadnix egyhamar világi nagyba szomja.

A festészet és a zene után az irodalom is arra törekszik, hogy sajátos, önálló kódot, „nyelvet”, jel-rendszert alakítson ki magának, melyben felbomlik (bonyolultabb szintézisben eltűnik) a jelek Peirce-féle hármas tagolása (ikon — index — szimbólum), miközben növekszik az ábraszzerű összetevők száma. Ezzel a szöveg még inkább eltávolodik a hétköznapi beszéd, a „verbális kommunikáció” (Jakobson) funkciójától, nyíltabbá, variálhatóbbá, egyre inkább „térben és egyidőben látható kép”-pé válik. A vizuális jelszkémának, s általában a vizuális közlésnek nincs szüksége az egymásutániségükben ható zenei vagy verbális jelek megértéséhez, felfogásához és tárolhatóságához elengedhetetlen hierarchikus szerkezetre és „significantia artificialiter”-ekre. („Olyan elemi, diszkrét, szigorúan megszerkesztett alkotórészek, amelyeket erre a célra tervezünk meg.” Jakobson)

Ez az önálló jelrendszer, szemiológiai hálózat az írott irodalmi nyelv alapjaira épül, de annál egyrészt gazdagabb, árnyaltabb, másrészt sokkal szabadabb, hiszen nem, vagy csak részben vonatkoznak rá a nyelv, a nyelvtan normatív szabályai, harmadrészt, mint látni fogjuk, tágabb, mint a nyelvi jelrendszer. Ez a szabadság nem jelent anarchikus szabadságot: az igazán jelentős, eredeti tehetséget éppen arról ismerni meg, hogy tolla nyomán *átrendezett*, de *rendezett* világ jelenik meg, a maga — arisztotelészi logikán kívül elhelyezkedő — sajátos logikájú alkotói összefüggéseivel. Ha próbálkozása a hétköznapi nyelv lebontási folya-

matával véget ér, ha új struktúrájú, minden alkotórészében működés-képes szöveg létrehozására nincs elég tehetsége, alulmarad anyagával szemben. Ennek eldöntése a legtöbbször szakmabeliek dolga, akik maguk is hasonló problémákkal küszködnek. Az olvasó dolga már nehezebb. Roland Barthes francia kritikus szerint: „Semmi nem vált ki nagyobb ellenállást, mint az irodalom jelkódexének felújítása.”⁴ Lehet, hogy nehéz felismerni a korszerű irodalom új rendjét, azonban a mű és az olvasó dialógusában lassan kialakuló bonyolult, intenzív, a szokásostól eltérő „esztétikai észlelés” (Husserl) megéri a fáradságot. Lehet, hogy a klasszikus olvasmányokhoz szokott olvasó sokszor úgy érzi: az új művekből hiányzik a „természetesség”, „közvetlenség” s valamiféle mesterkelt konstrukció tölti ki ezek helyét. Érdemes elgondolkoznia Barthes véleményén, aki egyik tanulmányában a következőket írja: „A közvetlenség, spontaneitás, melyről annyit hallunk mostanában, a konvenció netovábbja. Nem más, mint gondolataink közvetlen sematikus nyelvi megvalósulása, melyet készen találunk magunkban, amelyet azonnal felhasználhatunk, akkor, amikor éppen ‚spontánul’ akarunk beszélni.” Ugyanebben az írásában (*Drame, poème, roman in Théorie d’ensemble*, Seuil, Collection Tel Quel, 25—40. o.) Barthes arra is felhívja figyelmünket, hogy a modern szöveg nem aspirál saját maga megjelenése [materiális megvalósulása] előtti létezésre [mint egy hagyományos történet szövege, mely nem más, mint a már létező, „valóság” lejegyzése, lekottázása], s mivel olvasmányul saját megvalósulási folyamatát kínálja, kizárólag mint munkafolyamat, elaboráció olvasható, értelmezhető.

Ha eddig a szó ürügyén a *nyelvi alapanyag* témakörét érintettük, a nyelvi anyag új rendbe, rendszerbe foglalásának problémája egy másik témakörhöz vezet át bennünket. A *szöveg* szó segítségével a szöveg struktúrális, szerkezeti aspektusával szeretnénk foglalkozni.

A *szöveg* az Értelmező Szótár meghatározása szerint „A kristályos ásványok szerkezete, fölépítése; az a mód, ahogyan a közetek alkotórészei egymáshoz illeszkednek.” — „Az emberi lélek vagy jellem, egyéniség, érzésvilág sajátos fölépítése, alkata.” — „Szépirodalmi vagy zenei mű fölépítése, szerkezete, alkata, anyaga.” Mindezeknek a meghatározásoknak közös nevezője a szerkezet, fölépítés gondolata. Az előbb már megállapítottuk, hogy nem elég kijelentenünk, hogy az írók másként használják a nyelv alkotóelemeit, mint például az ügyvédek vagy a kritikusok. Nem elég elhatároznunk, hogy a nyelvi (szótári, mondattani stb.) elemek mellett más szemiológiai anyagot, például kémiai képleteket, útjeleket, térképjeleket is fogunk használni. Egyszóval: nem elég halomba hordani az építőanyagot, valamiféle épületet is kell emelnünk. Az irodalmi struktúra fogalma nem tévesztendő össze az iskoláskorunkból még ismerős *vázlat, terv, tervezet* statikus fogalmával, ahol lényegében arról volt szó, hogy egy előre kitervelt rácsot, keretet kellett az írás („kidolgozás”) anyagával kitölteni. Még jobb, ha a mostanában igen divatos struktúra fogalmát a *rendező elv* fogalmával cseréljük fel; ez utóbbi kiemeli a folyamat dinamikus jellegét, időbeli tartamát, s utal arra is, hogy — mivel csak tágabb értelemben vett irányelvről, általános orientációról van szó — maga a rendező elv is változásnak, mutációnak van kitéve. (A rendező elv fogalma nem mai keletű. Többek között az orosz

⁴ R. Barthes: *Critique et vérité*, Seuil, Paris, 1966.

formalisták, Sklovszkij *rendező elvével* (prijom) és Tinyanov *konstrukciós elvével* rokon. Érdemes lenne megvizsgálni ezeknek az elveknek a viszonyát, és azt, hogy a fogalom az idők folyamán milyen változáson ment keresztül.)

Az irodalom „nyelve” Foucault szerint a „jelek nagy önálló játszmája”. Mint már mondtuk, ez a játszma *nem* az egyes nyelvek ismert, normatív szabályai szerint játszódik. Az író más játékszabályt választ, ez lesz szövege szervező-rendező elve. Előbbi példánkhoz visszatérve: Joyce a *Finnegans Wake* írásakor a tágabb értelemben vett szójátéknak, vagy, ha úgy tetszik, a szavakkal folytatott játéknak (rokon értelmű szavak felcserélése, hangsúlyeltolódás, szokatlan szóösszetétel, szócsonkítás, szókiegészítés, ragok és képzők, írásjelek szabad mozgása, áthalásos jelentés-elcsúszás stb. stb.) a megrendszabályozott nyelvben csak egy-egy szó, mondat erejéig engedélyezett fogását teszi az *egész szöveg* egyik rendező elvévé. Egy másik, nagyon egyszerű példa az a közismert mondat, melyet állítólag egy óvatos duhaj magyar főúr küldött üzenetként összeesküvő társainak: „A királynőt meggyilkolni nem kell, félnetek jó lesz, ha mindenki beleegyezik, én nem, ellenzem.” Tudjuk, hogy az írásjelek felcserelésének milyen szerepe van ebben az „üzenet”-ben.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy mire jó ez? Mit akar az író bizonyolult és látszólag kusza szó-szövevényével? Bosszantani az olvasót? Feleslegesen és öncélúan megnehezíteni az olvasó dolgát?

Ahogy példamondatunk kétértelmű, hiszen a következőképpen is olvasható: „A királynőt meggyilkolni nem kell félnetek, jó lesz, ha mindenki beleegyezik, én nem ellenzem”, s a korszerű, modern irodalmi szöveg is többféleképpen értelmezhető. Ez az „értelem” azonban nem a régi értelemben vett „tartalom”-nak felel meg, melyre az Értelmező Szótár 3. számú meghatározása illet még leginkább: „valaminek a lényege, veleje, jelentése”, egyszóval: „mondanivaló”, mely mindig az igaz és hamis, értékes-értéktelen ellentétpárján, az *értéktéleten* belül mozgott. Abban az irodalomban, amelynek valamit „tükröznie” kellett, bemutatnia, leírnia, bírálnia vagy támogatnia nem is lehetett másként. A korszerű irodalom azonban, melyet többek közt az különböztet meg a régitől, hogy *kommentál* és nem *ítélkezik*⁵, elveti ezt a fajta „értelmet”, „tartalmat”, „mondanivalót”, s értelme sokrétű *jelentés-tartalom*má, jelentés-hálózattá alakul, ahol a „jelentés” nem egyszerűen a valóság, a létező referenciája, hanem az egyik jelentés másik jelentésre mutat, jelentés újabb jelentéshez visz. (V. ö.: Lacan: *La chose freudienne*, in *Ecrits*, Seuil, Paris, 1966.) A jelentés szó tehát a szó szoros értelmében veendő: útbaigazítást, eligazítást, indikációt, információt jelent. Valahogy úgy, mint ahogyan egy fatörzsre festett sárga meg piros nyílnak sem az a „megfejtése”, hogy a szóban forgó turistaút széles és lapos, vagy: keskeny és sáros, vagy: kanyargós és poros, hanem „csak” azt jelzi, hogy az út vezet valahová.

Hová? Egymás után vagy egyszerre több kilátóhoz. Második esetben a nyilak kettéválnak. Később sárga és piros nyíl helyett piros és kék jelzi az utat. Azután zöld és sárga. A *korszerű szöveg rendező elvét* az író úgy választja, hogy az számtalan variációs lehetőséget biztosítson.

⁵ Foucault megfogalmazása. Derrida: „... ce qui revient... à penser l'écriture au-delà du bien et du mal.” (*De la grammatologie*, 442. o.)

Egy kicsit is érdeklődő olvasó ezek közül általában többet észrevesz, s válogat a lehetőségek között. Hogy ismét egy egyszerű példával éljünk: ha egy franciául is értő magyar olvasó magyar szövegben a tartalomjegyzék fölött ezt a négy francia szót olvassa: *tarte à l'homme*, minimum három lehetőség közül választhat. Tartalom-nak olvassa és érti. Olyan tortának, melyet darált emberhússal töltöttek meg (*tarte à l'homme*). Vagy tudomásul veszi, hogy az író ironikusan (írónikusan) aláhúzza, hogy könyvében az emberek mindennapi életét s magát az élő embert boncolgatja. Persze, hogy mindenki erre gondol, vethetné közbe valaki. Igen ám, de ez a *harmadik* lehetőség azért telitődik meg az átlagosnál erősebb jelentéssel, mert az első kettőt az író alkotó képzelete összekapcsolja, annak a rendező elvnek az égisze alatt, mely szerint különböző nyelvek hang-, illetve betű-sorait *minden* nyelvben jelentéshor-doznál tekintni. Jegyezzük meg, hogy ez az elv a korszerű irodalom egészére igen jellemző.

Példánkkal persze csak egyetlen variációs lehetőséget érintettünk. Igen sok példát lehet felhozni más rendezői elvre, variációs lehetőségre: a japán Go-játék szabályait alkalmazza Jacques Roubaud egyik legutóbbi verseskötetében; a lóverseny néven ismert társasjáték szabályai szerint „lép” Sanguinetti olasz író prózai szövegben; Burroughs szétvágja saját szövegét vízszintes majd merőleges irányban, s más sorrendben illeszti újra össze, magnetofont használ, vagyis a térbeli montázst időbeli montázssal keveri; Beckett szeriális módszerrel szerkeszt; Robbe-Grillet a képként leírt képeket és a jelenetként leírt képeket csúsztatja egymásra legutóbbi regényében. (*Projet pour une révolution à New-York*) A lehetőségek szinte korlátlanok, s a szöveg szervezésének, struktúrálásának, egy-egy művön belül egy vagy több rendező elv érvényre juttatásának módjai a modern irodalom egyik nagy lehetőségét jelentik.

A többértelműség megsejtése és megfejtése az olvasó dolga, aktív részvételével válik a szövegben folyó játék szó szerint is *társas-játékká*. Ne tévesszen meg senkit a játék szó: Freud óta tudjuk, hogy a minden emberben meglevő önpusztító tendenciák ellenpólusának, az életösztönnek egyik legfontosabb — ha nem a legfontosabb — eleme a játék, a játékoság, a maga folytonos ismétlődésével, újrakezdésével, mely, Lacan szerint, az egyénnek időben lejátszódó „történetét” hivatott kidomborítani, meghosszabbítani.⁶ Napjaink irodalma, minden abszurditása, pesz-szimizmusa ellenére par excellence ilyen „játékos irodalom”. („Il faudra ici penser que l'écriture est le jeu dans le langage.” Derrida. — A játéknak megvan az a — textológiai szempontból igen fontos — előnye is, hogy törvényszerű és véletlen folyamatokat egyesít sajátos modelljeiben, vég nélküli szériában (permutációs játék, mint például a nyelvészetben a metatézis, a hangátvetés), az empirikus és logikus ellentétpárján túl, a jelentés (értelem) formálódásán innen. Ennyiben az álm mechanizmusához is hasonlít, úgy, ahogy azt Freud elemezte. — A játék problémájához lásd: Ju. M. Lotman: *A művészet a modelláló rendszerek sorában* in Strukturáliszmus, Európa Kk., Bp., 1971.; J. Derrida: *La Différance* in Théorie d'ensemble, Seuil, Paris, 1968, Collection Tel Quel; Julia Kristeva: *La sémiotique science critique et/ou critique de la science* in Semeiotiké, Seuil, Paris, 1969, Collection Tel Quel.) Ezzel

⁶ J. Lacan: *Ecrits*, Seuil, Paris, 1966.

az egy érvvel szeretnék előre is felelni azoknak, akik a modern irodalmat állítólagos morbiditása miatt nem olvassák.

Végül elérkeztünk utolsó kulcsszavunkhoz, a *szöveg*-hez. Itt az Értelmező Szótár meghatározását már nem is érdemes idéznünk, hiszen az elmondottak után remélem nem kétséges, hogy a fentebb vázolt alkotói módszerrel készült szöveg minőségileg más, lényegesen több, mint „írásban vagy nyomtatásban rögzített mondanivaló” vagy az „azt alkotó, kifejező mondatok összefüggő egésze”. Láttuk, hogy a „mondanivaló” sokrétű, bonyolult jelentés-tartalommal alakult át, a „mondat”, a nyelvi jelrendszer pedig kihámozódott végre szűk, kinőtt ruhájából, a normatív nyelv kényszerzubbonyából, s egy általánosabb, átfogóbb, gazdagabb jeltani hálózat részévé vált.

A korszerű textúra-irodalom kész szövegei körül, melyek egyre nehezebben erőszakolhatók bele a vers, elbeszélés, regény stb. hagyományos műfaji formáiba, sőt a *könyv* kereteit is kezdik szétfeszíteni⁷, természetesen ádáz viták dúlnak. Befejezésül húzzunk alá néhányat a legjellemzőbb vita-pontok közül.

Textológiai szempontból tarthatatlan az a — főként budapesti irodalmi berkekben divatos — megkülönböztetés, miszerint kétféle modernség lehetséges: *tartalmi* és *formai* modernség. Az *igazi* (figyeljünk az értékítéletre!) a tartalmi modernség lenne, új, humánus gondolatok és a mai valóság szülte nemes érzések szép és közérthető kifejezése. A formai modernség — vagy ahogyan mondani szokták: modernkedés — másodlagos, vagy éppen szükségtelen, haszontalan jelenség ebben az irodalomban. A tartalmi és formai elemek mesterkélt szétválasztása a korszerű, mai irodalomban többé nem lehetséges. Mindaz, amit eddig kifejtettünk, ez ellen a nézet ellen szól. Ismételjük: az irodalom az írott szöveg önkifejezésének művészete (szöveg szöveget szül „generál”, természetesen az író tevékeny közreműködésével, de saját belső törvényeinek engedelmeskedve), ahol a tartalmi és formai elemek egyszerre, sokszor egymást behelyettesítve, tehát szétválaszthatatlanul jelentkeznek. Derrida meghatározása szerint a szöveg nem más, mint egy írói módszer színre vitele.

Egy másik kifogás szerint a kísérletező irodalom kész, befejezett műveket nem produkál, a szöveg kísérleti stádiumban marad, tehát érdektelen. Az olvasót — a beteget — nem a tengerimalacokba befecskendezendő kísérleti szérum, hanem a kész orvosság érdekli. Ezt a vádat, mely alapos hozzá nem értésről, az irodalom szerepének félreismeréséről tanúskodik, könnyen elintézhetnénk azzal, hogy az írók nem gyógyszergyárosok; csak a sarlatánok kínálnak embertársaik minden kisebb és nagyobb bajára, testi-lelki nyavalyájára panacea magnát. Próbáljuk azonban egy pillanatig komolyan venni a kifogást. Mit jelent

⁷ Az okok keresése egy kész „könyv” s egy megírandó tanulmány feladata. Emeljük ki azonban már most a fontosabb problémák közül kellőt: az *egyenesevonalúságot*, a szabályos folyamatosságot, linearitást, vagyis azt a tulajdonságot, melyet legjobban egy egyenessel ábrázolhatunk (jobbról balra nyíló, egytől a végtelenig számozható lapok, fentről lefelé haladó, balról jobbra, időbeli egymásutánban olvasható sorok, az ismétlés, visszatérés kvázi-lehetetlensége stb.), s a *szakaszolást*, az egységekre bontás mesterkélt és erőszakolt voltát. (A „regény” terjedelmét például hagyományos műfaji kötöttségek és kiadói kikötések szabályozzák. Egy francia kiadó típus-szerződése értelmében egy irodalmi „mű” terjedelme legalább 150 gépelt oldal.)

az, hogy egy író kísérletezik? Sztrókey Kálmán közismert barkácsoló-könyvének címe jut eszembe: „Kísérletezzünk, gondolkozzunk!”. Az író azért kísérletezik, mert nyelvi tudása és ismeretanyaga szintézisét a lehető legmagasabb szinten szeretné megvalósítani. (Foucault-val ért ugyanis egyet, aki szerint az irodalom „Connaissance et language” — *Les mots et les choses*, 101—103. o., Kristevával, aki az írói tevékenységet mint „pratique dans le signifiant”-t, „pratique sémiotique particulière”-t közelíti meg. — In *Semeiotiké*, Seuil, 1969.)

Figyelemreméltó Szentkuthy Miklós válasza, aki *Az egyetlen metafora fele* című munkájában a következőket írja: „Ha a *Prae* és egyéb tervelt dolgaim, kísérletiek: úgy konkrét biológiai értelemben azok: nem az aggályoskodó túlzott öntudat, hanem a formával egy speciális biológiai viszonyban levő elemi vitalitás kísérletei (L. egysejtű lények, formáit: a kísérlet és élet-teljesség teljesen azonosak, egybeesnek).” (Idézi: Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, Symposion Könyvek 26., Újvidék, 1970. 197. o.)

A kísérlet egy-egy mű esetében addig tart, amíg az író pontot nem tesz az írás végére. Azok, akik maguk is a vállalkozóbb szellemű emberek kategóriájába tartoznak — írók, kritikusok, olvasók minden időben szűk köre —, ekkor vizsgálhatják meg, mi a kísérlet vége: eredmény, strukturált műalkotás, vagy később felhasználható, többé-kevésbé rendezett részeredmények gyűjteménye. Igaz ugyan, hogy minél eredetibb, újszerűbb mű születik, annál nehezebb megítélni (már csak amiatt az elemi ok miatt is, hogy nincs mihez hasonlítani), de a félreismert zseni is a legendák világába tartozik. Az írók legjobbjai igenis figyelnek egymásra, s minden nézeteltérésen túl a felismerés és elismerés képessége is megvan bennük. Az írók, kritikusok, olvasók között mindig akad, aki hajlandó megküzdeni egy új mű megközelítésének nehézségeivel, akkor is, ha tudja, hogy emlékei, műveltsége, kultúrája segítségére alig-alig számíthat. Az alkotó részéről pedig a megbecsülés jele, hogy az olvasó egyéni izlésére, érzékenységére, ítéletképességére bízza műve sorsát.

Az a vád, miszerint a modern irodalom unalmas, eleve nevetségesen hangzik, hiszen az unalom rendkívül relatív kategória. Néhány milliárd tompa agyú kortársunk szellemi „érzékenységét” valóban csak egy üvöltő beat-zenekar megahertzeivel lehetne mérni. Nekik a modern irodalom olvasását ne ajánljuk, de hagyjuk meg a *Love Story* rafinált élvezetét, s a „Szeressük egymást, gyerekek” örökké nyíló dallamait.

Érdekesebb egyes magyar marxista irodalomtörténészek álláspontja, miszerint a mai avantgarde nem más, mint a húszas évek avantgardizmusának felélesztése, többé-kevésbé sikeres folytatása: ismétlése („neoavantgarde”). Ha a diakrónia, a történeti leírás, az evolúció szintjén találunk is hasonlóságot, a fenti állítás lényegi igazságát akkor is kétségbe vonjuk. Ma már minden valamirevaló marxista tudja (Henri Lefebvre vagy mások nyomán), hogy „az analógiák nem leplezhetik a különbségeket, és az elméleti szituációk nem ismétlődnek azonos módon. Változnak a helyzetek, következésképp változnak a kategóriák, a témák, a problémák is. A gondolkodás visszatérő voltának, *rekurrenciájának* eszméje, mint a historicitás feltétele, nem fordulhat a történelem [s tegyük hozzá: a művészetek] ellen.” *Claude Lévi-Strauss és az új eleatizmus*, in *Strukturalizmus*, Európa, Budapest, 1971.)

Számunkra az avantgardizmus nem történeti kategória, melynek időbeli fejlődési (változási) szakaszait könnyűszerrel szakszerű tudományos vizsgálat tárgyává lehet tenni, hanem mindenkori írói-alkotói magatartás, szemlélet, mely az alkotás értelmének az újat-alkotást, a folyamatos keresést, a kísérletezést szükségszerűen feltételező mű-alkotást tartja.

(1972. március)

POSTSCRIPTUM

- A fenti írás nem szaktanulmány, hanem írói állásfoglalás.
- Az elméleti és gyakorlati írói munka időben lejátszódó *folyamat*, melyet vizsgálni, a dolog természetéből következően, csak töredékesen, átmeneti állapotában tudunk; az elemzést csak *felfüggeszteni* lehet; az idő-közben beálló transzformációról a következő elméleti szövegnek kell beszámolnia.
- Az elmélet és gyakorlat között heterogenitáson alapuló logikai-dialektikus viszony van.
- A folyamat legfontosabb mozzanata az alkotás, melyet az elmélet előkészít, majd utólag levonja az általánosítható tanulságokat, de az alkotást magát beérni és hálójába fogni nem tudja; egyszerűen: az alkotás nem az elmélet eredménye, az elmélet a változás tendenciáinak legfeljebb az irányát jelölheti.

NYELVEK IRODALMA — AZ IRODALOM NYELVE

PAPP TIBOR

Két nyelven írott irodalmi művek közötti kapcsolat, az áthatás, az együvé tartozás, a híryanag és a szerkezet átvitele, valamint a fordíthatóság (műfordítás? átültetés?) kérdése foglalkoztatott, mielőtt s mialatt az itt következő gondolatsort papírra vetettem. Azonban nincs szándékomban a két nyelven kapcsolatba hozható művek viszonyában a „műfordítás” szülte hírbeli és formai hasonlóságok mikroszkopikus vizsgálata, s ebből kifolyólag a magyar „műfordítás” törvényeinek mégegyszeri lerögzítése. A „műfordítás” szótól egyébként is idegenkedem, jelen érteme elsősorban három passzív fogalmi kört fed: a lexikális adatok (szavak) jelentésátvitelét, egy-egy hamisan adott verstani forma kitöltését és a mesterségbeli tudás alkalmazkodó képességének csillogtatását. Már maga az gyanússá teszi a „műfordítást”, hogy csupán versek fordítását értjük alatta (a próza átültetője csak *fordító*), vagyis — többek között — annak a múltbeli irodalmi szemléletnek a maradványa, mely a műfajok között élesen meghúzza a határt. De ezenfelül kifogásolható az is, hogy a műfordítói tevékenység logikája a hasonlóságon alapszik (melyre kitűnően utal a *műfordított* szövegek kritikáinak egyik leggyakoribb szava: a hűség) holott a korszerű irodalomban az alkotói tevékenység egyre inkább a különbségre támaszkodik. A mai irodalmi szemlélet *alkotás-központú*, a mai író tevékenységében elsősorban a teremtő munka, a *különbség* a mérvadó, nem pedig a hasonlóság (más szóval: nem a kultúra terjesztése, melyet bizonyára előkelő hely illet meg a pedagógiában, a népművelésben.)

Két nyelven írott művek közötti kapcsolatról, áthatásról, együvé tartozásról csak akkor beszélhetünk, ha mindkét nyelv irodalmának — azaz kiemelkedő műveinek — helyét és szerepét tisztán látjuk az egyetemes irodalomban, a sem nemzethez, sem egyetlen nyelvhez nem kötött alkotás-vonulatban. Annak ellenére, hogy a művek, külön-külön, egyik vagy másik nyelv lehetőségeire támaszkodva születnek, értékük a közös gazdagításában teljeseedik ki. A megközelítést, persze, egyetlen nyelvből ki-

indulva kell kezdenünk — a mi esetünkben a magyarral, azzal, hogy mit értünk a magyar nyelv irodalmán. A fentiekből nyilvánvaló, hogy nem az „ország irodalmát”, hanem a magyar nyelven írott műveket, még akkor is, ha egy magyar regényt, mondjuk, Peruban írtak, s perui környezetben, perui problémákkal foglalkozik; de ugyanez vonatkozik az angol vagy a német nyelv irodalmára: Kafkára vagy Celanra, holott egyikük Prágában, a másik pedig Párizsban élte le élete java részét. Vagyis: az író tartózkodási helye nem határozza meg minden esetben művének nyelvi hovatartozását. De a közvetlen környezet nyelvi hatása még anyanyelvi közegben sem nyilvánvaló, mert, például, mennyivel áll távolabb vagy közelebb a *Finnegans Wake*hez a korabeli olasz konyhanyelv, mint Szentkuthy *Prae*-jéhez a harmincas évek magyarországi utcai beszéde. A magyar irodalmi tudatban, a maiban is, ennek többnyire az ellenkezője érvényesül — nem a nyelvi, hanem valamilyen népi vagy nemzeti hovatarozás alapján viszonyulnak egy-egy műhöz. Sütő András közönségikert arató riportkönyvét «Anyám könnyű álmot ígér», a *magyar irodalom* részének tekintik, azonban Tolnai Ottó magyar nyelvű, de szellemekben inkább jugoszláv vagy európai társakkal szót értő verseit vagy a londoni Határ Gyöző prózáját nem. Ezek a művek idegenek, nincsenek számon tartva, nem beszélnek róluk. A magyar kultúra helytől és időtől függő tényezőiből, állapotából következik ez a szemlélet és a magyar irodalom történetének mai összefoglalásai is ezt tükrözik. De eddig csak a magyar nyelven írott művekről, különbség nélkül az összesről beszélünk, térjünk most vissza a fentebb említett „művek vonulatához”, annak egyetlen nyelvre alkalmazható (leszűkített) értelmezéséhez: ebben az esetben is a műnek, az adott nyelven belül, a művészi közkinccset kell gyarapítania. A művészt, nem a gazdaságát, filozófiát, szociológiát stb. Egy-egy szerző megelégedhet saját kora elfogadott művészetének tartalmi és formai tökéletesítésével, egy másik viszont újít, előrelép... azonban ahhoz, hogy egy alkotó a művészi közkinccset gyarapítsa, az újítás mesterének kell lennie. Mit mutatnak a példák? Vajda Péter (Péter!, nem János) újító, a prózavers egyik első magyarországi művelője (kár, hogy prózája ritmusáról, képszerűsítéséről, szerkezeti megoldásairól egyetlen magyar verstan nem vesz tudomást), ám nem mestere. Kassák a szabad asszociációs magyar verselés egyik legjelentősebb újítója és mestere, ugyanígy mestere és újítója Szentkuthy a praestrukturalista regénynek. Kosztolányi, például, vagy Illyés Gyula vagy Szép Ernő viszont az elfogadott művészet tartalmi és formai tökéletesítői csupán. Maradjunk a költészetnél: ha — szigorúan magyar viszonylatban — azt a tíztizenöt művet veszem figyelembe, melynek alkotói az újítás mesterei voltak, s a magyar költészetben szinte mindent összegeznek, akkor a következő vonulat rajzolódik ki: Balassi, Csokonai, Petőfi, Arany, Ady, Füst, Kassák, József Attila, Weöres. Ugyanígy a francia költészetben: Villon, Ronsard, Baudelaire, Rimbaud, Lautréamont, Mallarmé, Cendrars, Apollinaire, Michaux, Char, Artaud... Az angolban: Chaucer, Spencer, Shakespeare, Donne, Crabbe, Browning, Whitman, Hopkins, Pound, Eliot, Cummings... stb. Egy-egy nyelven belül így fest tehát a művek vonulata, de még mindig csak a lényeg megközelítésénél tartunk. Pound írja *Az olvasás ABC*-jében, hogy más nyelvekbeni irodalmi ismeret nélkül lehetetlen megtudni, hol áll az angol költészet (elmondhatta volna ugyanezt a svédre, a németre, a magyarra is), ahhoz, folytatja Pound, hogy fel-

mérjük a korai angol költészet líraiságát, elengedhetetlen a provánszi irodalom ismerete. Ahhoz, mondjuk most már mi, hogy Petőfi verseit igazán értékeljük, ismernünk kell a korabeli francia és német lírikusokat. De Majakovszkij verseit is csak úgy értékelhetjük igazán, ha ismerjük a 10-es évek európai költőit. Mindkét költő az újítás mestere — műveik éppen az újítás révén *különböznek* a kortárs írók műveitől, s kisu-gárzásuk ösztönzője és mércéje lehetett a következő nemzedék irodalmi próbálkozásainak. Egy-egy költő újításait egy másik nyelv költői is fölhasználhatják, így gyakran előfordul, hogy több kisebb-nagyobb újítást egy más nyelvű mester összegez (Majakovszkij erre is jó példa). A művek vonulata, azaz az egyetemes, sem nyelvhez, sem nemzethez nem kötött irodalom az újító mesterek műveiből áll össze, s ez az előbb említett, egy-egy nyelv irodalmában kirajzolódó vonulatoknak nem összege, hanem kivonata lesz, kivonat úgy, mint párlat, eszencia.

Továbbra is a költészetnél maradva: Homérosz, Catullus, Dante, Villon, Shakespeare, Balassi, Gongora, Hölderlin, Petőfi, Whitman, Baudelaire, Rimbaud, Lautréamont, Trakl, Majakovszkij, Kassák, Pound, Michaux. A nyelvek irodalmán én ebből a sorból az egy-egy nyelvre eső alkotókat értem. Balassit, Petőfit, Kassákot.

A kortárs irodalomból is azokat a műveket forgatom legszívesebben, melyek az újítás jegyében születtek. Szentjóbgy Tamás, Oravecz Imre, Tandori Dezső, Hernádi Gyula, Tolnai Ottó, Végel László, Vitéz György, Kibédi Varga Áron, Bakucz József, Nagy Pál, Halász György és Cselényi László könyveit. Francia nyelven: Alain Robbe-Grillet, Claude Simon, Francis Ponge, Denis Roche, Jacques Roubaud, Philippe Dôme, Philippe Sollers munkáit. A latin-amerikai Cortazart, az észak-amerikai Burroughs-t, a német Heisenbüttelt. A névsor nem teljes és nem végleges, azonban, biztos vagyok benne, ha halványan is, de sejteti körvonalát annak, ami *itt és most* készül.

De fordítsuk meg a birtokviszonyt! A nyelvek irodalma után mit értünk az irodalom nyelven? Nem a magyar irodalomról, nem a franciáról van szó... az irodalomról. Nem egy beszélt nyelvről, hanem mindarról, ami egy művet ki- vagy betölt. Mindarról az alapanyagról, amiből az író egy-egy könyvét formálja. Nyilvánvaló, hogy az első és legfontosabb anyag-raktár az író anyanyelve, mégpedig az írott nyelv, amit a nyelvészek (lásd Nagy Pál elemzését) csupán a beszélt, a tulajdonképpeni nyelv rögzített formájaként könyvelnek el. Ez a csekélynek látszó különbség azonban éles határt húz a mai író nyelvi anyaga és a nyelvészek tudományának tárgya közé. A mai író, persze, ettől függetlenül, ismeri a legújabb nyelvészeti elméleteket vagy mindenképpen igyekszik elsajátítani azokat, ám ami a nyelvi elemek fölhasználását, aktualizálását illeti, többnyire a nyelvészek rovására — elméleteik ellenére — teszi. A nyelvészek eszményi célja a rögzítés, a törvénybefoglalás, az alkotóé az átalakítás, az átformálás. Az író új szerkezet létrehozása, új harmónia megteremtése hajtja — a legkevesebbet éppen a beszélt nyelv alapfunkciójával a hír (message) továbbadásával törődik. Az író többnyire elemekben gondolkodik. Azokról az önmagukban jelentéktelen dolgokról — a papír színe, múlt idő, egy délutáni álom, szavak alaki hasonlósága, leírás közléről vagy leírás távolról; egy-egy sor hosszúsága stb. — van szó, melyek jelenlétükkel, következetes alkalmazásukkal, a készülő mű minden porciájára hatnak, a mű egész szerkezetét megváltoztatják, ám használat köz-

ben elvesztik önállóságukat. Egy-egy mű mérhetetlen sok elem összefonódásának szövevénye. Vizsgáljunk meg egyet-kettőt közelebbről, nézzük meg, mi minden következhet következetes használatukból. Bizonyára senki sem kételkedik abban, hogy annak az egyszerű kijelentő mondatnak: „tegnap este teát ittam” egészen más az értelme, ha egy óriási plakátra nyomtatom, hatalmas betűkkel, mint akkor, ha egy kis méretű könyvlapra kerül egy egyszerű párbeszéd tagjaként, és ugyanebben a kis méretű könyvben megint csak más lesz a jelentése akkor, ha a kis alakú könyvlapra az előbbi plakát fényképmásolatát reprodukálom. Ebben az esetben a jel konotációs skáláján nem a tartalmi környezet, hanem a vizuális behatás hozza létre a jelentéseltolódást, s ez utóbbinak — s ha író használja, csak ezért teszi — megfelelő alkalmazása művészi hatást kelthet. Másik példa: apróságnak tűnik, de lényeges változást idéz elő az írásjelek használata vagy elhagyása. Az író az elhagyást is elemként kezeli. Az írásjel nélküli szövegben bizonyos tagok vagy értelmileg összefüggő részek szétválasztásából született, például, a sorokat megszakító „írás-szünet”. (Ezen a példán jól kitapintható hogyan formálódik, hogyan vedlik át a műben maga az elem is újabb elemmé.) Az írás-szünetek gyakorisága, bizonyos ismétlődése szünet-ritmust hozhat létre, mely a prózába öntött soroknál olyan belső lüktetést eredményezhet, ami az írott szöveget szerkezetileg meghatározza. Máskor ugyanez a szünet-ritmus, annak ellenére, hogy a szöveg nem ritmikus, ellenpontozó, szinte költői eszközként használható. Az elemek nyelvtaniak is lehetnek, a pszichológia valamelyik részeredménye, egy filozófiai tétel, a Go-játék . . . Például Pound költészetében jelentős szerkezeti változást észlelhetünk, miután megismerkedett a kínai írásjelekkel, az ideogrammákkal. Tudnivaló, hogy ezekben egy-egy fogalmat több különböző jelentésű kép összehatása fejez ki. Például egy rózsa, a rozsdá, egy szem cseresznye és egy flamingó — a vörös színt jelentik. A nap a fa ágai közt — kelet. Pound úgy rakta egymás mellé képeit, tudatosan, hogy a bennük mondottakon kívül még közösen is kifejezzenek valamit. De alkotóeleme lehet ma már a regénynek vagy versnek egy rajz is, és bármilyen figurális vagy absztrakt kompozíció.

Az elemek szerepének felismerése, használatuk mondanivalóvá bővülése változást idézett elő az írók irodalomszemléletében. Irodalomtörténet helyett, a kortárs irodalomban, többnyire *művek egymásutánjáról* beszélünk. Nem az alkotók élete, lelki, vagy testi elferdülése, hanem az egymást követő művek viszonya az, amin keresztül az irodalomhoz közeledünk: egy-egy mű hogyan módosítja az előtte lévőben lefektetett törvényeket, hogyan használja fel és ki a már-már elhamvadó vagy az éppen fölszikkasztó elemeket, s ezzel együtt hogyan járul hozzá korának művészi kiteljesedéséhez. Így derül fény arra is, miért mondjuk egyik vagy másik szerzőre, hogy újító, s tovább menve, miért kötődik korhoz, pontosabban a művek egymásutánjához egy-egy művészi újítás. A hagyományos értelemben vett mondanivaló persze elsikkad, az író harmóniát, sőt, mi több: megbonthatatlan *tárgyat* teremt. Egy-egy természeti jelenségtől senki sem kéri számon a mondanivalót, ilyen értelemben ne kérje számon egy-egy műtől sem. A mai író úgy nyúl anyagához: a nyelvhez és az elemekhez, mint a francia kertész a nyesendő bokorhoz. A mesterséges külső formát öltő bokornak a kertben esztétikai funkciója van, nem biológiai — nem azért nyesik gombóc alakúra, hogy több gyümöl-

csöt hozzon vagy hosszabb életü legyen, hanem azért, hogy a kert rajzolatában a ráeső formát kitöltse. Gondolatmenetem második szakaszának zárásához már csak az hiányzik, hogy az elemekkel kapcsolatban újra rámutassak az irodalom egyetemességére, arra, hogy a művek egymásutánjában, az elemek fölhasználásában, semmiféle nyelvi korlát nem játszik szerepet. Nyelvek irodalmi között a kapcsolat, az áthatás, az együvértartozás, többek között, az elemek vándorlása által válik valósággá — a különbség pedig érthetővé.

Nos, ezek után, nézzük a fordíthatóságot. Nem a műfordítás törvényeit, hanem a jelenséget, általánosan és a gyakorlatban; s főleg egyik szűkített változatát: magyar művek idegen nyelvű átültetését s a sikertelenség okát. (Sikertelenség alatt azt értem, hogy például a francia irodalmi köztudatban a magyar irodalomról alkotott vélemény — csak a jelentős művekre gondolok — az utóbbi húsz évben jóformán semmit sem változott. Régen is, most is, egy-egy magyar szerzőt csak alkalomszerűen tartanak számon, s műveit, műveiket nagyon ritkán övezi a szakma jeles művelőinek rokonszenve. A magyarra fordított idegen műveknek látszólag más a helyzete — azonban mindkét irányú fordításnak van egy lényeges közös vonása: a kezdeményezés mindig magyar s a végrehajtás elméleti megalapozása is. Magyar művek idegen fordítását majdnem mindig egy-egy olyan hazánkfia kezdeményezi és szorgalmazza, aki százszázalékos híve a Magyarországon kialakult hagyományos fordítói gyakorlatnak.

A magyar hagyományos gyakorlatra, röviden, két idézettel utalok. Szerb Antal írja a *Száz vers* előszavában: „A magyar irodalom egyik legértékesebb sajátossága, hogy rendkívül gazdag tökéletesen szép és hűséges versforításokban.” Gara László a franciául megjelent *Magyar költészet antológiája* utószavában a következőket mondja: „A magyar fordítók — hűen az immáron régi hagyományokhoz — becsületbeli ügynek tekintik a költemények olyan módon való átültetését, hogy a szótagszám megegyezzek, a rímképlet ugyanaz legyen s mi több — kimondottan zenei hatású versek esetében — a rímek ugyanolyan hangzásúak is legyenek, mint az eredeti versben.”

Az első idézetből a *hűségest* s mellesleg rendkívül gazdagot, a másodikból a *régi hagyományokat*, a *szótagszámot* és a *rímképet* emelem ki. A rendkívül gazdag csak egy kis kitérőre ad okot, azzal kezdem: minden ország azt hiszi saját költészetéről, fordításáról, hogy az a legtökéletesebb, a magyarok sem különbek — persze még a múlt századi költők közül is hiányzik például Lautréamont, a huszadik század költőiről jobb nem is beszélni, ami 1910 után történt, valóban történt prózában és költészetben, annak bizony vékonyka nyoma van. Csak a hagyományos, a nem újító költők ismertek, no meg a sógorok és komák hada: Jean Rousselot-k, Anne-Marie de Backerek, Robert Graves-ek. De O. V. de L. Milosznak magyarul hírét sem hallottuk, s az önálló Guillevic-kötetek mellett csak eldugva vagy még úgy sem találkozhatunk René Char, Antonin Artaut, Ezra Pound nevével. A prózában olyanok hiányoznak, mint Raymond Roussel, Burroughs. Folytassam?

A *hűség*. Tisztázni kellene, ki milyen hűségre gondol. Mihez viszonyítva hű vagy hűtlen egy szöveg? A morfémák, a jelek vagy a fonémák alkotják-e a hűség alapját? A közölt hír? A konotációk logikája? S művekről lévén szó: a szerkezetek közti egyenlőség? S hol marad a mű helytől és időtől függő újítási foka? — robbanékonytsága?

Nagy hókuszpókusz! Hűség? — a kultúra terjesztése (nemes és szép, de nem írói feladat) és a művészi alkotás közötti különbséget kódosít csupán e fogalom. Az irodalomban a mű a többi művészi alkotáshoz viszonyítva a művek vonulatában nyeri el korhoz kötött helyét és tölti be szerepét — a kultúra a már megemészlett, elfogadott, robbanékonyágától megfosztott művek tárháza.

Régi hagyományok. A legtöbb magyar olvasónak a hü fordítás legvirágzóbb évei a *Nyugat* fordítógárdájának működésére eső éveket jelentik. Bizonyos formák és elemek (ötven évvel korábbiak) átvétele, újraformálása vagy felelevenítése egybeesett a magyar irodalmi közvéleménynek újat jelentő verseléssel. A magyar Baudelaire-ben Babits volt és Tóth Árpád és Szabó Lőrinc. Formai hűségük egyáltalán nem volt hűség, megkésett, de bizonyos fokig mégis újítás volt. A magyar vers formája egyáltalán nem azt sugallta, amit a baudelaire-i forma sugallt a francia olvasónak, egészen mást! — magyar formai jelentéshordozó lett belőle. A *Nyugat* fordításai, a legjobbnak vélt magyar hagyomány, kultúránkat szélesítő munka volt, de egyetlen darabja sem szembesíthető az akkori európai költészet legjobb alkotásaival. Nem véletlen, hogy kortárs költőket, az európai avantgarde-ot, még az általuk értelmezett hűséggel sem fordítottak.

A *szótagszám* és a *rimképlet* gyakori emlegetése is a hűség jegyében történik. A formáról, a szerkezetről van szó. Jacobson a párizsi *Change 4*. számában megjelent levelében a következőket mondja: „egy-egy verstan, *verselési rendszer sohasem választható el egy adott nyelvtől* (...) az elemek és a forma között egyfajta erőszakos viszony áll fenn, s van egy határ, amin túl ez az erőszak elviselhetetlen (...) Más oldalról megközelítve, nagyon fontos megérteni, hogy mindig több *lehetőséggel állunk szemben* s nem feltétlenül azzal a bizonyos eggyel. Ezen lehetőségek közül egyik-másik nagyobb ellenállást tanúsít a nyelvvvel szemben. A választást, egyik vagy másik lehetőség között, gyakran olyan feltételek határozzák meg, melyek az adott nyelv fonetikáján kívül esnek, például az *esztétikai hagyományok és egy költői iskola ezen hagyományokhoz való viszonya, kulturális behatások...*” (Kiemelések tőlem.) Vagyis mit jelent a szótagszám és a rimképlet betartása? — a formát elszakítjuk az adott nyelvtől, semmibe vesszük az eredeti szöveg szerkezetére nehezedő esztétikai hagyományokat, az adott költői iskola ezen hagyományokhoz való viszonyát, s számtalan kulturális behatást, melyek a forma jelentéstartalmának egy részét képezik. A nemlétező hűségek közül ez az egyik, amire a magyar hagyomány támaszkodik.

Ugyanennek a hagyománynak másik fontos tényezője maga a gyakorlat. Hogyan áll munkához egy mai magyarországi fordító? 1) — ha nem ismeri azt az idegen nyelvet, amiből fordít, akkor is hüen, de nyersből dolgozik, vagyis: utasítások alapján létrehozza a kívánt eredményt. 2) — ha ismeri, akkor is hüen, ám nem utasítások, hanem a hagyományos szabályok alapján gyártja a kívánt terméket. Tulajdonképpen egyre megy! Mert saját művét akarja-e gyarapítani, alkotni akar-e? Nem. Ha valamire becsülné önmagát, akkor olyan művet igyekezne megteremteni, melyet a modern magyar irodalom asztalára tehet le, melyben az irodalmi perspektíva mai lehetőségeit kihasználja. Nem. Leül dolgozni, nem az író, hanem a kultúrmunkás — mint a szobrász, amikor tűzifát vág a feleségének, egyenletes szép darabokat, amelyet csak egy szobrász tud. Mi készletti

munkára? Legtöbbször a megélhetés. Ha sikerül valamelyik műfordítói csoportba bekerülnie, onnan, ha nem, kiadói barátaitól kap hol egy „híres ismeretlen” hetedrangú olasz költőt, hol egy kis Victor Hugót. Leközli a *Nagyvilág* vagy a *Nők Lapja*, s egyszer egy gyűjteményes kötetbe is bekerül. Előfordul, hogy a sok favágás közben, lelke mélyén hordoz titkon egy idegen költőt, akit szeretne a magyar közönséggel megismertetni. Ha sikerül, kultúr munka az is, nem több. A fordítás elméltével ritkán foglalkozik, az a szerkesztők, lektorok feladata, s egyébként is ismert, tudott dolog.

Amikor fordul a kocka, amikor egy külhonban élő magyar által kezdeményezett hagyományos és örökhű fordítások jelennek meg idegen nyelven, a helyzet akkor is a hazaihoz hasonló. Ahogy az alaphangot Gara László leütötte: hüen, szótagszámmal, miegymás, fordítói üzemet rendez be, gyártja a műfordított verseket, de nem veszi figyelembe a befogadó piac egyéb termékeit, a *mai* irodalmat. Receptje úgy szól: találjunk idegen költőket, másod- vagy hetedrangúakat, akik hajlandók a rímek és előregyártott épületelemek ketrecébe bezárkózni. Ha az illető elfogadja az ajánlatot, akkor tessék, itt a nyersanyag, fordítson nekünk Erdélyi Józsefet és Babits Mihályt, Weöres Sándort és Simon Istvánt. Egy kaptafára. Kedves, cserkészlelkületű kinti és benti honfitársak közbenjárására vagy a szerencsés politikai konstelláció következtében valamelyik kiadó kiadja a könyvet, melyet raktárban vagy barátok könyvespolcain ér utol az enyészet. Ismerősök dicshimnuszt zengedeznek róla valamelyik hírharsonában, s ezzel az üstökös pályáját befutotta.

Ezek után nem csoda, hogy egyetlen mai francia avantgarde író nem szerepel magyar versek francia fordítójaként. Nagy öregek sem. Intézményesen, előregyártott fordítói teóriával nem lehet megfogni őket, csak a férgesebbjét. Franciául Anne-Marie de Backer, Andrée Apercelle, Carlos de Radzitsky, René Tavernier, Jean Rousset stb., „fordításai” *nem versek!* — műfordított irományaiknak nincs esélye arra, hogy a francia irodalom vérkeringésébe bekerüljenek, a mai francia irodalmi perspektíváról ne is beszéljünk! ami modernség, robbanékonyság van esetleg az eredetiben, menet közben még azt is elsikkasztják. Egy biztos: *ne így tovább!* Miközben magyarjaink az elsimerést hiányolják (s ez még mindig a jobbik eset, mert egy bizonyos magyarországi réteg tudatában ma is a fordítások világsikerének hiedelme él), megnyugtatóképpen kifogások mögé bátyázzák el magukat: kis nép vagyunk, nyelvünk rokontalan, nehéz. Nem baj. Ne szorgalmazzuk magyar versek francia fordítását! Közelebből nézve, biztos vagyok benne, hogy egy-egy kiugró tehetségre (nemcsak magyarra) reklámozás nélkül is kíváncsi egyik-másik jobbfajta francia szerző. Ha nem, munkálkodjunk úgy, hogy legyenek kíváncsiak. Majd megtalálják, vagy keressük velük együtt, hogy mihez kezdjenek az idegen (esetleg magyar) szöveggel.

Az irodalomban, a nyelvek között, az elemek nagy csereberéje folyik, két szerző művei között a kapcsolat számtalan válfaja lehetséges — azonban eleve halott minden olyan kísérlet, mely arra irányul, hogy egy eredeti művet, másik nyelven, valaki, bármivel, behelyettesítsen; ilyesmi csak a felületi szerkezetek síkján érhető el. Irodalmi alkotásnak csak az aktuális irodalom részeként van értelme.

Egy idézet erejéig még egyszer Jacobsonhoz fordulok. *Fordítás és nyelvészet* című cikkében áll a következő: „A szójáték, (...) a paronomázia

uralkodik a költői művészetben. És a költészet, legyenek bár szabályai abszolútak vagy korlátozottak, meghatározás szerint lefordíthatatlan. Csúppán teremtő áttétele lehetséges: akár nyelven belüli áttétel — egyik költői formáról a másikra —, akár nyelvek közötti áttétel — egyik nyelvről a másikra —, akár szemiotikai rendszerek közötti áttétel — egyik jelrendszerrel a másikra —, például nyelvi kódból zenére, táncra, filmre vagy festészetre.” A paronomázia nemcsak a költészetnek, a mai prózának is alapeleme, s amikor ebből a jacobsoni tételből kiindulva újra a párhuzam és különbség szavakra hívom fel a figyelmet — költészetre és prózára egyaránt gondolok. Kijelentésében Jacobson oly messzire ment el, amelyen messzire nyelvész elmehet, a hangsúlyt azonban ő is az átültetésre, s ezzel a két mű közti rokonságra teszi, bár jelzőjével: teremtő, igyekszik lazítani rajta. Cikkének más passzusából kiderül, hogy átültetésen az üzenet átmentését érti. („A nyelvek közti fordítás síkján sincs teljes megfelelés a kódjegységek között; az üzenetek egésze azonban megfelelő értelmezése lehet az idegen kód-egységeknek vagy üzeneteknek.”) Ma viszont éppen az üzenetre fordítja az író a legkevesebb gondot — üzenetátvitelre, abban az esetben, ha művének más nyelvű irodalmi alkotás az indítéka. Nem fordításról beszélek! — indítékról. Az angol, pontosabban amerikai költészetben ma is dátumot jelent Ezra Pound *Tiszteletadás Sextus Propertiusnak* című költeménye. A versben Propertius elégiáiból kiemelt és hol „hüen”, hol „hütlennül” angolra fordított szövegrészek legalább olyan nagy szerepet játszanak, mint Pound betoldásai, képei, megjegyzései. Propertius homályos elégiáiból angolul váratlanul magasfeszültségű áram csap ki, s a mérleg másik serpenyőjében: a modern Poundban fészket rak az ókor. Római császárok fordításra áldozott összes aranya nem kamatozott századunk közepén annyit Propertius és a latin irodalom érdekében, mint ez a Pound-vers. Propertius korszerű lett, magáénak vallja a kortárs irodalom. Pound is magáénak vallja. Mit csinált tulajdonképpen? Írt egy verset, amibe a propertiusi elégiákból mindent átvett, ami versének szövetébe beleszőhető volt. Propertius „fordított”, s a lefordított versekben az alapanyagon kívül saját költészetének is helyet szorított. Ezra Pound munkája modern költői mű, nem teremtő áttétel, hanem *áttételes teremtés*. Kimondottan mai példaként említhetem Jacques Roubaud „japán verseit” vagy Michel Deguy Dante-„fordítását”. Módszerük lényegesen különbözik egymástól; csak az eredmény azonos: mai, robbanékony.

Befejezésül nincs mit összegeznem. Mindkettőnk tanulmánya a berepülhető irodalmi tartományok újratérképezése jegyében született. A közeledő fehér felület a lap alján csak szavaim sorának vet véget, jól tudjuk, a téma kimeríthetetlen. A kísérletezés, az átrendezés írás közben, a mindennapi gyakorlatban gyűrűzik tovább... régi szavakban új tartalommal, idegen szerkezetben ismerős szavakkal... prózában, versben... több nyelvű szövegben, melyek mindegyike — ahogy Burroughs mondja — „egyszerre több írónak, élőnek és halottnak, közös szerzeménye”.

Párizs, 1970—71.

költők és versek

vörösmarti elégia

UTASI MÁRIA

(Baranyai Júliának, szeretettel)

I

Sámán liliom ős
forrásnak tiszta íz
gyönyörből fakadó kút
napnak éjszakájában út

Mellem holdkaraján
soha-gyöngy éjszakán
tündöklő tejből
sugárzó kin

II

Hallom a lódobogást
kardok pengését lantosok énekét
Habzó gyönyörűséggel futnak a vögeken át

III

Szurdokunk lejtőjén bogáncs
tövis virul kórót öelve
fekete földben tyúk kapirgál
aransárga délelőtt
hajdani tógák és a nemes latin
zászlaja leng a levegő
borral kevert fanyar illatában
elúszik a pókhálószerű múlt
Enyészik a zengés
Vörösmart királyi udvarán

mama

FECE IRÉN

1

mama
már az őszirózsa
bólogat
senki sem kínál
csókokat
testeden
bár szaporodik
a ránc
bőröd
fehér márvány
hetvennégy évedből
ha húszat tagadnál
elhinnék
mama
a szemedért
mama
a szavadért
mama
a járásodért
mama
a hetvennégyből
csak egyet
tagadsz
mama
már az őszirózsa
hívogat
mama
húsz évet tagadj
s újra nekem add

verset tán könnyebb írni
mint vonatra ülni
verset tán könnyebb írni
mint a kiskaput kinyitni
mama
liften járok
cipőm sose sáros
verset tán könnyebb írni
mint az ajtót
rád nyitni
mama
a nyári konyhát
kimeszelted
a kályhacső
ezüstre festve
nekem meg
tapétás konyhát
adtál
rabpatikát
kalitkát
mama
itt
arról álmodok
veled
a kiskonyhában vagyok
a tűzön csoma ég
spóroljuk a villanyt
ránk nyit a szomszéd
a platnin gesztenye pattog
mégis liften járok
cipőm sose sáros
mama
hiába vársz

érintetlenség

FOKY ISTVÁN

1. vasszárnyak kormányosa
vár bástyája fölötti
borostyán
ház küszöbe útvesztő
gyülölettel duzzasztott erdő
lenyűzött fukarság
2. szabadság bokra
községháza megvakított
árulás táborozása éjjel
vadak rokona
kültelki keréknyom
leszállása
3. fű csendjének kaptára
sebét nyalogató emberiség
meztelen vidék szunnyadása
gőg úr reggelije
kínkeserves öl
betűvel vetve
4. kacagó víz izzása
becsület láncainak
zaja szakadása
a „drága” szó nyugalma
a rettegés vállalása
férfivér színe
5. zordságok bő selyme
nemzetek ingása
a csüggedés csavarháza
pitvarok önmagukért
mennye változások ideje
térdeplés bolondulásig

6. javak jutányos súlytalansága
szájakból kitépott himnusz
keserű büntetőtelep
pórázon vezetett féktelenség
erjedés
a magzatvizéken
7. Júdás hatalmas éjszakai
vándorló nyomok keresztje
őzgidák orgiája
fehér falak keblei
bárányok epéje
kosok késeinek lázadása
8. távoli végső lépés
részeg szorongás darabkái
csendes vezeklés késő
órán
föld-ől szentségtörése
vas-kacat zuhanása
9. lápok nyártól messze-távol
átszögezve
azúros hógörgetegek rovátkái
béklyó villámhárítói
esengés
kútba zárva
10. fehér kanca kipányvázva
a rák jellegzetes tünetei
görögtűz tébollyal
vénáig kúszó düh-giliszta
bordák foszlánya
orrlikakból sípoló zokogás
11. kanok vigyorgó sarcolója
a kiválasztottak megejtése
fekete vér megkövezése
gépek acsargó üzenete
sörényes állatok
fogamzása
12. koronát bűvölő tekintet
horszannák tiprója
emlékezések fehér agyara
kékarany sziklák
megtagadott
színének változása

s egy kéz a tömbök alatt

(Forgatókönyv)

KISS JOVÁK FERENC

A vásznon nem történik semmi.
Monoton zakatolással robog tova
egy vonat,
a mindig-vonat,
az ugyanaz-lét
(hiába!)
az ugyanaz-lét,
a folyamatos
a változatlan.
(Feltekinthetsz! Rátekinthetsz!)
A vásznon úgymond nem történik semmi.
Monoton zakatolással robog tova
az ugyanaz-lét allegóriája,
a mindig-vonat,
(megint csak hiába!)
a folyamatos
a változatlan.
De (ismétlem) *hiába!*
Mert a teremben
sunnyogón ki-be áramló közönség
életuntan szunyókál a székeken.
(Feltekinthetsz! Rátekinthetsz!)
Mind a vásznon, mind a közönség
továbbra is változatlan
fagybalzsamos.
A vásznon monoton zakatolással robog tova
a mindig-vonat,
(ugyanazon ugyanaz-lét
ugyanazon allegóriája)
tova...
S mégis vallom
— Várj!
— Te azért is várj!!

Mert elég egy pillanatnyi kiesés,
óvatlanság,
nemtörődömség,
s íme, mit mondtam,
máris leállt a kép,
rád hurkolta kötelét
(ami sosincs)
a sötét.
No de majd a sivitás,
az ébredés,
a hirtelen ájulás...
MEGÁLLJ!
Sivitás!
Ébredés!?
Hirtelen ájulás!??
Persze,
persze.
Rőt rebbenés,
dülő toronysüveg
s egy kéz,
érted!?
egy kéz a tömbök alatt...

vád-vers

BÁLINT BÉLA

átfont karú szomorúság
messzi múltból
felbukkanó ősi szféra
tétován
nyüzsgő hinta-terek
emlékváram
márványpillérei előtt
veszteglő
kacér pompa-vágy
hamvadó lángja
megcsonkított tincseim
mélyre vájt résekbe gyömöszölve
gyermekkori képek lefejtett
göngyölege
holt szirmok
opál-nedvben
fehér lepel alá bújtatott
bátortalan menete
ó
költők
ti kik
forradalmat
órabérre zengtek
összecsukló motívum érdes tenyerekben
megannyi korallzátony kövülten
bódító idillben
megannyi dallam újraköltve
bűgő kagylók feltételezett kincse
egymást
bogas lombba fűzve
keresetlen karzatokon
a hódolatba szőtt alázat
kelyhébe
fojtva zárva

lázongó
moraj olvatag árja
megannyi feminin lélek
kalandra vágyva
megannyi vézna alkat
széttárt ajakkal
kapitulálna

riadt trombon mulya crekben
korcs lírát
szül megviselt elmékben
ím
a közlés ára
ösztokelés mintára
szakállas szatrapa
csatangol
kevély csődület
megannyi hazafias szív mezején
ó
bomló kazeint múzsák keblébe
romboló magot
rejt
sarlatán mozgalom
torz
szó-szerelmet egyre ont
in merito
a kannibál manipulál
epigonok hadára vár

döbbenet
rándul meg egy gyermekszáj
s mosolyogva
meghátrál

igen
a megbékélés
az élet nagy virtuóza f
zeng megzavart álmainkban
talán
kár volna felrázni bennünk
dermedt ijedtségéből
azt a már úgyis rég megöszült
márványszobrot
messzi bágyadt alkonyok
megsárgult harangzúgását

anyám megjöttem

narancsízű téli kisszobánkban
feldúlt fájdalmak határán fogamzott
bősz látomások
tárlatán
vártam vártam
magamnak egyszer én is a
fényűzést
vágytam

mai próza

egykedvű utazás

CS. SIMON ISTVÁN

A kerülőutak és félmegoldások, melyekre az utóbbi időben gyakran kényszerült, nagyon kihozták sodrából. Az otthoni táj burjánzó növényrengetegének klorofil-káprázata sem tudta már megnyugtatni, mint máskor. Így hát, eleget téve egy jelentéktelen meghívásnak, útnak indult. A hajnali autóbusz késett. Így az állomás környékét akaratlanul is szemügyre kellett vennie. A letaposott fű közül szinte kisírt az ideges útrakelek és a lomha visszatérések halmaza. Felületesen ismert ismerősök vették cseppenként körül. De mentül többen jöttek, annál inkább érezte valakinek a végérvényes késlekedését, elmaradását. Ez a felismerés nem várt feszültséget idézett elő benne, mint egy rossz földelés. A busz szokatlanul tömötten futott be. Kiszálló utas alig volt. A tolongás hihetetlen méreteket öltött. Egy kisöreg liánként kapaszkodott föl a vállán, és a bentlevőknek rikácsolva bizonygatta, hogy hátul még annyi hely van, mint egy futballpályán, majd mikor nagy nehezen bepréselődött, kifelé szónokolt, hogy van később is busz, nem fontos mindenkinek ezzel a járművel utazni. — Túl jól ismerjük egymást, hogy bármiről is meg tudjon győzni, szólt oda a szónoknak, akiben időközben fölismerte Riglist, elárverezett faluja padlásainak egykori söprögetőjét. Riglis nem reagált, csak a csomagját figyelte, olyan egykedvűen, mint aki el akarja magáról hitetni, hogy a víz alatt is képes ásítózni. (Csakhamar le is szállt.)

Talpra állt falvakon haladt a busz keresztül, szorgalmas adófizető emberek igyekeztek az úton. Megszokott kép... Később egy megálló közelében valami zsidós nagy ház küszöbét egy kislány mosta. Lentről kezdte öblögetni, így az ajtóból a szenny visszafolyt a már lemosott téglákra. Fentről kezd, szerette volna odakiáltani, de ehelyett a mellette ülő fényképezőgépes polgárral vitatta meg a jelenséget. A polgártárs a látottat társadalmi áttételre helyezte, majd azzal mélyítette a témát, hogy, egy gazos répaföldre mutatva, kijelentette, hogy mi egyenlő föltételt biztosítunk a gyom- és a kultúrnövényeknek, és aztán csodálkozunk, hogy rossz a termés. (Körülnézett, és hatásszünetet tartott.) Ezalatt a jegykezelő és

egy öreg néni párbeszéde vonta magára a figyelmet, ugyanis kétféle nyelven más-más nevet adtak ugyanannak a falunak, ahová a néni igyekezett. Polgártársunk erre kifejtette a jól ismert egyország—egynyelv elméletét, üdvözlésre nyújtotta törökgyűrűs kezét, és leszállt. Helyét egy ápolt hölgy foglalta el, aki slágerparádés hanglejtéssel utazásának célját ismertette, és nem titkolta, hogy tekintetében gyakran meg van vetve az ágy. Rövid szünet és fészkelődés után egy zarándokútról kezdett mesélni, melynek fénypontja egy távoli földrész lelkészének a prédikációja volt, aki itthon maradásra és szaporodásra intette a hívőket. Állítólag hangszórót nem tűrő hangon példázgatta, hogy ne itáliai rózsaszín babákat fektessenek az ágyra, hanem olyanokat, akik majd ki tudják mondani a legszebb szót, hogy édesanyám. A hölgy még bizonyára sok mindenről mesélt volna, de elérkezett a végállomás.

A város fölött kormos volt a nap, és kuszáltaknak tűntek az utcák. A tömött üzleteken túl elhanyagolt park vesztegelt nyugdíjasaival. A park mögött feltűnt a folyó. Ideje bőven akadt, hát leült a parton. A közelben nem volt senki, akit tanulmányozhatott volna, így hát egykedvűen nézegette, hogy a duzzadó szürke hullámok miként mossák be a partnak azt a részét, melyen nincs emelve újabb gát. Újra és újra átgondolta a folyamatot, hogy hogyan lesz a gyenge partsávból lent a fenéken hordalék.

HAZATÉRÉS A HALÁLBÓL

Kiskoromtól fogva gyenge testalkatú voltam. Nehéz lett volna elképzelni, hogy festek majd mint atlétatermetű felnőtt. Bár bizonygatták, hogy ha megnövök, erős, hatalmas leszek. Nem okoztam csodát. Nem lettem erős, hatalmas... nem lettem felnőtt... Emlékszem, bár mindig megverték, ha kifejezést adtam romantikus érzelmeimnek, boldognak éreztem magam, amikor, talán először életemben, a szabadban játszottunk. Szerettem volna bebizonyítani NEKIK, hogy a szabad levegő egyformán tiszta mindenütt, de nem akartak meghallgatni. Életükben csak a sírást ismerték. Most is sírtak, mikor életükben először a szabadban játszottak. A szabad levegőt siratták, mert azt mondták, ez nem az igazi levegő, amit a NAGYURAK is szívnak. Igen. Temető volt az első utunk a szabadba. Elnézegettem a sírokat, tulajdonosaik talán most vannak az igazi szabad hazájukban. Megverték, mikor ráborultam anyám sírjára, azt mondták: ITT A TEHENEK LEGELÉSZNEK, ÉS MOSTANÁBAN DÖGVÉSZ JÁRJA ERRE MIFELÉNK. Valami titkos erő nyugtatott meg, hogy ha majd nagy leszek, én ŐKET nem fogom megverni, hanem büntetni fogom ŐKET.

Játékunk abból állt, hogy ŐK sírtak és vertek engem. Sokat gondolkodtam, hogy miért nem száradnak ki a folyók. Aztán rájöttem: csak emberek élnek mindenfelé, és azok is biztosan mindig csak sírnak. Hiszen ŐK is mindig csak sírtak. Életemben csak ŐKET ismertem meg. Büntetni volt kedvem, hogy kifejezést adjak létezésemnek, de aztán sírás helyett nekem megint csak verés jutott.

Temetést játszottunk. Engem választottak halottnak, mivel gyenge testalkatom miatt én voltam a legkönnyebb. Sokat játszottunk így, mert itt is sírni kellett NEKIK. Nagy gödröt ástak, kérdeztem, minek ekkora, én nem vagyok atlétatermetű. Az egyértelmű, lesújtó válasz könnyes szemükből eredt: A HALOTTAK NEM BESZÉLNEK. Durva köteleket kerestek,

nehogy elszakadjon. Mondtam NEKIK, hogy nem vagyok atlétatermet, és horzsol a kötél. Azt mondták: A HALOTTAK NEM ÉREZNEK, ÉS NEM BESZÉLNEK. Akkor még nem tudtam, hogy a halottakat nem szokták verni, hát nem ellenkeztem VELÜK. Fehér lepedőbe csavartak. Kérdeztem, miért nem hagynak egy nyílást, hogy lélegezzem, azt mondták: A HALOTT NEM LÉLEGZIK, ÉS A HALOTTAK NEM BESZÉLNEK. Eltemetni már nem volt idejük, mert haza kellett hajtani a KUTYÁKAT, és én ott maradtam lepedőbe csavarva.

Reggel, mikor keresni indultak síromat, tejet vettek magukhoz, hogy az igényesebb növényeket meglocsolják. Sírom már be volt fedve. Nem hitték, hogy még várom ott lenn ŐKET. Kiásták a sírt, és mikor meglátták kérdő arcom, megnyugodtak. És visszakotorták a földet. Nevetésük a fülembe csengett, hallottam, amint testük váladékát síromra ürítik. Megnyugodtam. Eljött az én kihirdetett napom. Tudtam, döntennem kell. Döntöttem. Elhatároztam: büntetni fogom ŐKET. Nem verem meg ŐKET, hanem büntetem.

Elrántottam fejem a lecsurgó folyadék elől, de az könnyen átszivárgott az enyhén letaposott földön.

VISSZATÉRÉSEMME A HALÁLBÓL ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK TÚNÓ BOSSZÚT ÁLLTAM RAJTUK.

PESTILENTIA

Elsimítottam elvétett lépteimet, aztán továbbálltam, úgy, alig hallhatóan, ahogy jöttem a Göncölszekérrel.

Kék napraforgót képzeltem el a művelt Földön, de csak feketéket láttam. Nem is hiszem, hogy valaha is lesznek kék napraforgók a Földön. Benéztem a füvek gyökerei közé, nem találtam, amit kerestem. Az emberi lábnyomot. Kihunyóban voltak a térképen piros ceruzával megjelölt csillagok, s gazdájuk lovagolni hívott a verebek hátán.

Martak a fogak, ahogy csak bírták feszes állkapcsaik. Biztos nyomot akartak hagyni bennem, hogy emlékezzenek majd évezredek után. Nem tehettem róla, hogy nem lány voltam akkor, hogy mindannyiunk számára kedvesebb nyomot hagyjanak bennem.

Elhaló hangokat hallottam a haldokló asszonyok felett. Az égbeliek citerákkal fogadják vendégeiket. Ott lenn azért mégis alágyújtották a katlant. Még semmi sem biztos.

Labdázó öregemberek integettek a gyereket vivő okos dögkeselyűknek. Aztán mind gólt akart rúgni.

Lassan már kezdtem lemondani hegyeinkről. Mellékutak elefántcsapásain kullogtak kifinomult lábú papjaink. Egyik egy KRISZTUS-korabeli keresztet cipelt. Mint mondta: „Egyes helyeken magas a talajvíz.”

A megmaradt ősi szokások közül előkotortam a legrégebb foglalkozást. Meg kell vallanom, korcs formájában: lányaink nem tudták megőrizni elődeik dicsőségét. Az állatok, azok igen. Tehenet fejtem korcsolyázás közben, hogy tejet vigyek Johann Rint sírhelyére. Lótuszát még megtekinthetik lakása ablakán át. A címeiket nem tudom megjegyezni.

Betévedtem egy tökmagszeletelő-gép fogaskerekei közé. Csak csalódás

volt ez is. Aztán fel kellett emelkednem, hogy magyarázatot kérjek az indiszkrét katapultokra.

Tovább ögyclegtem a kihalt utcák macskakövein, nem találtam az Osztrák—Magyar Monarchia százkoronását. Meg kellett elégednem két krétadarabbal és egy csomag olajfestéssel.

Könyvvásárlást sem eszközölhettem a kiürült egérlyukakban. Kevesen tanulnak eszperantóul a Földön. Kályhákat, pokrócokat tűztem díszként herbáriumomba, majd jó lesz utódaimnak, ha a Földet mutogatom nekik.

Fenséges lakomát csaptam, és csöngettek.

a kutyás asszony

SZIRMAI KÁROLY

Még május elején kezdődött, amikor Ági néni, törődött kezében, bevásárló szatyrával és kis, nyiszlett alakját hintázó lépteivel, elindult a cukorgyártelepi bolt felé a szürös, vadnarancsos bokrokkal szegélyezett árokpárt menti, vörös salakos gyalogúton. Mert honnan, honnan nem, hirtelen ott termett egy nyurga, világosbarna, fogpiszkálólábú kutya, és hozzászegődött, körözve, karikázva, futkározva kitartóan kísérve útján. Hiába toppantott feléje, hiába kiabált rá nyiszlett, vénasszonyos hangján, hogy: „Nem mégy innen!”, a melléje szegődött kutya, ha pillanatokra el is maradt, valamivel távolabbról kitartóan követte.

— Éppen te kellesz nékem — mondta mérgesen Ági néni. S fölkapva egy salakdarabot, ügyetlenül utána hajította. De csak annyit ért el vele, hogy a kutya átvette magát az árok túlsó oldalára, s időnként feléje sandítva, a cukorgyári lakóházakig követte.

Ági néni már azt hitte, hogy megszabadult tőle, de amikor végezve a bevásárlással, az árokpárti gyalogútra tért, a fogpiszkálólábú kutya ismét megjelent, s ha távolabbról is, de majdnem hazáig kísérte, s csak az egyik sarki háznál maradt el tőle.

Így tartott ez majdnem másfél hónapig, úgyhogy Ági néni hovatovább a telepiek mulatsága, gúnytárgya lett, és megjegyzést tett rá füle halatára nagy és kicsi egyaránt.

— Ni — mondták —, ott jön Ági néni fogpiszkálólábú kutyájával!

— Kutyája az öregapátoknak, nem nekem — vicsorgott mérgesen feléjük.

Végül is egy vágóhídi ember megsajnálta, és segített rajta. Ez az ember különben az elszaporodott, s időnként nagy, nyilvános lagzikat tartó és ilyenkor félelem nélkül előbúvó és nyüzsgöve mászkáló patkányokat irtotta.

— Ha ezt megeteti vele — nyújtott át neki valami papírba csomagolt húshulladékot —, hát megszabadul tőle — biztosította. — De vigyázzon ám, mert a hús mérgezett — figyelmeztette.

Így történt, hogy amikor a kutya másnap reggel ismét a nyomába szegődött, megfordult, és odahajította neki a mérgezett ételt.

A kiéhezett eb nyomban nekiesett a csábító csomagnak, jobb mellső lábával leszorította, fogaival a papírburkolatot szétmarcangolta, és vi-gyorgó pofával, csámcsogva, fölfalta a vagdalékot. Utána még beletürt néhányszor orrával a szétrongyolt papírba, hátha ráakad még valami húsadékra.

S másnap már nem jelentkezett. A mérgezett étel megtette a hatását.

A következő nap Ági néni a szokottnál jóval korábban indult a megszokott gyalogúton a távolabb eső, csatorna menti kertészet felé. Hála az Istennek, többé már nem lesz a telepiek gúnytárgya — gondolta. De mikor az árokpart egy sűrű bokros részéhez ért, egyszerre — odalentről — különös nyöszörgésre lett figyelmes. Vajon mitől eredhet ez? — állt meg egy pillanatra hallgatózva. Talán valami nagyon részeg ember zuhant éjjel az árokba, vagy valaki egy leütött embert lökött be az éjszaka? — S bár utolsó elképzelése megborzongatta, mégis azt kívánta, hogy bár úgy lenne. Nem, nem is lehet más — lovalta magát bele az elképzelésbe, mert az előbbi nyögés — bár gyöngébben — újra megismétlődött.

Boldog izgalommal telt el. Íme, végre megadatott néki, hogy — mint a gyilkosság felfedezője — beszéljenek róla, foglalkozzanak vele, sőt megállítva, elkérdezzék.

Ó, csakhogy élete alkonyán ilyen megélhetett! Most már csak az a fontos, hogy a rendőrséget sürgősen értesítse. Sürgősen, mielőtt más tenné és megelőzné.

Hogy semmi időt se veszítsen, sántikáló lépteit szaporázva, elindult sietve az útjába eső, közeli cukorgyártelep felé, ahol éppen jó ismerőse, a katonás tartású és kifent deres bajuszú Nagy Gyula bácsi volt a soros portás.

— Adj Isten! — köszöntötte vénasszonyos hangján, amikor odaért.

Az meglepődve a váratlan látogatáson, kíváncsian tudakolta:

— Hát maga, Ági néni, mi járatban van?

— Meg szeretném Gyula bácsit kérni, hogy telefonáljon azonnal a milíciára, mert amint a vadnarancsbokros gyalogúton jöttem, egy sebesült ember nyöszörgését hallottam kétszer-háromszor az árok fenekéről. Ezt kéne sürgősen jelentenie.

— Ejha! — füttyentett nagyot Gyula bácsi. — No mindjárt telefonálok a rendőrségre.

Azzal befordult a kis portásfülkébe, és föltárcsázta a milíciát.

— Jó reggelt! — kezdte. — Itt Nagy Gyula portás beszél a cukorgyárból. Egy asszony van itt, kérem, s azt mondja, hogy egy sebesült embert hallott nyöszörögni a vadnarancsos gyalogút melletti ároknak egyik helyén. — És figyelmesen várta, hogy onnan mit válaszolnak.

— Igen, megértettem, kérem. Az asszony várja itt be a kiküldendő milicistát — ismételte meg a rendelkezést, s elköszönve, villájára tette a hallgatót.

— A milicista nemsokára itt lesz — mondta Ági néninek, kilépve a portásfülkéből. — Azt üzenték, hogy várja itt be — tette hozzá, s szokott katonás lépteivel a nagy vasrácsos kapu felé indult, hogy kieressen két áruval megrakott tehérgépkocsit.

Ági néni ezalatt nekitámaszkodott a portásházikó ajtófélfájának, és

elégedetten gondolt arra, hogy a sietős bejelentéssel sikerült mást megelőznie. S már előre kiszínezte, hogy a rendőrségi kiszállás mi minden-
nel kecsegtetheti. Neve, mint a gyilkosság fölfedezőjéé, biztosan beke-
rül a lapokba is, és szomszédai, akik eddig mindig megmosolyogták vagy
kigúnyolták, egyszerre más szemmel néznek reá, s vele találkozva, majd
meg-megállítják, hogy a részletek felől érdeklődjenek. Milyen elégtétel
lesz ez neki, a csúfnéven „kutyás asszony”-nak nevezett megalázásért.

Elkalandozó álmódosásaiból a nagykapu bejáratához kanyarodó motor-
kerékpár rezzentette föl. Íme, megérkezett az eset kivizsgálására kikül-
dött szürke formaruhás és tányérsapkás milicista, egy izmos, középma-
gas, megtermett férfi, s lelépve motorjáról, a tempósan feléje tartó Gyula
bácsihoz fordult.

— Maga jelentette az esetet? — kérdezte.

— Igen, én — válaszolta ő.

— S hol az az asszony?

— Ott — bökött Gyula bácsi az ajtó felé, s mindjárt oda is szolt: —
Jöjjön ide, Ági néni.

Amire Ági, sántikálva, odaslattyogott, és várakozóan megállt.

A rendőr, nem sok hitelt előlegező tekintettel végigmérte, azután szük-
szavúan csak ennyit mondott:

— Vezessen oda, ahol az az ember fekszik.

S motorkerékpárja kormányát fogva, elindult vele a vadnarancsos gya-
logút felé, anélkül, hogy közben szolt vagy kérdezett volna valamit.

Ági néni csalódottan követte. Ő egészen mást várt, hogy a bejelen-
tésért barátságos érdeklődéssel jutalmazza s nem kimért, hivatalos rideg-
séggel. Ezért szürke kendős fejét lehajtva, némán sántikált mellette.
Némán, félénkké váltan, elgyávultan. Mintha csak valamivel vádoltan
kísérné a rendőr, s nem azért, hogy megmutassa neki a „tethelyet”.
Nemrég még abban a boldogságban élt, hogy velük találkozó ismerősei
majd irigykedve nézik. Most viszont azt kívánta, hogy ne találkozzék
senkivel, s mielőbb odaérjenek a helyszínre. De mivel hat óra felé kö-
zeledett az idő, egyre többen tűntek fel az úton, férfiak és nők, magá-
nyosan vagy társaságban. Egyiket-másikat már messziről fölismerte, köz-
tük két csúnya szájú telepi asszonyt. Nohiszen, ha ezek meglátnák, a
rendőrrel... Jaj neki!

Már meg is látták, s szemük kaján kárörömmel tapadt rá. De melléje
érve, tüntetően elfordították tekintetüket, és szó, köszönés nélkül halad-
tak el mellette. Sőt pár lépés után kacsaként visszatekerték nyakukat,
s úgy élvezték, mint kíséri őt valamiért a rendőr. Csak hazaérjenek,
majd lesz miről dumálni — élvezték előre.

Így vált Ági néni oly szépen kiszínezett diadalútja a megszegyenülésé,
mert abból, hogy a két csúnya szájú szótlanul elhaladt mellette, semmi
jót sem várhatott. Csak abban reménykedett, hogy a helyszínen köréjük
verődők, a látottak alapján, nem hisznek majd a két piszkos szájú asz-
szonynak.

Gondolataiból a rendőr türelmetlen kérdése rezzentette föl:

— Mutassa, hol az a hely, ahol az az ember fekszik.

Ági néni megszeppenve válaszolta:

— Ott, kérem, ahol az a két ákácfa látszik a vadnarancsbokrok között.

S ujjával igyekvően mutatta, hol.

— Itt vagyunk — mondta megkönnyebbülten, amikor végre odaértek. S bátorságra kapva, máris magyarul kezdte:

— Onnan, lentről hallottam, kérem, a furcsa nyögést — mutatott az árok egy tüskés bokrokkal különösen benőtt helyére. — Kétszer-háromszor is, s azért mindjárt elindultam, hogy a cukorgyári portás útján tudassam. — S ott tipegett-topogott a hely körül, hogy mit mondhatna még valamit, de semmi sem jutott eszébe.

A rendőr különben sem volt kíváncsi tovább a kotyogására. Amire szüksége volt, megtudta. Óvatosan széthajtotta a két vadnarancsbokor ágait, és lekukucskált. De a mély árok oldala úgy be volt növe, hogy nem láthatott semmit. Így nem maradt más választása, mint hogy kiteve magát a tüskék szúrásának, valahogy leereszkedjék a sűrű gízgáz között, s úgy keresse meg a valószínűleg már halott embert.

Ági néni megelégedésére, ekkor már egész csoport verődött össze körülöttük ismerősökből és ismeretlenekből.

— Mi az, mi történt? — kérdezték kíváncsian.

Ági néni, mint az eset koronatanúja, szerepe fontosságának tudatában, beavatottan tájékoztatta őket, fölcsigázva várakozásukat.

A rendőr ezalatt lenn matatott az árokfenéken. Fölhallatszott, amint ide-oda topog a gízgáz taposva, keresgélően. Majd hirtelen dühös káromkodással fölkacsaringózott a szitkozódása, és tompa puffanással berúgott valamibe, majd vonszolni kezdte az árokparton fölfelé.

Nemsokára rá megmozdultak a vadnarancsbokor befelé fordult ágai, egy kinyúló erős kéz óvatosan széthajtotta őket, s a gallykeretben megjelent a rendőr mord, dühös, szürke sapkás feje. A következő pillanatban egész testével kibontakozott a bokorsűrüből, s másik kezével egy megvető Evo ti! kíséretében Ági néni lába elé hajított egy döglött, pipaszárlábú kutyát.

Majd kilépett a járdára, leverte ruhájáról a rátapadt szemetet, egymáshoz csapkodta bepiszkolódott kezét, s mint valami hitvány emberkukacot, megsemmisítően mérte végig a szégyenében összegubbadtan álldogáló Ági nénit.

— Ti budalo! — (Te idéetlen!) — mondta még neki végtelen megvetéssel, utána megfordult, motorkerékpárjára ült, s miután megindította, rá se nézve a váratlan fordulattól szóhoz sem jutó ácsorgókra, elrobogott.

a kaprijei jó ember

ANTUN ŠOLJAN

Tizenöt napig cirkáltak a Kornat szigetek közt, s akkor romlani kezdett az idő vagy a hangulatuk, illetve mindkettő. Kezdetben fölöttébb kellemes volt minden: a hajózásban és egymásban is örömeiket lelték. Boldogságuk habos nyomvonalait a szigetek közé rajzolták. S akkor, szinte váratlanul, utolérte őket a fáradtság: a hajózás egyhangúsága vagy a viszonyuk egyhangúsága, nehéz lenne megmondani. Pedig egész éven át a hajózásról álmodoztak. Egyetemista életszínvonalukból összezsugorítottak egy kis pénzt: Lujo egy reklámvállalat idegenforgalmi prospektusait korrigálta, Lela meg pulóvereket kötött valamilyen ismert divathölgynek — úgyhogy alig érkeztek látni egymást. Amikor minden befejeződött, majdnem újra kellett ismerkedniük. Lehet, hogy a kettőjük közti összhang a hajózás kezdetén ezért is volt látszólagos. Bár nem hiszem.

Összekuporgatták a pénzt egy kimustrált murteri egyvitorlás halász-hajó megjavítására, amelynek ócskavasba való motorja volt, a tulajdonosa pedig Lujo megboldogult apja, a halász és a sziget őslakója. Halála óta rozsdás láncon, pusztulásra ítéltén a kikötőben vesztegelt a hajó. Lujo és Lela saját kezűleg hozták rendbe: lemosták róla a penészt, a rátapadt olajat és a tízéves kagylóréteget. Szeretettel nézegették: zátonyra való — de még itt van!

Ugyanúgy dolgoztak rajta, ahogy takarékoskodtak is: összeszorított fokkal és némán. Lela sötétkék festékekkel vont be a hajó oldalát — hogy minél kevésbé látsszék a régi, repedezett festékréteg, amit nem mertek lekaparni, mert attól tartottak, hogy akkor a vitorlás hajó szét-esik! Lujo, ősrégi szokás szerint, bádoghordóban melegített kátránnyal kente be az alját. A helyi mechanikus segítségével, valóságos csodaként, az egycilinderes Turner Diesel-motor is dohogni kezdett, s közben akkora zajt csapott, mint valami nyugalmazott dobos, aki bizonyítani szeretné, hogy még számíthatnak rá. A gépházba két gumimatracot tettek, a fedélzetre meg egy butánnal töltött palackot: és készen állt a yachtjuk!

Büszkék voltak a művükre, s egy egész havi cirkálás várt rájuk: nemcsak a milliomosok hajókáznak, hanem mi is! És ez elég a boldogsághoz. Kezdetben már az is elég volt, ha felszegték a fejüket és szemrebbenés nélkül figyelték a piszkosszürke, toldozott-foltozott latin vitorlavásznat a régi, napszitta árbocon, és máris boldogok voltak. „Drága vitorlás hajóm!” — becézte Lujo.

A pusztai szigetcsoport közt hajókáztak, elhagyott öblökben kötöttek ki, meleg alkonyokban, lobogó viharlámpánál főztek vacsorát a fedélzeten, néha horgásztak, néha csak ültek és nézték a naplementét, majd meg a hajó kátránytól és kellemes sötétől fekete gyomrába lopóztak, ami a bordákat és az eresztékeket is betakarta, s ott szeretkeztek a végkimerülésig, amíg csak el nem aludtak, mint a gyerekek, a hajó alján kotyogó hullámokat hallgatván.

Így hajókáztak tizenöt napig. Minden jó volt nekik, mert megvalósították az álmukat, és mert a világ csak az övék volt. Más embereket ritkán láttak — csupán akkor, ha készletüket pótolták valahol —, de nem is hiányolták őket. Elégedettek voltak, hogy beszélgethetnek egymással, s jó volt az is, ha egy szót sem váltottak.

És akkor, lehet, hogy valójában változni kezdett az idő. Lehet, hogy a levegőben érződni kezdett a jugo, az a jugo, amelyik képes sokáig eltartani, mivel az idény már vége felé közeledik, szeptember pedig pillanatok alatt átváltozhat a csend vagy az eső hónapjává. De lehet, hogy ezek a dolgok mindig ok nélkül, maguktól jönnek. Mindenesetre, az utóbbi néhány napon valamilyen fojtott nyugtalanságot éreztek, valamilyen megmagyarázhatatlan nyugtalanságot, amely éppen ezért egyre kellemetlenebb lett, mivel az elégedetlenség okát mindketten magukban keresték, és akkor egy napon, szinte szótlánul, mint valami néma egyetértésben, elhatározták, hogy hazatérnek.

Haza? Ez a haza tulajdonképpen a hajó kikötőbe vezénylését és biztonságba helyezését jelentette, aztán meg a Zágrábba indulást, ahol mindketten más-más egyetemi karon tanultak, más emberek között éltek, és ahol általában mindkettőjüknek különböző sorsuk volt, amit még az együttes hajózás sem békíthetett össze. Lehet, hogy a fülledt melegben, amely időváltozást jelzett, nem is volt kedvük és erejük, hogy ellenálljanak ennek, de meglehet, hogy egyébként sem tehettek volna semmit.

Így vonták fel a szürke vitorlát, amelyet annyi sok kinnal foltozgatnak meg, s így hagyták el azon a reggelen Proversát azzal az érzéssel, hogy a Kornat szigetektől mindörökre búcsút vesznek. Bizonytalan és meghatározatlan terv szerint indultak el — váratlanul, mint ahogy a hazatérésről is döntöttek —, és így, amikor a kedvező misztrál valamilyen nyomasztóbb misztrál-tramuntanába csapott át, amely felüdítés és megnyugtató helyett inkább a nyugtalanságot s a meghatározatlan, tompa fejfájást hozza magával meg a bőr borzongását, estefelé behúzódtak az első öblébe ami útjukba esett, a Kaprije nevű kis helység öblébe.

Senki sem veszi talán zokon, ha azt mondjuk, Kaprije nem azonos Caprival, semmilyen tekintetben. És lehet, hogy sohasem volt valami bolondul érdekesítő hely, de a háború után, állítólag, teljesen kihalt. Igaz, a házak szépek és bevakoltak, ám a falunak nincs kikövezett járdája és villanyárama sem, az épületek különállók, s mélyen a szigetbe nyúlnak, ahelyett, hogy az öblöcske köré csoportosulnának, ahogy illik. A helység legismertebb jellegzetessége a nagy, fehér és meghajlított

kikötőgát volt, amelyet talán a hajdani Ausztria épített, s ahol a helyi hajójárat állt meg. Itt, e hullámtörő gát mögé, kötötték ki a vitorlás-hajót.

Másrészt az is baj lehetett, hogy Kaprijera a hullámveréstől és a motor siketítő zajától meggyötörten s ezenkívül még, a hűvös szél miatt, alaposan átfázva érkeztek. Lehet, hogy épp ez a különös misztrál üzött sötét árnyat a falu fölé, s hozott balsorszerűséget a légkörbe, úgyhogy Lela és Lujo, mihelyt kikötött és elnémitotta az ósdi Turner dohogását (amely köhécselve állt meg, mintha soha meg nem indulna többé), a fedélzet közepére állt, körbepillantott az új, ideiglenes királyságon, ellenállhatatlanul börtönben érezte magát, úgy valahogy, mint aki előkészített csapdába esett.

De lehet, hogy abban volt a baj, hogy szombat volt.

Szombat volt, és az egész Kaprije kivonult a fojtogató ég alá a nagy fehér kikötőgátra. Talán tíz perccel ezelőtt kísérték ki a kikötőgátról a fehér utasszállító hajót, az egyetlen kapcsolatukat a világgal, és most, zárt közösségként ott maradtak, az egymás közötti viszonyok szoros bögében, mint valami enkláve a sötét térben, a tenger és az ég között. Milyen jelentéktelennek és gyengének is tűnt a nagyvilág e két idegen képében megtestesülve, akik tehetetlenül állnak egy ósdi vitorlás hajó fedélzetén, akár valami jöttmentek, s akik tulajdonképpen azt igazolják, hogy az idevalósiak kis, de szoros körénél semmi sem fontosabb — bármilyenek is. Milyen érdekes és nevetséges volt figyelni őket!

Kaprije a szokásos, szombati sétájára vonult ki — s a kikötőgát a mozit, a sétányt, a táncot és a televíziót jelentette nekik (mert áramuk még nincs), ezenkívül pedig az egyetlen kikövezett helyet, ahol bemutatható az új cipőd, anélkül, hogy tönkretennéd. Kivonultak a vén kapridánok, botra támaszkodva és helyi bölcsességeket mormolva fogatlan szájukban; kivonultak a helyi halászok, akik a szombat örömeire fehér inget vettek magukra, bár ugyanabban a kifakult, kék és foltos lenvászon nadrágban maradtak mint máskor; kivonultak a fekete fejkendős asszonyok, hogy odatelepedjenek a kőgát előtti padkára, tisztos távolságra a férfiaktól; kivonultak a legények is, felhajtott gallérú viharkabátban, és kivonultak a fiatal lányok, a Capridaek is, hogy kacagjanak a legények ostoba tréfáin. Bonyolult körpályán minden helyet és sorrendet cserélt a kikötőgáton, mint valami groteszk és állandóan improvizáló balettagyüttesben — a kaprijei capriccióban. Különböző kombinációkban hol csoportba verődtek, hol széteszlottak, de senki sem mulasztotta el — a legidősebbtől a legfiatalabbig —, hogy jelentőségteljesen meg ne álljon a kikötőgáton a vitorlás hajó fölött és hosszan az utasok arcába ne bámuljon.

És tette ezt mindenki a maga módján. Az idősebbek méltóságteljesen, párosával meg-megállva jöttek, miközben sajnálkozóan bólogtak a fejükkel, s olykor-olykor köpködtek vagy legyintettek a kezükkel; a legények és a lányok nagyobb, pimaszabb csoportokban közeledtek, eszeveszletten kacarászva az egymásnak súgott csipkelődéseken — szóval, mindenki a maga módján viszonyult hozzájuk, de senki sem mulasztotta el, hogy már magatartásával éreztesse, miszerint ők mások, mint a vitorlás hajó személyzete.

De legrosszabbak voltak a gyerekek. Az idősebbeknek, a koruk miatt, még meg is bocsát az ember — de a gyerekeknek? Ők olyan könnyen

utánozzák az idősebbek kegyetlenségeit, mintha az a természetükhöz tartozna. És volt belőlük egy sereg. Lujo még sohasem látott életében ennyi gyereket egy tenyérnyi helyen. Úgy rémlett, több a gyerek, mint amennyi a falu lakossága. Mintha csak nem is a takarékoskodó szigetlakók, hanem a nyulak szaporodásáról lenne szó. A gyerekek ide-oda topogtak, futkostak, visítottak, szégyentelenül vizeltek a kőgátról, pecáztak, köpködtek, káromkodtak és cigarettáztak, s a még égő cigarettavégeket ügyesen és nagy ívben pöccintették át a vitorlás hajó felett a tengerbe. És ők sem mulasztották el megtekinteni a jövevényeket. A bátrabbak közülük még a hajóra is felmerészkedtek, s meztelen lábukkal doboltak a fedélzeten, aztán a motorházba lestek, hogy mi van ott, és amikor parthoz rángatták a hajót, megint leugrottak róla.

Lela és Lujo tehetetlenül álltak a fedélzeten, bámulták ezt az egyetlen arcra emlékeztető arcfalat, amely kegyetlen érdeklődéssel firtatja őket. Hajótulajdonosi mivoltukban persze sértve érezték magukat: mivel olyan, amilyen, ez a vitorlás hajó az otthonuk volt, és becstelenségnek tartották, hogy kérdés és köszönés nélkül csak úgy bekukkantsanak oda. De különösképp az bosszantotta őket, hogy a szégyentelenül ácsorgó és báméskodó emberek közül, akik úgy mustrálgatták őket, akár a torzsulöttöket, senki sem kérdezett semmit, senki sem kísérelt meg kapcsolatot teremteni velük vagy áthidalni azt a szakadékot, ami a kőgát és a vitorlás hajó között van, mint ahogy azt a rend és a szokás megköveteli. Az emberek álltak vagy sétáltak Lela és Lujo között, mindössze fél méterre, pimaszul a szemükbe néztek, a táluk fölé hajoltak (Lela vacsorát akart készíteni), de egy szót sem szóltak hozzájuk, hanem csak gúnyosan egymás közt kommentálták a dolgokat, mintha Lujo és Lela a világon sem volna.

Úgy rémlett, hogy egymás közt, a séta megszakítása nélkül, csupán a csoportok összetételét változtatva, formálnak véleményt a jövevényekről, figyelmesen konzultálnak, mérlegelik az okokat, és összevetik az észrevételeket. Így hát előbb csak suttogva és messziről, aztán meg mind hangosabban és vakmerőbben felzúgott a vox populi.

— Hogy mi minden nem úszik ezen a tengeren — mondták a mértéktartóbb öregek. — Még ha muszáj volna nekik, nem szólna az ember semmit.

— Mi volna ez — csodálkoztak a Capridaek —, lélekvesztő vagy vitorlás hajó?

— Ha elfingod magad, óránként legalább kétföld sebességgel száguld majd — mondta egy leendő kaprijei Campbell. — Altrocche síklóhajó!

— Lehet, lehet, kedvező szélben — mondta a másik —, csak hogy a szélnek innen kell jönnie.

És tenyerével a fenekére csapott. Ezzel mintegy jelt adott a gyerekeknek.

— Nézzétek a yachtot, ilyet úgyse bahsztok! — skandálták a gyerekek, mintha az apáik csupa milliomosok volnának és fiberglasból és krómból volna a yachtjuk, nem pedig gittel és szurokkal összeragasztva.

Lujo és Lela hallgatta a megjegyzéseket és a skandalást. Nem mímelhették, hogy rá sem hederítenek. Zavartan matattak a fedélzeten, mivel valósággal nem mertek hozzáfogni, hogy ennyi néző előtt a bután-

gázon megfőzzék szerény vacsorájukat. Tizenöt napig egyedül voltak, s most időbe telt, míg megint hozzászoknak az emberekhez.

Ezenkívül most még szükségük is volt az emberekre. Abban volt a probléma, hogy egy csipetnyi kenyerek és sójuk sem maradt. Lehet, volt abban valami szimbólum, hogy épp itt kellett kenyeret és sót kérniük, de hiányukat mindenképpen pótolniuk kellett.

Kenyeret szerezni örökké problematikus volt a Kornat szigeteken, mivel nem lehet hol sütni és venni — az emberek pedig, akik ott élnek, mindig csak annyit készítenek, amennyit elfogyasztanak. A mi tengereseinknek volt ugyan kétszersültkészletük, mint ahogy sókészletük is volt, de délután, az oldalról fúvó misztrál átcsapta a hullámokat a fedélzeten, és a kartondobozokat egybemosta naftakészlettel és a mocskokkal.

— Nézzétek a yachtot, ilyet úgyse bahsztok! — skandálták a gyerekek.

Lujo és Lela lúdbörzű háttal álltak a szélben, és nézték a hajót körülvevő gúnyolódó arcok amfiteátrumát, hátha találnak köztük valakit, akit megszólíthatnak. Egyszer megkérdezték, csak úgy vaktában, senkihez sem fordulva, hogy hol vehetnének kenyeret és sót, de senki sem válaszolt nekik, mintha nem is hallották volna őket, vagy mintha semmi közük sem volna a kérdéshez. Aztán elment a kedvük a kérdezősködéstől. Tehetetlenül bámulták az elektromosság nélküli sötétségbe burkolózó falut — és leszögezték, hogy itt se kocsmá, se üzlet nincs. A misztrál az utolsó reményt is elfújta.

— Nézzétek a yachtot, ilyet úgyse bahsztok!

Úgy rémlett, hogy a gyerekek sohasem fogják abbahagyni, a szél sohasem ül el, ők meg mindaddig itt rostokolnak, amíg mélységes éjszaka nem borul a tájra, végtelen éjszaka, csupa szurokból.

Mindezt azért mondtam el, hogy érzékeltessem, mit érezhetett Lujo és Lela, amikor megjelent a kaprijei jó ember, és miért várták olyan áhítattal, mintha dicsfény övezné a fejét. A jó ember megjelent, és visszaadta, se többet, se kevesebbet, az emberbe vetett hitüket. Lujo és Lela fellélegzett: hogyan is gondolhatták, hogy egy helység lakosai (bármennyire is isten háta mögötti és bármennyire is jelentéktelen a helység) ennyire zárkóztak, tapintatlanok és vendégszeretet nélküliek, mint ezek az őket körülálló és bámuló emberek. Muszáj, hogy legyen köztük valamilyen jó ember is. És ha muszáj lennie, akkor meg is jelent.

Lela és Lujo tulajdonképpen már korábban észrevették a tumultusban. A jó ember külsejével is magára vonta a figyelmet: jobban öltözött, mint a többiek, szinte városiasan, begombolható pulóverben volt és kalapban, kifényesített cipőben — minden okker színárnyalatban. És stílusosan az inge is sárga volt. Nyilván még az isten is a jó embernek kedvezett.

Amikor közelébe ért a vitorlás hajónak, amely valahogy egészen a kikötőgát mellé sodródott, a nézelődő tömeg, mintegy megszégyenítve és megfélemlítve, észrevétlenül félreállt az útjából. Ő meg a kikötőgát pereméig lépett, lassan, magabiztosan, önhittén megállt, dölyfösen körbepillantott, és várt. Olyan várákozás volt ez, amit nem állhat meg az ember szó nélkül.

És valóban, Lujo és Lela azonnal megszólították, szinte automatiku-

san, úgyhogy már a megszólítás bizalomteli, segélykérő módja elárulta, hogy éppen egy ilyen kiemelkedő, egy ilyen jó ember pártfogására és segítségére van szükségük. Megkérdezték, hol vehetnének kenyeret és só, mert az történt, hogy az egyik és a másik is elfogyott, s így jó volna, ha valaki lenne olyan szíves... Lujo már majdnem »mea culpa«-zott. Úgy valahogy, ahogy az ember istenhez szokott fohászolni.

A jó ember egy ideig magába mélyedten töprengett, méltóságteljesen és kimérten hallgatott, s aztán meleg atyai gondossággal és átható bariton hangon, rövid, de tartalmas beszédet tartott arról, hogy mennyire kellemetlen élelem nélkül maradni a tengeren, mert a tenger — kész ördög. Lujo és Lela türelmesen hallgatták, elmerültek a meleg hangjában, amely szinte őket is a környezet tartozékává tette. Türelmesen hallgatták, s álltak a szélben, mintha a szájából máris a tányérjukba hullana a kenyér és a só.

S amikor fejtegetését egy eléggé hatásos szentenciával befejezte — »jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok« vagy »segíts magadon, és az isten is megsegít« —, sietség nélkül áttért beszéde második részére, amelyben azt bizonygatta, milyen nehéz itt bármihez is hozzájutni, mivel Kaprije csöppnyi helység, bár idővel azért fejlődik — látják, ott szálloda és üzem lesz —, most még egy vacak bódéja sincs és péksége se, hanem mindenki annyi házi kenyeret süt magának, amennyire szükség van. És a körülötte álló leendő szállodatulajdonosok és gyárosok tátott szájjal hallgatták, mintha csak Rio de Janeiróról mesélne, és nem is az ő falujukról. »Kenyeret nagyon nehéz lesz szerezni« — mondta —, »mert már mindenki megvacsorázott«. Lujo és Lela elszégyellte magát, amiért ők még mindig nem vacsoráznak, mint más tisztességes emberek.

— Nehéz lesz — mondta a jó ember, de akkor, látván a csüggedésüket, még egy jelentőségteles DE szót is kibökött.

DE ő persze, a véletlenül ide vetődött és a hajózásban, élelmezésben egyaránt tapasztalatlan utasok kedvéért, megpróbál, DE csak megpróbál segíteni rajtuk, azaz kikönyörögni az öregétől (így mondta, az «öregemtől») egy karaj kenyeret és egy maréknyi só. HA persze van még, HA maradt még egy kis kenyér a vacsorától.

Amikor elhallgatott, Lujo és Lela fellélegzett: mert a nyakuk már megfájdult a fölfelé nézéstől. Ezenkívül pedig, úgy érezték, végre kenyérhez jutnak.

És valóban, tíz perccel azután, hogy lassú és méltóságteljes léptekkel elsétált a faluba, megérkezett a jó ember, ugyanolyan lassan és méltóságteljesen. Néhány lépéssel mögötte egy falusiasan öltözködött asszony lépkedett, kosárral a karján. Nem lehetett kitalálni, hogy mi neki az asszony; leszegett fejfel, szótlanut tipeggett utána, és amikor ő már magabiztosan és nyugodtan, mint aki arra hivatott, vagy aki már századszor jár itt, teljes súlyával a hajóra lépett, és leült a tatjára egy gyékényponyvára, az asszony szó nélkül kezébe nyomta a fehér, keményített törülközővel letakart kosarat, amelyből egy palack sötét nyaka virított, s ugyanilyen szótlanut, sem rá, sem Lujóra, sem Lelára oda se pillantva, elment lehajtott fejfel a kaprijei alkonyba.

A jó ember lába elé vette a kosarat, megdörzsölte a kezét, és akkor lassan, Lujót, és Lelát figyelve, akárha kacsintani akarna, kibontotta a törülközőből egy nagy, kerek és hamuba sült kenyérnek a felét, amely-

nek jókora lyukak voltak a belében, a vastag barna héj alatt. Mindjárt látszott, hogy házi kenyér. Aztán egy csésze sót emelt ki a kosárból, és vigyázva, hogy el ne szórja, abba az edénybe öntötte, amit Lela tartott elé. Kis hiján úgy viselkedett, mint Szent Miklós, amikor mannáat osztogat.

— Ha tudja az ember, hogy valaki szükölködik, akkor még a gyerekektől is megvonja a falatot — mondta a jó ember. — Ide meg, az én öregem, egy kis itókát is idecsempészett kóstolónak. Tessék, minden hazai.

És egy palack bort tett le eléjük a fedélzetre. Aztán kibogozott még egy csomagot, amiben tányér volt, a tányéron meg sós szardella és szeletelt tonhal, s mindez sárgán gyöngyöző olajjal és borecettel volt leöntve.

— Nekem személyesen — mondta — az jelenti a legnagyobb kéjt, ha olajjal leöntött sós szardellát vacsorázhatok, s utána egy szelet sajtot is leküldhetek.

És sajt is volt a kosárban. Egy papírosban meg valamennyi olajbogyó.

— Csak tessék — unszolta széles mozdulattal, akárha mennybemenetellel kínálná őket. — Testvérek vagyunk. Falatozzunk egy kicsit, így hazai módra.

És nekik valóban úgy tűnt, hogy az ő védőszárnyai alatt valamilyen hazai mennyországba kerültek. Mintegy varázsütésre, valamennyi bámmészködő eltűnt, azok meg, akik továbbra is kitartóan sétáltak a szél-fúttá kikötőgáton, illő távolban tartották magukat, tisztelven a hajót, mint valami idegen otthont.

Annak ellenére, hogy a jó ember vagy tízszer is megemlítette, »a miénk hazai«, Lujo és Lela most valóban szívesen látott vendégnek érezte magát a Kaprije nevű kis helységben, ezenkívül pedig még biztonságban is a nagy hullámtörő gát mögött, úgyhogy már-már azt is sajnálni kezdték, hogy ilyen váratlanul érkeztek a faluba, és rossz véleményt alkottak a lakóiról, részben a fáradtság és rossz idő miatt, részben meg azoknak a féktelen gyerekeknek a viselkedése miatt; de hát, istenem, a gyerek az gyerek.

Ebben a pillanatban úgy érezték, hogy teljesen megszűnt az idegesységük, amely az utóbbi napokban belülről marta őket, úgy érezték, most minden rendben van és rendben lesz, s abban is bízni kezdték, hogy már holnap folytatják ezt a kellemes, kettesben eltöltött utazást, és milyen neveléses is, hogy ennyit vesződtek semmiségeken.

És mint valami régi ismerősnek, mindenféle apróságot elmeséltek a jó embernek a cirkálásukról, ő pedig méltóságteljesen és egy kissé leereszkedően gyönyörködött bennük, amiért bátorkodnak »olyan messze« elhajózni, s eközben egy csöppet sem zavarta Lujo zágrábi és szigetlakói beszédének keveréke, amire Lujo mindannyiszor átváltott, amikor néhány évi zágrábi tartózkodása után visszatért a szülőföldjére, és Lela női mivolta sem zavarta, sőt még meg is dicsérte mint jó tengerészt — ami azonnal szembetűnik, mihelyt meglátja az ember, hogyan bánik a hajókötéllal. Még a vitorlás hajójukat is megdicsérte, a tatját paszolgatva — »eltart ez még száz évig is, ha az isten is úgy akarja, s erőt, egészséget ad hozzá«.

Lujo meggyújtotta a viharlámpát, s mindhárman körülülték, akárcsak a kosarat, nagy szelet kenyeret vágtak, fogyasztották a szardellát, és

időnként a »hazai« borból is kortyolgattak, úgyhogy úgy érezték magukat, mint valami meghitt kis közösség. Igaz, a bor már némileg meg-savanyodott, s a sós szardellán úszó olaj is avas volt kissé, a jó ember pedig túl ájtatosan és túl hosszan mesélt, de mindez mégis jólesett nekik, mivel megint elrendeződött a világon minden, hazait kóstolgattak, amit a jószívű és vendégszerető ember teremtett elő.

Még majd minden jóra fordul — gondolta Lujo és Lela is a maga módján —, minden kérdés megoldódik, a hajózás folytatódik, mindaddig, míg csak el nem űz bennünket az idény vége, akkor pedig irány Zágráb, ahol megint csak eldülözünk valahogy.

A jó ember derült a tréfáikon, ők meg az övéin. Közben megint a faluról mesélt: a házak, látják, szépek, de a helység szegény, mondta. A házakat jobbára a kivándoroltak építették — a faluban nemigen akad aki dolgozna, mindenki abból él, amit küldözgetnek nekik. Ő is Amerikából tért vissza »az építkezés miatt«, mondta, és most van egy kis amerikai nyugdíja, de mégis »sokat köszönhetnek neki«, amiért Kaprije föllendült. »Föl kell csak gyúrni az ingujjat, figyelmeztetek én mindenkit«, mondta. És ezt olyan ájtatosan ejtette ki, hogy időközben nyugodtan felgyűrhetne volna ő is az inge ujját. »A mi jelszavunk: folyton előre!«

És mintegy étvágygerjesztésképp, nem pedig éhségből, a jó ember is egyre-másra fogyasztotta a szardellákat a tányérből, a farkuknál fogva felcsipte, és beszéd közben a gyomrába süllyesztette őket. Sűrűn meghúzta a bort is, fennhangon dicsérte »helyi és hazai« voltát, és a kenyeret is mártogatta az olajba, borecetbe. Még Lujo cigarettáit is szívta, amikor az megkínálta, hogy viszonzozza jószívűségét, s a háziasszonyként ügyeskedő Lela feketekávéját is zajosan szürcsölte. Közben már átható hangon dúdolgatott is, úgy valahogy, mintha az öreg Turner pöfögne még mindig a gépházban.

Ekkor már lehet, hogy Lujo és Lela is gyanított valamit, de ha gyanított is, rögtön elhessegette az ide nem illő gondolatokat. Lehet, hogy arra gondoltak, ideje lenne már távoznia, mert már unják, de ezen maguk is elborzadtak. Mert, végül is, a jó ember, se többet, se kevesebbet, a hazát jelentette nekik. Ő fogadta be őket.

És a boldog, zavartalan pillanatok a késő éjszakába nyúltak. Amikor az utolsó csepp bort is kifacsarta a palackból, kenyerével az utolsó csepp olajat is kitörölte a tányérből, és az utolsó cigarettát is elszívta, a jó ember föltápáskodott.

— Hát, nekem akkor lassan mennem kell — mondta —, mert reggel korán kelek, nem pedig úgy, mint önök, turisták. Önök csak aludjanak nyugodtan, amíg a kedvük tartja!

És engedélyt adva nekik erre, kilépett a partra. A hajó könnyebbé váltan meglebbent, mintha csak fellelegzett volna a súlyától szabadulván.

— Várjon már — mondta Lujo —, mennyivel tartozunk a... — Azt akarta mondani, »a kenyérért és sóért«, de úgy rémlett neki, hogy ostobaságot kérdez, s így hát félbehagyta a mondatot, kérdés formájában, a levegőben lógva. Lehet, hogy romantikusnak és naivnak bizonyult, de valahogy azt várta, hogy egy ilyen kellemesen és baráti társaságban eltöltött est után majd csak legyint a jó ember, és azt mondja, ugyan már, szóra sem érdemes.

— Mennyivel tartozunk? — ismételte meg Lujo még egyszer, félénken, hogy meg ne sértse a jó embert holmi piszkos pénzfelajánlással. És Lela arcán még mindig ott bujkált a búcsúzkodás kedves mosolya.

A jó ember nyújtózkodott egyet, ahogy az már egy hosszú és szórakozással eltöltött este után szokásos, és valahová a messzeségbe nézett. Az arcát nem lehetett többé egészen felismerni.

— Ötszáz a kenyérért — mondta a sötétből, atyai intéssel —, ezer a porció szardelláért, háromszázötven a borért és aztán a többiért, az olajért, a hagymáért és más apróságokért, mondjuk, testvérek közt, kétezzer.

Rövid szünet.

— Aztán meg itt van a sajt és az olajbogyó is. Nem házi, én is úgy veszem. Legyen, mondjuk, az önök számára ezerötszáz. Mindez együtt három és fél ezer.

Lujo szólni akart valamit, de érezte, hogy a hangja elakad. A jó ember valahová a messzeségbe bámult, ahol világítótornyok pislogtak valamilyen más parton.

— Ötszáz a kenyérért? — képedt el Lela. Mintha épp a kenyér ára lett volna a lényeges.

— Hát, igen, bajos itt kenyérhez jutni — mondta a jó ember, mintha ő is egyetértene vele, hogy éppen a kenyér ára az, ami borsos. — De ilyen kenyeret nem találnak az egész környéken. Ez a mi házi kenyeryünk.

És amikor Lujo legombolta neki a három és fél ezret a hajó költségvetéséből, a jó ember nyugodtan a nadrágja farzsebébe gyömöszölte a pénzt, és ezzel a gesztussal, a kezét a farán tartva, lassú és méltóság-teljes léptekkel elsétált Karpijeba.

A szél végül is elállt, s Lujo és Lela egy ideig még szótlánul üldögélt a fedélzeten. Rettenő kimerültséget éreztek, de az alváshoz nem volt kedvük. Úgy viselkedtek egymás iránt, mint a sértődöttek. A szavakat ugyan nem mondták ki, de könnyen ki is bökhették volna őket. Hallgatták az árboc csikorgását, és nézték a holdudvar homályos gyűrűit. A tranzisztoron, a tízórai hírek után, meghallgatták az időjárás előrejelzését: holnap mérsékelt jugót jelentettek, várható rosszabbodással.

Másnap reggel fáradtan és rosszkedvűen ébredtek. Ezenkívül az ég is elkomorodott, és azt sugallta, hogy vége a hajózásnak és, hogy soha többé nem lesz semmi sem rendben. Lujo szótlánul begyújtotta a motort, Lela pedig szótlánul leoldotta a hajókötelet a kikötőgátról. A hajó megugrott, és az idény a vége felé közeledett, az első szeptemberi hajnallal.

Lehet, hogy ők már korábról is erre voltak ítélve. Lehet, hogy a búcsúzásukat, ezt a nyilvánvaló és elodázhatatlan búcsúzást éppen ez a nyirkos és nehéz jugo rejtegette eddig, amely lassan hömpölygött a szigetek között. De én úgy vélem, hogy mindennek ellenére még ezután is maradt volna remény a dolgok helyrehozására és gyógyítására, ha nem találkoznak össze a kaprijei jó emberrel. Mindenért a kaprijei jó ember a hibás.

Mert amíg a vitorlás hajó lassan gázolt az enyhén émelygős tengeren Šibenik felé, a jó emberből kicsordult rossz, mint valami fertőző betegség, szigettől szigetig áradt, szorostól szorosig, szétterjedt, akár a bal-

jóslatú naftafolt a közeli tengereken, olyan volt az egész, mint valami hatalmas megavasodott olajcsepp, amely vékony, de büzlő hártáival vonja be a messzeséget, és magától szaporodik, miközben mind több és több tengert és óceánt fertőz meg, egészen a messze távolban kéklő boldog Pago-Pago szigetekig.

SZÜCS Imre fordítása

adalékok az izmusok és a harmonikásgizi történetéhez

ENCZI ENDRE

I. SZÍNHELY NÉMI KÖRKÉPPEL

London. Hampstead. A Finchley Roadról az utcák lefelé tartanak. Finch, magyarul pintyőke. Ki hitte volna? A Pintyőkés határsávhoz közel egy kávéház kerül el. A falakon gyarmati gyékényszőnyegek, továbbá a Horniman's tea-import cég színes reklámja, Nelson olajban, VIII. Henrik vérben, D'Israeli keretben, Velence vízben, a budapesti Lánchíd az orosz-lánál.

Látható még Metternich, egy ausztráliai táj törpe medvékkel és olecsó utazási ajánlattal, a sarokban egy férfiú ecetben és közép-európai szabású, kopottas kék ruhában.

Pontos idő délelőtt 11 óra. *Egy őszi napnak alkonyán.*

II. MOZGÁS A RÉTEGEK ALJÁN

Az „Adalékok . . . stb.” című jelen írás szerzője közel a bejárathoz építette be magát. Közép-európai szabású, viseltes ruháját a helyhez és önmagához arányítva kellő könnyedséggel viselte. Asztalán fehér papírlap, rajta oszlopos rendben szavak sorakoznak. Az asztal és saját lába között bevásárló szatyor duzzad. A fent említett szerző kinézett az üvegtáblás ajtón, és felfedezte, hogy az őszi nap opálos felhőkendőbe burkolódzik, pedig az a néhány silány szövésű felhő semmi meleget nem ad, ha a rettentő hőfokon izzó test mégiscsak fázna. Nincs jogunk idegen égitestek forróságát saját égitestünk hidegverjtékes lázához mérni.

Aztán áthúzta a krumplit. A jegyzéken burgonya néven szerepelt.

A felhőfoszlányok óvatosan surrantak egymás felé, de mielőtt derengő fényük összemosódott volna, a nap kíméletlenül beléjük dőfött. A szél, amelyet itt a földön imbolygó falevelek jeleztek, odafent égenfutóvá tette az előbb még magabiztos felhőket.

A papírlapról kihúzta a hagymát.

Ekkor kezdődött a II.-vel jelzett változás.

Egy vörösesszőke férfi, jól öltözött, szürke mellényes úriember megállt az asztalánál, és hosszú mutatóujjával úgy koppintott a papírlapra, mint-ha az oszlopba merevedett szavakat le akarná tartóztatni.

— Mi az, még mindig húzod az ígét?

— Ezek főnevek — válaszolta a papírlap tulajdonosa —, mind főnév, bárki is megtekintheti.

A szürke mellényes férfi nem akart erről megbizonyosodni, csúnyán és hangosan felnevetett, aztán ezt mondta: — Na, nem zavarlak, szervusz, úgy látom, hely sincs itt, most Londonban élsz, én csak átutazóban, szervusz, hallottál valamit a többiekről?

Ezzel maga mögött hagyta a kávéházat. Látja-e még valaha Metternichet a falon, D'Israelit a pult mögött, az asztalok között igyekvő szep-lős felszolgálónőt és a főnevekkel magára maradt férfiút?

Burgonya
Hagyma
Olaj
Tonhal
Prézli
Csirkemáj
Paradicsompüré
Zselésmarha (konz.)

Éppen, amikor ellenőrizni kezdte háztartási bevásárlását, akkor buk-
kant fel a mélységből Aibeck Alajos, Fibinger Engelbert és Munzát
Gusztáv. Az idő országútján, ahol az emlékek minden meghatározott cél
nélkül összevissza csavarognak sokan közülük váratlanul új életet kez-
denek. Szerénykednek, hazudoznak, kötekednek, szégyenkeznek, itélkez-
nek önmaguk és mások felett, vagy nyomtalanul hullanak az országút
árkába, és sohasem jutnak fel a máig. Az Aibeck—Fibinger—Munzát
hármas egység útja nem ilyen egyszerű. Ők elértek a máig, pontosan
a Pintyőkés-mellékutcai kávéházba, de arctalanul. A kékruhás közép-
európai a távozó után merengett, majd kutatva a szatyorban, a jegy-
zékről kihúzta a prézlit.

A prézlihúzó szerző mély sóhajjal elégedetlenkedett, hogy volt osz-
tálytársainak arcára szinte árnyalatosan emlékszik, — nevüket azonban
elfelejtette. Három név maradt meg emlékezetében: Aibeck Alajos, Fi-
binger Engelbert, Munzát Gusztáv... Ezeknek viszont az arcuk kalló-
dott el az idő országútján, és csak a nevük vándorolt tovább. Eljöttek
Bécsbe, New Yorkba, Párizsba, Londonba, Berlinbe, Montrealba, Toron-
tóba, Rómába, mindenhová névvel, — arc nélkül. És a csirkemájat ki-
húzó férfiuban sehogy sem formálódott ki, hogy a negyven tanuló közül
a három név kit is illet valójában. A három név valósága ellenőrizhető
a Budapesti X. kerületi Állami Főgimnázium első világháború alatt ki-
adott Értesítőjében.

Most már gyorsan dolgozott. A paradicsompürét és a zselésmarhát
minden ellenőrzés nélkül húzta ki a bevásárlási emlékeztetőről. A sza-
tyorban volt még egy doboz tört spenót is, de ez nem szerepelt a listán.

Alkalmi vétel volt. — Spenót — mormolta, majd felírta a papírlapra, hogy mindjárt ki is húzhasza.

— Spenót, húzom az igét, de ez főnév, — húzom az igét —, és akkor összegyúrta a jegyzéket, rendkívül izgatott lett, nem a főnevet, az igét húztam, az Elevátor kávéházban, a Boráros téren. Odajött az asztalhoz Aibeckfibingermunzáth — Mit csinálsz? — Nem látod? Húzom az igét.

Ekkor mozdult meg a lélek alsó rétegébe görcsösödött rög.

Egy percet sem várhatott. Fizetett, felugrott. A mélyről felszabadult rög növekedett és formálódott, két könyökkel dolgozott, harapott, tépett, foggal, körömmel. Évtizedeken görgött át pillanatok alatt, a Boráros térről átverekedte magát Hampsteadbe, — és főzni is kellett. Itt az ideje az ebédelésnek.

III. HAGYMA, A SOROK ÖSSZEÁLLNAK, DE BENNÜK AZ ÁTTÉTEL

A májat megmosni, a hagymát apróra vágva megpirítani... paprika? Van még, van még, micsoda szerencse... *a kocsi után rendőr ment...* Gizi... harmonikásgizi, pirul a hagyma, annak sem kellett az a vers... *a sápadt arcú gyenge toloncház.* Harmonikásgizi jól megépült. Magassága 1 méter 55 centiméter. Szélessége ugyanennyi. Mélysége elhanyagolható mennyiséggel kevesebb. Kockagizi. Matrózruhásharmonikásbriliánsfogúgizi. *A koporsóba délután...* Baj van a központosítással. Hová meredt el a máj mellől? Megsózta a szerencsétlen, most majd baltával verheti szét. Na, ezt a májat alaposan eltolta ennek az írásnak a szerzője. Ő főzte, egye meg. *A kocsi után.* Nem is olyan ehetetlen. Jöhet a szintézis. A szétszóródott sorokból végre felépülhet a költemény első szakasza. Költője nevére már nem emlékezett. A mű túlélte költője nevét.

*Egy őszi napnak alkonyán
Meghalt a toloncházban egy leány
Koporsóba tették őt
A sápadt arcú gyöngye, vézna nőt,
Másnap temették délután,
Rendőr ment a kocsi után,
A kocsi után.*

Folytatását már nem versbe rögzítette. Prózába, csak a száraz tartalmát: Az udvarló, foglalkozására nézve csavargó, sok-sok virágot akart a sírra elhelyezni. Mivel pénze nem volt, betört egy virágüzletbe, az ott talált készlet nagy részét jogtalanul eltulajdonítva a temetésen az eltulajdonított virággal borította a sírhalmot. A rendőrség a gáláns udvarlót még ott a helyszínen őrizetbe vette, és a kerületi kapitányságra kísérte.

Egy őszi napnak alkonyán — ananászt is kellett volna hozni, lement az ára —, hogy énekelte ezt Kockagizi! Matrózruhában, éles hangja néha megcsuklott, mint a gyereksírás, és két metszőfogán megvillant a beépített briliáns. — Ez itt nem érvényesül, ehhez reflektor kell — elégedetlenkedett Harmonikás —, valódi hollywoodi fényező, akkor szikrázik, mint a mennykő. — Az hamis — vélelmezte tisztelettel Fülöp, a vágóhídi taglókirály. — Hamis az ön kedves édesanyja. — És Fülöp úr, aki

mindig elérzékenyedt, ha édesanyját rossz szóval illették, most szégyenkezve lesütötte a szemét.

Harmonikásgizi matróruhája gallérját gondosan elrendezte, majd messziről rendelkezett a pincérrel: — Jani, a szokásost. — És Jani hozta is mindjárt a szokásost, két deci szódavizes málnaszörpöt fél deci rummal, — ettől szépül a hang —, mondta Matróruhásbizella — és mindjárt bizonyított is, amikor a lehetőség végső határáig széthúzta harmonikáját és úgy szikráztatta a hangját, ahogy a briliáns fogbetét szikrázna Hoolywoodban.

*Nem igaz, hogy szeretett
Csak elrabolta a szívemet
Csupa könny és szenvedés
Jutalmam gúny, nevetés*

Nem biztos, hogy az utolsó sor pontosan így hangzott, de az már való, hogy az első három sor Taglófülpöt könnyekbe áztatta, később őrjöngve tapsolt, és a kisszámú vendéget is tapsra kényszerítette.

— A ma emberének el kell utasítani ezt a fajta rímfaragást, magyarázta jelen sorok írója Harmonikásbizinek, Vágóhiditaglófülpnek és Gyérszámú Vendégnek. Harmonikásgizi a kiáltványra már köszörűkövön csúsztatta a hangját.

*Nem bűn, ha valaki szeret
Bízd rám a kicsi szívedet
Hisz a szerelem
Szép*

Az új költészet ellenfelei most már Kockagizellával kórusban folytatták.

*Az bűn, ha valaki szeret
S elrejtéd a te szívedet
Hisz a szerelem
Szép*

Taglómester vörösre gyulladt arccal, ordítva rendelkezett.

— Gizellaművésznőnek két szokásost.

Taglófülp részeg állapotban illedelmes volt és mecénás. Ezért dolgozott, ezért gorombáskodott és kuporgatta a garasokat nappal, hogy este szépen beszéljen és pártolja a művészetet. A hagyma üvegesedni kezdett és átható szaga még az ágy alá és a közép-európai kabát hajtókája mögé is beszivárgott. *A művésznő felmászott a hanglétrára. Mélyen tisztelt hangorkán! Vigyázzatok a csúszó-mászó cédurra! C D E F... ne hagyjátok a G-t a hanglétra tetején, figyeljete, lázadnak a lent maradt hangok a félhangokkal együtt. Serceg a zsír, pettyezi az olajjal festett horizontot... Világ hangjai sercegetek!*

IV. FÜLBEKIÁLTVÁNY ÉS AZ IGEHÚZÁS

A középkorú, közép-európai, a középpontot mindig elhibázó férfiú felsóhajtott. Viszont a máj és a vers átlendült a fordulóponton.

Az énekművész nő bugyogója beleakadt a hanglétrába

Semmiféle indok nem támogatja a G-t a hanglétra tetején, kiderült, hogy nem is áldozat, közönséges, karrierista gonosztevő, aki maga alá taszította az Á H C-t.

Fülöp úr serceg a zsírban, temessétek a G-t a Giszbe

Az Elevátor kávéházban a költő egyenesen Harmonikásgizihez lépett, aki erre a széthúzott harmonikát összetolta, majd újra ki, — és fennhangon közölte a virágeltulajdonító arszlán nemes cselekedetét.

Fülöp úr zokogott, és most már csak önmagának rendelt rumot rummal. Vigaszra szorult.

A májsütő és költő megvárta, amíg az utolsó akkord is elgurult a kopott bőrdívány alá, majd az akkord fölött a bőrdívány sarkába kényszerítette a művésznőt, s ott kiáltványt intézett a fülébe.

— Figyelem! Ezt kell énekelni! Figyelem!

*A művész nő a csent virágok tetején
hanglétrán lógva kotorász
míg taglófülöp ez őszi nap alkonyán
serceg a kocsi után
csiután*

*a bűnöző szeretők másszanak fel a Géhez
és rántsák magukkal a mély Cé habokba
de a hanglétramászók gyáván meglapultak
és megállapították, hogy a véredény tartalma
egyenlő az egyenlővel plusz a negatívval
kin és szenvedés négyzetgyök négy
a világról mást nem mondhatunk*

— Ez mi? — kérdezte Kockagizella.

— Ez, kérem tisztelettel — s a költő meghajolt önmaga előtt — áttételes költészet, amikor a giccs belső és mély vonulatában áttételekben jelentkezik, és mint tiszta irodalom emelkedik a felszínre. Érthetőbben és rövidebben, íme: giccstranzmisszionizmus. Nemde, Gizella?

— Ez egy nagy marhaság, ebben a vacokban senki sem csinál semmit.

— Hogyhogy nem? A rendőr és a Fülöp sercegnek, még az is lehet, hogy pentatonba, kérem.

— Az semmi... írjon olyat, hogy szeretni, meg dalolni, esetleg szenvedni, mert azt is kell néha. Legjobb a hét elején szenvedni, mert a hét végére már elmúlik. Ilyenekre kell biztatni a népet.

A giccsáttételes elkomorodott. Visszavonult a hátsó sarokba, a ruhafogasok, Harmonikásgizi becsúszó hangja, Taglófülöp törő-zúzó ordítása és az áporodott pinceszag közé. És írt, írt, hogy az alkotás áttételes romjain átcsempéssze magát az egekbe, egyúttal a mindennapi használatba. Amikor befejezte, némi megkönnyebbüléssel felsóhajtott.

— Most éppen megalkudtam. Íme:

*Amikor mégy padlásajtót kinyitni
Padláslépcsőt virággal kell borítani
Nem kell mindig a jószágot etetni
Lehet olykor a padláson szeretni*

*Hétfőn ráérsz bánatodat himezni
Hét végére vidámsághoz címezni
A meghívó sorokat.*

V. AZ ÁTTÉTELEK KÁLVÁRIAJA

A mű befejező soráért kemény harcot vívott. Emelkedések, esések egymásba okvetetlenkedtek. A jambusból átszivárgott egy szótag az anapestusba, így nem lett belőle sem jambus, sem anapestus. Végül feladta a harcot, s inkább remekműnek ítélte, ami előtt értelmetlenül hull le minden kétely és okoskodás.

Így a többszörösen áttételes költő heurékát kiáltott, majd átfúrta magát a ruhatári fogas alól Taglófülöp és az avas pinceszagon keresztül Harmonikásgizi szopránjának színe elé, és átnyújtotta a tökéletes telesóhaj tekerccsé csavart papírlapot.

— Ez mi?

— A mű — mondotta a tekerccses férfiú, de Harmonikásgizi ismételen is csak marhaságnak nevezte. — Minek az a sok izé a végin... az a ni... ni... ezt kihúzni kell... nikkel... nikkel... — dúdolta Gizi, és Taglófülöp támogatta: — Húzd, a fene azt a nikkeles fejedet. Különbön is szidta az anyámat...

— Az nem én voltam, én mindig tiszteltem az Ön édesanyját — védekezett kissé ijedten az áttételes.

— Az mindegy — hangsúlyozta vészjóslóan Tagló — valaki itt szidta, csak azért mondom...

A nikkeles fejű engedelmesen leült az ajtó közelébe és buzgón húzogatta a főnévi igeneveket, amikor Aibeckfibingermunzáth megállt az asztalánál, és rábökött az írásra.

— Mit csinálsz?

— Nem látod? Húzom az ígét.

A húzásokkal Harmonikásgizi elégedetlen volt, Fülöp sem mecénálta, de azért nem verte meg az áttételes költőt.

A verset sem oda-, sem visszaáttétellel nem közölte: Harmonikásgizi, Gitárosmatild a Liliom utcából. Nem tartott rá igényt az Új Idők, a Magyar Lányok, Az Én Újságom, A Magyar Üriasszonyok Lapja, a Tündérujjak. Hasonlóképpen a Nyugat, a Ma, a Híd, a Kortárs és az Új Írás sem méltatta közlésre. A németországi Sturm, a Querschnitt, a francia Espnit és a Temps Modern, az angol Esquire, az amerikai New Yorker, a Life és az olasz Il Tempo még válaszra sem méltatta. A Tolnai Világlapja csak mint másodközlést vállalta volna. Első közlését mind e napig hetvenhárom sajtótermék utasította vissza, beleértve a napilapokat, az Erzsébetfalva és Környéke és a Kiskunhalas Helyi Értesítője című lapokat is.

Amikor rokkantan az alkotás terhétől elhagyta a Boráros téri kávéházat, már újra ívelt a Boráros téri híd, és a londoni kávéházakban bevezették az eszpresszó főzését. A háborús bombázások idején az ige-húzás szünetelt, s a hidak eltűntek a szintérről. Evgen Sztjepát balalajkazenekarával este 8-tól a Mester utcai Széchenyi kávéházban bővölte a népet, de a londoni Savoy zenekarának karmestere nem tudott le-mászni a harmadik emeletről az esőcsatornán, mint Evgen Sztjepát volt

gárdatiszt, volt karmester, volt esőcsatornamászó. Jelenleg halott. A német nemzeti szocialista párhadseregnek engedélyezték az egyenruha viseletet, Chaplin Aranyláz című filmjét változatlan sikerrel játszották. Az infláció világszerte burjánzott, befolyásolva az üzleti és szerelmi életet. A békeszerződéseket is aláírták, hogy az építők és újjáépítők alapanyagot szolgáltatassanak a soron következő építőknek és újjáépítőknek.

A közép-európai áttételes költő, annak igazolására, hogy a fentebb elmondottak nem az elmekórtan körébe tartoznak, közli, hogy őt magát beerőszakolták az idő mozsarába, történelmi és magánbunkóval porrá törték, összekeverték, majd kiszórták a mozsárból, hogy megírhasssa adalékait az izmusok és Harmonikásgizi történetéhez.

VI. UTÓSZÓ

Mister Frank Warner a torontói (Ontario) General Hospital takarító-részlegének felügyelője mondotta nekem, a közép-európai férfiúnak, aki abban az időben a takarítók barna alapú kékcsíkos egyenruhájában tisztelgett előtte.

— Ide figyeljen, Joe (Mr. Warnernek mindenki Joe volt, aki még nem hivalkodhatott új állampolgárságával), úgy hallom, hogy maga Európába készül, írónak. Jól figyeljen, Joe! Azt én nem tudom, hogy maga milyen író, de hogy jó takarító, azt én igazolhatom. Jól gondolja meg, mielőtt elindulna.

Meggondoltam. Alaposan. Elindultam.

AJÁNLÁS

Adalékok „Az izmusok és a stb..” című írásomat mély tisztelettel ajánlom Frank Warner torontói (Ontario) kórházi munkafelügyelő úrnak azzal az alázatos vallomással, hogy no lám, ide jutottam, Mr. Frank.

Alázatos tisztelője
Mr. Joe

MÉG EGY UTÓSZÓ ÉS KÉRELEM

Az ajánlás mellett arra kérem bárki nyájas olvasót, ha netántán találkozna Aibeckfibingermunzáth úrral, tudassa vele, hogy nem állt szándékomban félrevezetni őt. Mert nem én húztam az ígét. Az ige húzott engem.

Életre-halálra.

a társadalom kérdez

falu lesz a kastély körül

HATALA ZOLTÁN

A TÁJ

A Bajsa—Lipár—Rogatica háromszögben, Bácska szívében, a Telecskai dombok legszebb lejtőin, 280 méteres tengerszinti magasságban fekszik a Pannónia Mezőgazdasági Birtok, Vajdaság egyik most születő települése.

A szó hagyományos értelmében a történelem szele sohasem zúdult végig a tájon, a fegyverek ropogását, az ágyúk dörgését, a tankok dübörgését csak távolról hallották az emberek. Elkerülte őket minden vihar, legfeljebb a történelem fáradt sodrását érezték olykor, mint a sarokba húzódott emberek. Mert itt, ezen a tájon valahogy mindig úgy hozta a sors, hogy a mindent elsöprő viharok elől félre lehetett húzódni, az eseményeket a túlsó partról lehetett szemlélni. Békességben éltek itt az emberek, csak a lélek lázadozott olykor-olykor. Az ember hosszú szárú csizmában járt, bakancsban vagy mezítláb, ahogy változott az évszak. Riadt emberek menedékhelye volt ez a táj mindig, akik csak ösztönösen érezték, hogy ütni kellene, de ha a karjukat felemelték, ütésre már nem futotta erejükből. Az akarat meghunyászkodott a tett előtt. Elég volt, ha csak a csendőr ijesztett rájuk, máris megszeppentek. Innen képtelenség volt bárhova is indulni, lehúzta őket a sorsuk és a föld, meg hát oly messze esett ide minden, hogy a pusztai nép, a cselédség, mielőtt a hátára vette volna a batyut, kétszer is meggondolta, induljon-e vagy maradjon. És inkább maradt.

Ide csak jöttek az emberek, cselédek, telepések, környékeliek, de innen már nehezebben mozdultak el, mentek messzebb tájakra. Csodálatos e vidék marasztaló ereje ezeken a telecskai dombháton: a Bajsa—Lipár—Rogatica háromszögben. Talán egy külön kutatási téma lehetne, hogy Bácska szívében, az oly harmonikusan hullámzó dombokon, honnan ez a varázslatos marasztaló erő.

Ha a táj földrajzi fekvését akarjuk közelebbről meghatározni, akkor

egyaránt beszélhetünk Új-pusztáról, Duboka-pusztáról, Emöd- vagy Emusitz-pusztáról, Dombhátról, Pannóniáról, aszerint, hogyan változott a történelem. Mert a történelem ennek a tájnak mást nem adott, csak nevet. S a változást itt nem a felszabadulástól számítják az emberek, hanem 1957-től, amióta a korszerű mezőgazdasági nagyüzem koncepciója realizálódni kezdett.

A történelem során, akárhogyan is alakultak és változtak a politikai rendszerek, a pusztáért két helység versengett. Bajsa, az 1400-as években létesített legjelentősebb közép-bácskai település és a sokkal későbbi dubokai vasútállomás. A dubokai és az Emöd-, Emusitz-pusztá, noha közigazgatásilag mindig Topolyához, a valóságban azonban mégis inkább Bajsához tartozott. Érdekes azonban megfigyelni, hogy az utóbbi időben egyre inkább távolodik Bajsától, Pannónia néven önállóságra törekszik. S ha a hivatalos okmányokban a helyet is fel kell tüntetni, akkor ma már egészen természetes, hogy így emlegetik: dubokai Pannónia Mezőgazdasági Birtok.

Az 1946-ban ezen a tájon létrejött szövetkezeteket, birtokokat még így emlegették. A *bajszai Napredak* Állami Birtok később, 1965-ben *bajszai Pannónia Mezőgazdasági Birtok*, 1970-től kezdve pedig már *dubokai Pannónia Mezőgazdasági Birtok* lett.

DUBOKA — elhagyatott vasútállomás, egy állomásfőnöki lakással, rossz deszkakerítéssel körülkerített telek egy kutyával és macskával. Ez Duboka. A moravica—cservenkai vasútvonalon. A harmincas évek derekán épült a nagybirtokosok óhajára, hiszen erről a pusztáról itt rakták vagonba a jószágot, és innen szállították az ország minden tájára. De Duboka-pusztá nevével már az 1873-ban kiadott *A Magyar Korona Országainak Helységnévtárában* is találkozunk. Hogy maga ez a név, Duboka, honnan ered, erre vonatkozó megbízható okmányra nem bukantunk. Az idősektől hallottunk néhány változatot. Van, aki azt mondta: ez a vidék, mivel itt folyik a Krivaja (Bácsér) egyik mellékága, valamikor mocsaras, ingoványos rész volt, nagy esőzések idején az ember térdig is lesüppedt az iszapban. Mivel Bajsán főleg szlovákok éltek, szlovák jószágtenyésztők, juhászok, kondások és gulyások, a gazda vagy az ispán a nagy esőzések idején gyakran figyelmeztette őket, hogy a jószágot ne hajtsák a völgybe legeltetni, mert az „duboka” — ingoványos, mély —, leragadnak a mocsárban. A másik változat szerint a váratlanul felbukkanó csaknem szakadékos völgyeiről ismert pusztá kapta ugyancsak szlovák hatásra a Duboka-pusztá nevet.

SREDNJI SALAŠ — Duboka közvetlen szomszédja, a húszas években létesült csaknem 30 házzal. Főleg szerbek lakták, dobrovoljacok, akik az első agrárreform után itt kaptak földet. Ma itt több mint 100 ház van, valamikor ez is teherszállító vasútállomás volt. Míg Dubokáról a jószágot szállították, Srednji Salašról az ipari növényeket, elsősorban a cukorrépát, a napraforgót és a kendert. Deszkából rögtönzött hatalmas raktárban gyűjtötték össze a termést, de ez egyúttal az idénymunkások elszállásolására is szolgált. Hogy ezeket a deszkaraktárokat megvédjék, minden évben vastagon szurokkal kenték be, hogy a deszkafal ne szívja be a nedvességet. A nép ezért még ma is inkább Szurkosnak nevezi ezt a települést. 1941 és 1944 között, a megszállás idején Istenhozott néven ismerték. (Bács-Bodrog vármegye térképe, Újvidék, 1942.)

E táj időszaka a reggel, mindig is az volt, akkor is, amikor fáradt bé-

resek a kezüket a szemük fölé emelték, és a napfelkeltét lesték, hogy vörös-e az ég alja, vagy most, amikor csöndben, a kora reggeli órákban a turisták sétálnak egyet, fordulnak a birtokon, a parkban és a madarak csicsergésében gyönyörködnek. A táj időszaka most is a reggel, a nap és a tett kezdete, születése. A reményt mindig a reggel hozta.

SZÁRMAZÁS

Mihelyt megérkezik az ember a birtokra, az első dolog, amit közölnek vele: tizenhárom nemzetiség alkotja ezt a közösséget, még orosz is van közöttük. A kutatás szempontjából érdemes megfigyelni, hogy az idősebbek közül majdnem senki sem született itt. A valamikori cselédek kisbattyúval a hátukon messzi tájakról jöttek ide. Újabban az idénymunkások ragadnak le. Egy közös vonásuk van valamennyiüknek: nehéz soruk elől menekülnek. Letelepedtek itt a birtokon, aztán nem mozdultak el innen. Újabban annyian jönnek, hogy a születő falu már Bajsát is veszélyezteti, kezdi sorvasztani.

Kik voltak itt, és kik maradtak?

A földesurak voltak itt, és a cselédjeik maradtak. A nagybirtokosok közvetlenül a felszabadulás előtt távoztak, menekültek, nem várták be a fordulatot.

Ez a cselédség más volt mindig, mint általában a többi nagybirtokon. Elszigetelten éltek, tájékozatlanok, türelmesek voltak. Az elkeseredettsége nem a hirtelen kirobbanásban, hanem inkább apró lázongásban nyilvánult meg. Az, akit ide vetett a sors, ha lejárt is a szerződése, elviselhetetlenek voltak már számára a körülményei, akkor sem ment messzire, csak addig a tanyáig, amelyik elsőnek befogadta, ahol, ha nagyobb bért nem is, de szép ígéretet kapott. A gyerekek se vitték sokra, a cselédeskedésből legfeljebb proletársorsra jutottak. A környező városok gyárai, iparnegyedei szippantották fel őket. Elsősorban Cservenka, Verbász, Topolya iparára gondolunk. A béresek gyermekéből tehát ipari munkás lett, a birtokra pedig mindig máshonnan újabb cselédek jöttek, a felszabadulás után persze már nem cselédként, hanem letelepedni, emberként élni. Érdemes végigkísérni, hogyan is kerültek ide erre a tájra az emberek.

Antóczi János borbély:

— Hogy kerültem ide? Annak nincs nagy története. Bajsán volt kis üzletem, egy kis házam, a feleségemmel ott éledgeltünk. Szegényesen. Nálam borotválkozott állandóan a Napredak birtok egyik gépkocsivezetője. A Pannóniának valamikor Napredak volt a neve, akkor még állami gazdaság volt. Újvidéken volt a székhelye. Ez csak egyszerű kirendeltségi számításba ment. Szóval ez a gépkocsivezető, aki állandóan nálam borotválkozott, úgy látszik, meg volt elégedve munkámmal, és ha igazgatókat vitt a városba vagy hozott a városból, akkor mindig nálam borotváltatta vagy nyíratta meg őket. Így történt ez akkor is, amikor 1957 márciusában egy napon eljött hozzám borotválkozni Džoganović Milorad, a jelenlegi igazgató, és amikor látta, hogyan dolgozom, megkérdezte, volna-e kedvem eljönni a birtokra borbélynak. Havi fizetésért. És

ezzel meg is egyeztünk. Én itt a birtokon üzletet és lakást kaptam, a feleségem munkába állt, azóta itt élünk.

Papp Lukács 72 éves nyugdíjas:

— Erről a tanyáról, erről a vidékről vonultam nyugdíjba. Én Lchocki István nagygazdánál dolgoztam, cselédeskedtem ezen a tájon, amit a forradalom után Polet birtokrésznek neveztek. Nagyon nehéz életem volt.

— Hogy kerültem ide? Idénymunkásként. Majd állandó munkás lettem, és végül itt is ragadtam. A felszabadulásig 18 évet dolgoztam, különféle alkalmi munkát vállaltam, tanyákon, béres és napszámos voltam, ahogy adódott. Aki többet fizetett, ahhoz mentem, persze ez a fizetés csak annyi volt, hogy eltengődött belőle az ember.

Mátyus János hentes:

Mátyus János úgy került ide, akárcsak a többi munkás.

— Kishegyesi vagyok, Újvidéken a vágóhídon dolgoztam. Véletlenül találkoztam a birtok akkori igazgatójával, Apró Györggyel, ő hívott, és én jöttem. 1951 januárjában telepedtem le itt. Itt is nősültem meg. Vezetem a vágóhidat és a hentesüzletet. Mikor idekerültem, a hentesüzletben sót, kenyeret, cukrot, petróleumot, egyszóval mindent árultam.

Antun Dajc főpincér:

— 1957-ben Eszéken fejeztem be a középiskolát, ott tanultam ki a szakmát, ott is álltam munkába. Aztán több helyen dolgoztam. Belgrádban 1967-ben magas szakképzettséget szereztem. 1965-ben kerültem a Pannóniára, 1969 és 1971 márciusa között pedig Németországban dolgoztam.

— Hogy miért mentem ki Németországba dolgozni? Két okból. Hogy a szakmámat tökéletesítsem, meg hát hogy anyagilag megerősödjek. De mielőtt kimentem volna, külön megkérdeztem az igazgatótól, ha megunom a kinti életet, visszajöhetek-e ide, visszafogad-e. Arra számítottam, hogy ez a birtok előbb-utóbb kirándulóhely lesz. Egy idegen nyelvre szükség van. A németre. A nyelvet is tökéletesíteni akartam meg a szakmámat is. Sikeredt. Jó másfél év után tértem vissza. Vissza is fogadtak.

Szabó Károly nyugdíjas:

— Örök életemben béres voltam, 1938-ban kerültem erre a vidékre, akkor még Falcione Árpádé volt ez a tanya. Itt élt még Lelbach István is, ő volt a lelki barátja. Az életben sok mindent megpróbáltam. Dolgoztam mint fejős gulyás, kocsis, kondár. Negyvenévi szolgálatom van. Bejártam az egész határt, ismertem az akkori harmincas évek forradalmárait. Részt vettem az aratósztrájkokban, velem dolgozott Csík Illés, Zsáki József is. Zsákiival együtt arattunk, ő volt nálam a marokverő.

Bednarik László pék:

— A mesterségemet 1946-ban tanultam Bajsán, Borús Sándor pékmeszternél. Miután leszereltem és hazajöttem, ide kerültem a Napredak birtokra, de nem pékként kezdtem az életemet, hanem raktárosként, mert

annak idején engemet is a tanultabb emberek közé soroltak. És a Napredak birtokon, amikor kezdték gyűjteni az első adatokat a szakképzettségről és a végzettségről, akkor derült ki, hogy én pék vagyok, és szóltak, hogy keresnek majd a szakmámnak megfelelő munkahelyet.

Bencsics Géza kertész:

— Slavonska Požega-i voltam. Ott születtem, apám gulyás és kanász, mellette tanultam ki gulyásnak és kanásznak. Horvát vagyok, de ahol dolgoztunk, csupa magyarok voltak, így hát jobban tudok magyarul, mint horvátul. Apám nyugtalan ember volt. Minden évben más gazdához szegődött. Más faluba ment gulyát és disznókat őrizni. Iskoláztatni nem bírt. Mi odahaza nyolcan voltunk testvérek. Hét fiú és egy lány, édesanyám korán meghalt, szülésben halt meg az édesanyám. Én ötéves voltam, amikor kint a réten, a baranyai pusztaságban apámat agyontaposta egy bika. Egyedül nőtem fel, mint a kóró. A mostohaanyám egy ideig gondot viselt ránk, aztán egy nap ő is meglépett, és mi maradtunk csak, a hét testvér. Én a legidősebb bátyámhoz mentem, aki akkoriban huszonegy éves volt. Ő gondozott bennünket, már ahogy gondolhatta a cseléd a cselédet. Aztán én is kezdtem talpra állni, kanászkodtam egyik tanyán meg a másik tanyán. Volt nekem egy nagyon jó barátom, aki nem volt megelégedve a baranyai parasztokkal, és eljött erre Bácskába. Helyet keresni. Ez ősszel történt. Mielőtt elbúcsúztunk egymástól, kértem, ha talál valami jó helyet, írjon nekem is. Így is történt. Ő elment, én meg maradtam. Ketten őriztük a disznókat meg a teheneket. Én voltam az öregebb kanász, a legfiatalabb öcsém fújta a kürtöt. Egyszer, amikor Podravska Slatinán voltam, kaptam is ismerősömtől egy lapot, kérte, hogy látogassam meg. Igaz, hogy időközben megnősültem, de mégis úgy gondoltuk, eljövünk ide Bácskába. Én el is jöttem, helyet nézni. Találtam is. Visszamentem, odahaza a feleségemmel egy kis hordóba raktuk, amink volt, ami pedig nem fért bele, a hónunk alá vettük, és eljöttünk ide. 1927-et írtak. A bérünk 12 mázsa búza volt egy évre, egy lánc kukoricaföld, három kvadrát krumpli- vagy veteményesföld, nyolc mázsa kukorica vagy árpa, lakás, tűzrevaló, naponta két liter tej, vagy ha nem tej, akkor egy tehén. A jószágot saját költségünkön tartottuk, és kaptunk még egy kis pénzt is.

Nagy Ferenc volt béres:

— Viroviticán születtem, véletlenül kerültem erre a vidékre. Az történt, hogy Piukovics József csantavéri nagygazda 1926-ban „megvett” bennünket, ő hozatott ide Bácskába, és aztán itt éltünk, sokáig. Majd Csantavér határából Cservenkára kerültünk, ott cselédeskedtem 1943-ig. Akkor a veprődi kendergyárban dolgoztam, majd jött a katonaság. 1947. május 25-én a cservenkai cukorgyárba kerültem, ott töltöttem két évet, de csak mint idénymunkás, és láttam, hogy így nem lehet megélni, kénytelen voltam állandó munka után nézni. Akkor kerültem a Krivajára, a moravicai mezőgazdasági birtokra. Ott három évet töltöttem mint traktoros, elég szépen kerestem, majd bekerültem a sertésfarmra, a fiaztatóba. Aztán később átkerültem ide. Itt a Polet intézőségén kezdetben

kendervágással foglalkoztam, mindent csináltam, egészen 63-ig. 1963-tól kezdve azonban foglalkozást választottam. Én vagyok a Pannónia ezermestere.

László András éjjeliőr:

— Palánka mellett, Karadjordjevón születtem. Mivel ott nem tetszett, eljöttem erre a vidékre, először a gunarasi Pobeda Mezőgazdasági Birtokra. De ott sem telepedtem meg, onnan kerültem ide. Majd megnősültem, a feleségem is mindjárt munkába állt. Takarítónő az iskolában.

LEGENDÁK

A Pannónia birtok parkosított udvarában két remek szoborban gyönyörködhetünk. Kevés birtok gondol arra, hogy így tegye szebbé, megihettebbé a környéket. Az itteni emberek mégis közömbösen mennek el mellette, mint valami idegen tárgy mellett. Elmennek mellette, anélkül, hogy valamit is felébredtene bennük, talán mert sem a női akt, sem pedig a vörös márványból faragott szilaj bika kecses vonala nem fejezi ki életüknek egyetlen darabkáját sem. Csak a turisták nézik, ők gyönyörködnek benne.

Ennek a népnek nem ez a meséje, nem ez a szobra, nem ez a történelme, amit meg kellene örökíteni. Nem ez a legendája, ha egyáltalán beszélhetünk legendáról, amit vászonra kellene vinni, esetleg versbe vagy mesébe ötvözni. Ez a nép mesélni sohasem tudott. Sorsa megölte mesélőkedvét. Ezen a tájon nem született sem költő, sem festő, nem született művész. Legfeljebb művészpártolók voltak, azok is földbirtokosok. Nincs legendája a tájnak, meséje, még sírhantja sincs, csak fája, nyárfája, akácfája és gémeskútja. Önmaguk erejében sohasem bíztak, megváltást mindig másoktól vártak, a szegényeket pártoló betyároktól, az éjjeli vörös égi jellel (tűzvész) érkező Antikrisztustól és a forradalomtól, melynek hírét mindig riadtan vették tudomásul, bizalmatlanul fogadták.

Nyílt szívükkel rendszerint mindenkit befogadtak, de akit befogadtak, az legtöbbször meglopta a nincsüket és hitüket, ezért váltak bizalmatlanokká. Angyal Bandi legendája ezen a tájon is él. A rogaticai vasútállomást valamikor Angyal Bandi állomásának nevezték. A néphit szerint, mert a történelmi igazságot nem fedi, itt mulatozott Angyal Bandi is. Amikor végleg Rogatica lett a vasútállomás neve, a vonatot nevezték el Bandinak. Az idősebbek még ma is azt mondják a vonatra: jön a Bandi.

A két szobor ott a Pannónia birtok parkjában idegen a helybelieknek, nem tudnak róla mesélni, mint a balatoniak a kecskekörömről vagy a krakkóiak a Mária-templom csonka tornyáról. Ami mesét hallottunk, amire büszkén emlékeznek vissza az öregek, az a kukoricafosztáshoz, az ispánhoz vagy a gazdájukhoz fűződik.

Ezek közül jegyeztünk fel néhányat.

Az egyik nagybirtokos rendszerint abban talált szórakozást, hogy ünnepponként, de főleg vasárnap délelőttönként az ablakból gyönyörködött a birtokában. A gazda ritkán tartózkodott a birtokon, főleg nyáron. S amikor kijött, ha valahol megjelent, rendszerint suhancok vették

körül, abban a reményben, hogy kapnak tőle néhány parát, vagy megkínálja őket úri (kész) cigarettával. A gazda tudta ezt, s ilyen gesztussal rendszerint meg is nyerte ezeket a suhancokat vagy a mezítlábas gyerekeket. S ünnepnapokon is, amikor a kastély ablakából nézelődött, abban telt öröme, hogyan marakodnak az eléjük dobott parákon vagy a néhány darab cigarettán a gyerekek. Ezt mesélik az emberek, és ez a kép talán egy festőnek is jó téma volna.

Az erőpróba volt a cselédség körében az, amivel egymás előtt tekintélyt, rangot vívhattak ki maguknak. A győzelem az ember értékét növelte, felnéztek rá. Nos hát, talán ezért is terjedt el és volt nagyon népszerű a béresek között a birkózás és a megrakott szekér farának megemlése. A birkózás a cselédeknek erőfitogtatás, a földesuraknak pedig cirkusz volt. A játék rendszerint így kezdődött: a gazda néhány parát a földre dobott, olykor fél napszám árát, és azt mondta: a pénz a győztesé! Persze mindig akadtak virtuskodók. Nemegyszer az egyik cseléd annyira földhöz csapta a másikat, hogy az örök életére nyomorék maradt. Rendszerint ezekhez a történetekhez fűződik a jószívű gazda meséje. Mert bezzeg a földesúr nem engedte meg, hogy az ilyen cselédnek éhen haljanak gyermekei, mestert taníttatott belőlük.

A kukoricafosztásról persze koránt sincs ilyen idillikus kép, amit akár költeményekben, regényekben olvashatnánk. A cselédek között a kukoricafosztás szürke, jelentéktelen esemény volt. Alig emlékeznek rá az öregek.

— A kukoricaszedés abból állt — meséli Kovács József, a Pannónia birtok idős, nyugdíj előtt álló munkása —, hogy a száron megfosztottuk a csöveket, és vittük egyenesen a góréba. De amikor befejeződött ez a nehéz munka, hát akkor rendeztünk afféle mulatságot. Érdekes volt ez. A mulatság abból állt, hogy valahonnan szereztünk egy citerát, én jól játszok ám a citerán. Kiverek azon minden nótát... — és egy kis főtt kukorica mellett mulatoztunk. A cselédembernek a szórakozásból más nemigen jutott. Leveles dohányra és főtt kukoricára. A módosabbja erre az alkalomra kalácsfélét, esetleg tökök rétest is tett az asztalra.

PANNÓNIA

Verba volant, scripta manent — a szó elrepül, az írás megmarad — ez a nagy igazság sehol sem érvényes annyira, mint éppen itt, a Pannónia birtokon. Mert amikor az iránt érdeklődtünk, honnan is ered a név, ki volt ennek a születő új településnek a keresztapja, kik voltak az elődök a birtokon, senkitől sem kaptunk megbízható választ, sehol egy megbízható írásos nyom a birtok múltjáról. Jegyzőkönyvekre elvéve bukkantunk. Az irattáros azzal védekezett, hogy még közvetlenül a felszabadulás utáni időszakból sem tudják, kik voltak munkaviszonyban ezen a birtokon, nemhogy a korábbi időszakra vissza tudnának emlékezni. A birtok fiatal tisztviselőgárdáját pedig nem érdekli a múlt. A ma érdekli őket, a készen kapott jólét és semmi más. A múlt nem izgatja őket, talán azért nem is ismerik, s mintha nem is akarnák ismerni, noha igen szívélyesen fogadják az embert, tőlük telhetően minden segítséget megadnak. Az irattár csak 1957 óta őrzi rendszerezettebben e táj történelmét, a múltról vajmi keveset tudunk meg, legfeljebb egy-egy szak-

szervezeti beszámolóból azt, hogy ez a birtok valamikor Lelbach, Falcione, Gayer, Dukovits, Welker földbirtokosok tulajdonában volt, ezeknek földjéből alakult ki a mai birtok 80 százaléka. Az irattáros azt már nem tudja, mi volt Falcionénak a másik neve, Árpád-e vagy Gyula, Gayernek István-e vagy Ádám, hogy valamikor a birtokosok németek, magyarok vagy szerbek voltak-e.

A történelmi tájékozódás végett írjuk ide mégis pontosan, hogy ez a birtok dr. Falcione Árpád, Gayer Henrik és Ádám, Welker István, Lelbach István és Ádám, Dukovits István, Mecker Fülöp és más birtokosoknak a földjén alakult ki, közvetlenül a felszabadulás után, persze ahány birtok volt, annyi szövetkezettel.

— A felszabadulás után — emlékezik vissza Gyurkovics István nyugdíjas — a birtokon nagyon nehezen indult meg az élet. Ahogy elmenekültek a földbirtokosok, a topolyai község Bajsáról az első napokban két bizalmit nevezett ki, Aleksandar Leskovac-Šacót, a bajsai szerb pap fiát és Milenko Preradovićot. Ő is bajsai volt. Az első kérdésük, mikor megérkeztek: félünk-e valakitől? Mi egyszerűen azt válaszoltuk, nem félünk senkitől, a nehéz életet megszoktuk, csak a kőbor betyároktól, a tolvajoktól és a katonaszökevényektől szoktunk félni. A birtok vezetését néhány hónap múlva Djuro Vuletin vette át, egy bajsai köműves. Az élet lassan megindult, noha a háború még tartott, mi jószágot neveltünk, azt a cservenkai vágóhídra szállították, a húst pedig a népfelszabadító hadseregnek és a vörös hadseregnek küldték. Mi láttuk el őket hússal. 1945-ben Csanák György került a birtokra, ő vette át a vezetést. 1947-ig egymás után több személy is váltotta egymást, míg végül 1947-ben Miroslav Mazić került az igazgatói posztra, három évig vezette a birtokot. Akkor már a termelés is jobban kialakult. A birtoknak a hivatalos neve ez volt: Szarvasmarha- és Sertéstenyésztő Állomás. Az ő vezetése alatt egyesültek a birtokok, Krivaja Állami Birtok néven. 1952-ben azonban ez a hatalmas birtok kettévált, a Krivaja maradt, az új birtok pedig Napredak néven kezdett működni, és főleg fajlovak tenyésztésével, nóniusz lovak nevelésével foglalkozott. Ebben az időszakban ennek a birtoknak több intézője volt. A valamikori Welker-tanya Sava néven volt ismeretes, Lelbach István tanyáját Poletnek nevezték, Lelbach Ádám birtokán alakult meg a Petőfi, vagy ahogy népszerűen nevezték, a középső birtok, az igazgatóságot pedig Napredak néven ismerték. Ezenkívül volt még a Tisza, Emušić, Duboka, Dunav, Gusak és Rózsa Béla nevű intézőség is. Ezek tulajdonképpen tanyacsoportok voltak, a valamikori földbirtokosok földjének központjában alakultak meg.

— 1956-ig ezt a birtokot Napredak néven tartották nyilván, a Tartományi Végrehajtó Tanács fennhatósága alá tartozott. A Tartományi Végrehajtó Tanács pénzelte, de az akkori törvények értelmében 1956-ban ezeket az állami birtokokat felszámolták, és a járások gondjaira bízta. Mivel ez a vidék a topolyai járáshoz tartozik, automatikusan Topolya vette át. Ekkor némi átszervezést kellett eszközölni. Tagosították a földeket, a Krivaja megtartotta eredeti nevét, a Napredak pedig új nevet kapott. A munkástanács a Pannónia nevet fogadta el. A munkástanács értekezletén a névről sokat vitatkoztunk. Bogdan Čović akkori tisztviselő — most a bajsai szövetkezet alkalmazottja — javasolta, hogy ennek a birtoknak olyan nevet adjunk, amelynek hangzása nemzetközibb, és mivel mi a Pannón-síkságon élünk, legyen hát Pannónia. Nekem az volt

a véleményem, hogy a vasútállomásról ezt a helyet, ezt a birtokot Dubokának kellene elnevezni. A többség mégis Bogdan Čović javaslatára szavazott. Így kapta a birtok ezt a nevet.

A MÚLT

Az akkor már 18 éve megjelenő *Bácstopolyai Hírlap* 1913. augusztus 31-i számában a topolyai uradalom megszűnéséről értesít. Ebből idézünk: „Az ősi Kray-birtok a mérnökök bonc-asztalára került. Az egyszerű földművesek szemében titokzatosnak látszó műszerekkel felfegyverkezett emberek járnak-kelnek már napok óta a sárga tarlókra és a végtelen tengeri táblák között is, hol itt, hol ott vernek a föld belsejébe egy-egy határjelző lécet...

...Majd meglátjuk, lendít-e sokat Topolya egy kissé elmaradott gazdasági viszonyain Emusitz feldarabolása.

E parcellázás nem egészen új keletű. Midőn e birtok volt ura, id. gróf Zichy Nep. János és rövidesen reá neje, született Kray Irma bárónő, meghalt, az örökösök e hagyatékban akként osztozkodtak, hogy az Újpusztát örökli gróf Nádasdy Tamás, míg Emusitz és a belsőség gróf Zichy Béla örökségének egy részét képezi.

Az új tulajdonos már a múlt évben eladott körülbelül 2400 holdat, több részletben. A rossz pénzügyi viszonyok miatt azonban a további parcellázás egyelőre szünetelt.”

Nem a mi dolgunk, hogy túlságosan elmélyedjünk a történelemben, de aki kíváncsi lesz nagyobb távra visszatekinteni, talán kiindulópontul a Kray-birtok története jó alapul szolgálhat neki. Kray Ferenc ezt a birtokot, amelynek egy része a jelenlegi Bajsa—Lipár—Rogatica háromszögben terül el, 1803-ban kapta a franciák elleni háborúban és a román parasztlázadás leverésében szerzett hadi érdemeiért, és ezáltal Topolya földesurává vált.

Most pedig még egy adat, amit a karlócai történelmi irattárban találtunk:

Az 1934. évi jelentés szerint az első világháború után, amikor megszületett az első agrárreform, és 500 holdban állapították meg a földmaximumot, Bácskában 212 nagybirtokostól és más jogi személytől összesen 199 908 hold és 743 négyszögöl földet vettek el az agrárreform céljaira. A topolyai járásban a Bajsa—Lipár—Rogatica háromszögben terült el Gayer Henrik és Péter uradalma, akinek akkortájt 2380 hold és 742 négyszögöl földje volt, az agrárreform után 667 kataszteri hold földje maradt, Lebach Antaltól és Ádámtól 147 kataszteri hold földet vettek el. Hogy a többit ne is említsük.

A kisajátított földeket az akkor érvényben levő törvények szerint a helybeliek és a telepések között osztották ki, és erre az időszakra, de főleg ezutánra esik az új települések keletkezése is, mint például a Srednji Salaš — Szurkos, Kulski Sokolac (ma Lipár), Topolski Sokolac, Gornja Rogatica és más települések.

Még egy levéltári adat: 1938-ig Srednji Salašon Lebach László és Szemző Matild földjén 54 ház épült, Kulski Sokolacon (Lipár) 94 ház épült fel Lebach Péter és Gayer Henrik földjén.

Csupán néhány adat ez, amely csöppet sem a táj fellendüléséről ta-

núskodik, hanem arról, hogy az így létrejött telepes falvakkal, szegénysorokkal könnyebb lett ezeknek a korlátozott birtokoknak a munkaerő-ellátottsága. A munkacrő közelebb került a birtokhoz.

A NAGYBIRTOKOSOK

Az ősi Kray-birtok feloszlása után évtizedek múltak el, mire kialakult a táj új birtokviszonya, új gazdák próbáltak itt valamit teremteni maguknak. Ennek a vidéknek először is mindig a szépségét fedezték fel, csak azután termelőerejét. Ezt bizonyítja a Falcione-kastély, amely még ma is megvan és a volt Gayer-kastély, sajnos, ezt már lebontották, pedig ez volt a szebb és az értékesebb.

Gyurkovics István nyugdíjas így emlékezett vissza:

— Hogy mit tudok Falcione Árpádról? Hát amire csak nagy vonalakban emlékszem. A Falcionék zombori származásúak. Az idős Falcione Árpádnak két gyermeke volt, Gyula és Árpád. Mind a ketten Pesten jártak iskolába, nem tudom pontosan, hogy mit tanultak. Gyula állítólag festeni szeretett, Bécsben pedig a műszaki egyetemre járt. Árpád, azt nem tudom. Talán jogot végzett. A megszállás ideje alatt 1941 és 1944 között országgyűlési képviselő volt. Főleg Zomborban élt. Az idős Falcione Árpád leginkább Pesten tartózkodott, felesége pedig ezen a birtokon, a kastélyban. Viszonylag szegény birtokosok voltak, hiszen még az autójuk hajtási jogosítványát sem váltották ki minden évben. Igaz, abban az időben az autó eltartása sokkal drágább volt, mint ma. Nekem az a gyanúm, hogy ők tulajdonképpen valami miatt külön éltek, elváltak. Az öreg is csak főleg nyáron járt haza, akár a gyerekek.

Az idős Falcione Árpádról nem sokat tudok, a nagyságos asszonyról többet. Most már csak arra emlékszem: ha valaki megbetegedett a birtokon, akkor valamelyik szolgáját rendszerint hozzá küldte, hogy nézze meg, mi baja van a cselédnek, ha kellett, bevitette Topolyára az orvoshoz. Mikor az orvostól visszajöttek, mindig megnézte a receptjét, és a betegségtől függően bort vagy pálinkát küldött a beteg cselédnek. Ebből állt gondoskodása. Ha nőről volt szó, azoknak egy kis befőttel vagy mézzel kedveskedett.

— A harmincas években nagy gazdasági válság, pangás volt, és ez őket is érintette. Olyan nagy gazdasági válság, hogy a munkásembernek egy liter borért egész nap kellett dolgozni. Apám révén a műhelybe kerültem. Szedmák József volt a mesterem, aki most is él Bajsán. Vele két artézi kutat is fúrtunk a birtokon, és különféle karbantartást végeztünk. Akkoriban Kelemen János volt Falcione Árpád sofőrje, de mivel ő Pacsérra költözött, így hát rám bízta a kocsiját. Így lettem én a sofőrje. A gépkocsivezetést a katonaságnál tanultam meg. A kocsiforgalmi engedélyét csak akkor váltotta ki újból Falcione Árpád, amikor édesanyja megbetegedett, a szabadkai szanatóriumba kellett vinnie, és ő kocsival járt látogatóba. Az autó az Oakland General-Motors gyár híres kocsija volt.

— Az ifjú Falcione Árpád józan életet élt, legalábbis én így ismertem, sohasem ivott, kivéve az én lakodalmamon. Ő volt a násznagyom. A

kastélyba gyakran bejártam, mert a fürdőcsapokat, csengőket, a mosogatótál csapjait, azt mind én tartottam karban. Gyönyörű bútorai voltak s nagyon szép képei. Volt egy mahagóni szekrénye, ami talán még ma is megvan, legalább 200 éves lehetett már akkor. Ezenkívül egy koncertzongora, amit a felszabadulás után potya pénzért eladtak.

Amikor elmenekült, rám hagyta a kastély kulcsait. Mi itt kint a tanyán akkor nem tudtuk, milyen nagy esemény előtt állunk. Hallottuk, hogy jönnek az oroszok meg a partizánok. Ennyi az egész. De hogy az milyen változást hoz majd a mi életünkben, azt legfeljebb csak sejtettük. Mi féltünk, mint ahogy általában fél a pusztai ember, ha egyenruhás, fegyveres embert lát.

— Szerintem ezen a tájon nem ez a kastély volt a legszebb. Sokkal szebb volt a mai Emušić-birtokon Gayer Henrik kastélya. Ez valóságos építészeti remekmű volt. Gyönyörű szobák, stílusbútorokkal. Ennek a kastélynak az volt az érdekessége, hogy volt egy csempézett pincéje, amit télvíz idején a Bácsérből (Krivaja) telihordtak jéggel. A pincéből sok-sok szelelőlyuk vezetett a kastély falaiba. A kastély falai üregesek voltak. Szellőztetőcsatornákkal volt átszöve. Nyáron a nagy melegben kinyitották a pince szelelőlyukait, a falakban megindult a légáramlás, és önműködően szabályozta a szobák hőmérsékletét. Olyan kellemes volt ez még kánikulában is, hogy azt ma a legtökéletesebb hűtőberendezések sem tudják pótolni. A Gayereknek ezenkívül volt egy üvegházuk is és egy több mint ötvenéves telepítvény, ahová Afrikából és más világtájakról hozatott különleges díszfákat, cserjéket, amit a belgrádi fűvészkert igazgatósága is számon tartott. A kastélynak és az üvegháznak is az lett a sorsa, mint nagyon sok más értékes épületnek a háborúban: tönkrement. A felszabadulás 1944 októberében történt, s mivel ezen a félreeső vidéken sok volt a katonaszökevény és a csavargó, amit találtak, feltörték és kiraboltak, az üvegházat is, úgyhogy tavaszra minden lefagyott és tönkrement. A kastélyt is annyira tönkretették, hogy a bútorokból alig maradt valami. Később pedig ezt a különleges építményt munkáslakásokká alakították át, majd étteremmé, és végül raktár lett belőle. Most már ez sincs meg.

E vidék két földbirtokosáról, Falcione Árpádról és Gayer Miklósról tudtunk meg legtöbbet. Főleg Gyurkovics Istvántól és idős Szedmák Józseftől, hiszen valamikor mindketten a Duboka-pusztán dolgoztak, és közelebről ismerték munkaadójukat. Idős Szedmák József, aki még ma is él Bajsán, 72 éves, így emlékezik vissza:

— A Falcione-kastélyt Zakó István tervezte, az 1700-as évek végén, az az ember, aki a bajsai templom építését vezette. A szobákat csodálatos festmények, gyönyörű berendezés díszítette. A kastély előtt rendezett park és virágoskert volt.

— Gayer Henrik kastélya Emőd-pusztán — Emusitz, ma Emušić — közvetlenül a Falcione birtok mellett épült. Ez az épület szépségében túltett a Falcione-kastélyon. Az alagsorokban az ember eltévedhetett. Úgy tudom, azért építette így az öreg Gayer a pincéit, mert éjjelenként félt a betörőktől, és arra számított, ha valaha is megtámadják, szükség esetén tud hová menekülni, oda, ahol biztosan nem találják meg.

— Központi fűtéssel és különleges szellőzőberendezéssel volt ellátva a kastély. Az épületben külön szobák voltak: parasztszoba, juhászszoba, népi dísztárgyakkal a falakon. A kastély előtt mesterséges tó, ahol ta-

vasztól késő őszig hatyúk úszkáltak. A Gayerok egy híres fűvészkertet létesítettek ezen a vidéken a kastély mellett, két holdon pedig virágot is termesztettek. Külön kertészt tartottak erre a célra.

Bednarik László, a Pannónia Mezőgazdasági Birtok pékje így emlékezett vissza Falcione Árpádra:

— A valamikori Napredak birtok Falcione Árpád birtoka volt. Ezt az embert gyermekkoromban látásból ismertem. De a harmincas évekből mi, bajsaiak főleg arról jegyeztük meg Falcione Árpádot, hogy csak neki volt autója. Aztán itt élt még Gayer Henrik is, ugyancsak földbirtokos, nagygazda, akinck földje most a Pannóniához tartozik. Állítólag jó ember volt, de én nem ismertem közelebből. Valószínűleg azért tartották jó embernek, mert, mint a nagybirtokosok, nagyon ritkán elegyedett szóba a cselédjeivel. Parancsait az intéző hajtotta végre.

EMLÉKEZNEK A CSELÉDEK

Az idő rohan. Hogy valamikor milyen siralmas volt ezen a tájon az élet, a fiatalok nem is sejtik. Ők csak a mával törődnek, és a holnapot tervezik. A múltat már csak néhány cseléd, béres vagy kanász őrzi. Beszéljessünk el velük! — kértek lépten-nyomon bennünket, mert ez is hozzátartozik a tájhoz, ehhez a birtokhoz. Az ő sorsukról, életükről is tudni kell, ha értékelni akarjuk a má. A tanácsot elfogadtuk. Íme, mit jegyeztünk fel.

Szabó Károly nyugdíjas:

— Nyugdíjas vagyok, 930 dinár nyugdíjat kapok. Elégnek elég, mert egy kis jószággal is vergődöm. A pénzt kenyérre, tejre és fűtőolajra költöm. Hatvanhat éves leszek július 30-án. Örök életemben cseléd voltam. Béres, napszámos, szükség szerint, hogy mi kellett a nagygazdának. Hogy milyen volt a cseléd élete, ki hogyan veszi. Én mindig szegényemberként éltem, de sohasem panaszkodtam. Sokan mondták is: Károly, neked sohasem lesz rossz gazdád. Nem is volt. Én soha senkivel sem veszekedtem. A földesúrral se, de a mostani igazgatókkal se. Nem érdekelt sohasem, hogy a felettesem hány éves, korombeli-e vagy taknyos legény. Én csak azt tudtam, hogy felettesem, akkor hallgatni kell és teljesíteni a parancsát. Engem csak a munka érdekelt. A munka volt a fontos. Amit mások mondtak, én azt mindig engedelmesen elvégeztem. Szó nélkül. Miért ne? Örök életemben hű szolga voltam.

— Emlékszem én erre a vidékre, a tájra, arra, hogy mi volt itt korábban. Ahol valamikor a Polet Mezőgazdasági Birtok volt, azt mi a Lelbach-féle tanyának neveztük. Tulajdonképpen a háború előtt és a megszállás ideje alatt az övé volt. 180 hold föld, ebből 130 szántó és 50 hold legelő. Lányai még ma is élnek. Az egyik talán feleségül ment egy tanítóhoz Szabadkára, a másik pedig egy szlovén sörgyároszhoz. Ő viszont a felszabadulás után is itt maradt. A fordulat itt érte, tizenhét hold földet kapott, négy lovat, három tehenet, tíz darab bikát, disznót és vetőgépet. Itt tengődött sokáig egyedül. Aztán Szurkosra járt dolgozni: Srednji Salašra. Ezt a falut 1922-ben létesítették, ma is telepések, dobrovoljacok lakják. Az itt maradt törpebirtokosokról nem is tudok többet mesélni. Az érdekessége az egésznek az, hogy a felszabadulás után is sze-

rettek volna valakik lenni, legalább a szövetkezet vagy a birtok igazgatója, hogy ezáltal is megőrizték az ősi birtok emlékét.

— Életemben sokat tengődtem, sohasem élhettem nagy lábon, a gyerekeknek mindig csak annyit nyújtottam, amennyit bírtam: egy karéj kenyeret. Ez elég volt ahhoz, hogy fenntartsuk magunkat. De ahogyan múltak az évek és főleg a felszabadulás után javult az élet, magamra is többet kellett gondolni. Azt mondtam a feleségemnek, akárhogy is, azért még megérjük azt, hogy a fejünk fölé emelünk egy tetőt. Néhány évvel ezelőtt, amikor elkezdték itt szemben a kastéllyal építeni az új sort, a vejem másfél telket kapott, tehát nekem is jutott hely, és velük együtt én is építettem magamnak egy kis házat. Nem kívánczok el innét, már csak azért sem, mert sokáig tanyán éltem, és szeretem a tiszta illatot. Szeretek itt kint, mert jó a levegő és szép a táj. Meg hát különben is megvan itt már minden, akárcsak a városban. Ha a mama megbetegszik, a feleségem, akkor itt az orvos, bármely pillanatban hívhatjuk.

— Gyakran megbetegszik a felesége?

— Tudja, hogy van... Az asszonyfélének, ha fiatal, az a baja, ha öreg, akkor meg az... Hogy milyenek az emberek? A mostaniak békésebbek, mint mi voltunk. Az én koromban valahogyan bicskásabbak voltak. Meg mintha jobban szerették volna egymást. Többet törődünk egymással. Nem tudom, hogy mi az oka, az emberek maguknak valókká váltak, mintha jobban behúzódnának kunyhójukba. Talán a televízió miatt vagy a rádió miatt, magam sem tudom. De lehet, hogy azért, hogy anyagilag sem függnek senkitől. Mert amikor itt cselédelet volt, akkor mi szegény emberek nagyon egymásra voltunk utalva. Most például a disznóvágás is elmúlik minden különösebb esemény nélkül. Pedig valamikor... Jöttek a kántálósok, nevettünk, vicceltünk, daloltunk, citeráztunk, most ebből semmi sem maradt. Mások az igények.

Bencsics Géza kertész:

— Béres voltam én is. Slavonska Požegáról kerültem erre a vidékre. Az idén szeretnék nyugdíjba menni. A virágházban dolgozom most, adtam be kérvényt, de mindaddig, míg meg nem kapom a nyugdíjat, el nem hagyom a munkahelyemet. A család, népes család. Három fiam és három lányom van. A legidősebb a Gyuri. Itt traktoros. Harminchatban született. Jani harmincnyolcban, Becsén dolgozik, traktoros. A Margit negyvenegyben, háziasszony, Julis pedig férjnél van, negyvennégyben született, annak is a férje traktoros. Erzsébet elvált, negyvenhétben született, Patkány Janihoz ment férhez, de nem fértek össze. S akkor a lányom hazajött. A Géza fiam nem tanult tovább, pedig szerettem volna, ha valamilyen mester lesz. Lakatos. Annak idején jelentkezett is a birtok műhelyében. Voltam én Antóczi bácsinál, a birtok borbélyánál, de oda se kellett. Antóczi bácsi azt mondta, nincs rá lehetőség. Elég egy borbély is a birtokon. Igaz, később találtak neki munkát, a takarmánykeverőben.

— Kommenciós cseléd voltam a Csifcsák-féle birtokon, Rogaticához néhány kilométerre. Annak a birtokán, akinek Topolyán téglagyára volt. Hogy milyen körülmények között éltem? Cselédlakásokban. Ez egy közös konyhából, belépőből, nádfedeleles házból állt. Ha esett az eső, a tető rendszerint beázott, annyira rossz volt, s nemegyszer teknővel vagy lavórral szaladtunk a padlásra, hordtuk le az esővizet. Az is megtörtént,

hogy egyszer leszakadt a mennyezet. Ekkor már elvesztettem a türelmemet. Elmentem a Csifcsákhoz, panaszkodtam. Kértem, hogy javíttassa meg a tetőt, mert így nem lehet élni. Javasoltam neki, a Falcione rétben van elég nád, Bajsán pedig majd én keresek egy nádazót. Csifcsák meg sem akart hallgatni. Azt válaszolta, hogy ő bizony azokba a rossz lakásokba egy megveszekedett vasat sem öl bele. Akkor meghallottam, hogy Albert Frici, a szomszéd sváb nagygazda cselédet keres. Mi cselédek összetartottunk ezen a vidéken, s mindig tudtuk, hogy melyik gazdának mikor lesz szüksége napszámosra, béresre vagy gulyásra. Én ajánkoztam neki. Azt kérdezte tőlem, miért akarom otthagyni Csifcsákot, a gazdám. Azt válaszoltam, azért, mert nem vagyok megelégedve a lakással. Nem is hazudtam, a többi már simán ment. Cservenkán a község-házán szerződést kötöttünk, és nála szolgáltam másfél évig, egészen a felszabadulásig. 1944-ben, amikor jött a fordulat, magam sem tudtam, mi lesz velünk. 1944 őszén a sváb nagygazdák elmenekültek. Mi pedig itt maradtunk a bizonytalanságban. A fegyverek dörgését már hallottuk. De mit sem sejtettünk. A családnak enni kellett. Én úgy gondoltam, az lesz a legjobb, ha újból felkeresem a volt gazdám, Csifcsákot, mert ő itt maradt, nem menekült el. Fel is kerestem. Mikor meglátott, az első szava ez volt: mi járatban vagy? Szeretném tudni, van-e szüksége béresre vagy napszámosra. Talán nem vagy megelégedve a volt gazdáddal? — kérdezte. Arról szó sincs, válaszoltam. Elmenekült, elmenekült mindenki. Nekem pedig valakit szolgálni kell. Hát ezért jöttem: szolgálni.

— No, de hamarosan tisztázódott a helyzet. Maradtam a régi helyemen, a gazdám nem jött vissza, én istállóos lettem, a bikák nevelését bízták rám. Tizenkét bikát. Hat évig bikás voltam. Három fejgulyás dolgozott a kezem alatt. Később a teheneket Musicra vitték. Nekem az volt a dolgom, hogy vezessem a tehenek törzsszámát, meg hogy melyik hány liter tejet ad, hányat borjazott, meg aztán hogyan szopnak a borjak. Kezdetben szoptattuk a borjakat, de aztán más volt a parancs. Vödörből kellett itatni őket.

— A régi élet... Lehetett akkor is tengődni. De csak tengődni lehetett, nem élni. A helyiség közös, konyha közös, az ember nem is mert semmit se venni, mert hát hova tegye. Locspocs mindenfelé. Villany sem volt, orvos sem, iskola sem. Egyszóval nem volt minek örülnie az embernek. Ma már más az élet. Változott, sokat változott, megmozdult valami. Fiaimat szerettem volna taníttatni. De csak a szándék volt meg. A szándéknál többre nem tellett. Mégis büszke vagyok, hogy nem kóboroltam annyit, mint apám. Életemben csak négy munkahelyet változtattam, míg erre a tájra értem. Aztán itt ragadtam.

— Géza bácsi minek örült az életében?

— Az egészségnek, fiam.

— A feleségének?

— Az egészségnek.

— A gyerekének?

— Az egészségnek, a cselédember csak az egészségnek örül.

— Mit láttam a nagyvilágból? Legtöbbet ezeket a telecskai dombokat, a sarat, az aklot meg a jószágot. Ja, meg 1967-ben a vállalat költségén voltam nyaralni. Még katona sem voltam. Fél szememre rosszul látok, és fölmentettek.

— Az előbb azt kérdezte, minek örültem az életben. Annak, hogy senki nem tud rám ujjal mutogatni. De senki az égvilágon, mert nálam mindig minden rendben volt. Akkor is, amikor a gulyánál dolgoztam, meg az istállóban, én még nem voltam részeg, tisztaság volt mindenütt, senki előtt nem szégyenkezem. A jószág tiszta volt mindig, én a főnökömtől mindig csak dicséretet kaptam. Az igazgatónk is megdicsért. Elmesélek egy esetet.

— Jött ide hozzánk egy iskolázott jószággondozó. És nálam akart okosabb lenni. Elhiszem, hogy neki több volt az iskolája. Talán többet is tudott. Ez nyáron történt, amikor még legeltettük a jószágot, és bennünket élősúly szerint fizettek. Nyáron a legelőn három helyen kellett kutat ásni. Gémeskutat persze. Ez a jószággondozó azt akarta, hogy ne ássunk három kutat, hanem a jószágot a Krivajából itassuk. Mondom én neki, hogy azt nem lehet, mert a víz piszkos és fertőzött. Följelentett az igazgatónál. Kihallgatásra mentem. Az igazgatónak is elmondtam a véleményemet. Megkérdeztem tőle: — Igazgató néptárs, veszek én magának abból egy pohár vizet, iszik-e belőle? Azt mondta, nem. Hát akkor én azt a jószágnak sem adom. Az igazgató nekem adott igazat, és megástuk a harmadik kutat is. Szereztünk egy nagy kővályút, akkorát, hogy tizenhatan tettük föl az autóra.

— A fölszabadulás után, ezt én csak úgy fordulatnak mondom, a mi sorsunk nem sokban különbözött a cselédsorstól. Folytattuk azt, amit a régi gazdáknál csináltunk. Nekem már rangom volt, főnök voltam az istállóban. Az én munkám abból állt, hogy reggel négy órakor felkeltem, és kolompoltam a határban. Ez volt az ébresztő. Nem volt akkor még csörgőóra, legalábbis nem a cselédeknek. Fél ötre gyülekeztünk az istállóban. Nálam volt az abrakos láda kulcsa, és tőlem kapták meg az emberek a lovaknak járó abrakot. Utána takarítottunk az istállóban, és tisztítottuk a jószágokat. A legnehezebb mégis a vízhúzás volt. Gémeskútból a vízhúzás. Átlag minden cseléd 15 szarvasmarháról gondoskodott. Én csak tizenháromról, mivel főnök voltam. Mindegyik szarvasmarha naponta 60 liter vizet ivott meg. Képzeljék csak el, hogy mennyi vizet kellett nyáron felhúzni a vályúba. Aztán később láncoskutatunk volt, 30 literes dézsákkal húztuk a kútból a vizet. Le így is sokáig tartott. Hogy gyorsabb legyen, gyorsabban haladjon a munka, 60 literes dézsákat csináltattunk. Nemegyszer megtörtént, hogy a nagy melegben, a hőségben az emberek összeestek vízhúzás közben. Hát így éltünk akkor. Azóta persze sokat fejlődött a világ, és már van víz, vízvezeték, az ólakban központi fűtés, melegebb van ott télen, mint valamikor nálunk a szobákban volt.

— Érdekes itt kint az élet. Szép is. Szeretek itt élni, van itt minden. A labdarúgó pályától a gyerekjátszótérig.

Kovács József valamikori béres:

— 1912-ben születtem. Ha jól emlékszem, 1927-ben kezdtem a munkát mint cseléd. Fialat voltam. 1945 óta dolgozom a Pannónián. Négy fiam van, Laci, 1938-ban született, Józsi 1940-ben, Pisti, azt nem tudom mikor, meg a Béla, azt sem tudom, hogy mikor. Ők a legfiatalabbak. Cselédként kezdtem az életet Juth Ádámnál. Errevalósi német birtokos volt, de mielőtt bekövetkezett volna a fordulat, állítólag kivándorolt

Nyugatra. Én nem ismertem. A gazdát nem ismerte minden cseléd, mert itt kint, a tanyavilágban csak az intézővel tartottuk a kapcsolatot. Nagy-birtok volt ez az egész vidék. A föld a nagybirtokosok tulajdonában. A jelenlegi Pannónia Falcione Árpádé volt. Nem sokat hallottam róla. Nem is érdekel, hogy ki volt. Nem érdekel. Leibach Ádám se. Nem érdekel, volt, nincs. Urak voltak. Nem érdekel. Harminckilencben vittek el katonának. Elmentem, egy ideig ott voltam, de aztán elbocsátottak. Nem feleltem meg. Hazajöttem, és harminckilenc után megnősültem. Nem tudom pontosan, hogy hányban. Ne haragudjon, én nem jártam iskolába, írástudatlan vagyok, nekem nehezebb megjegyezni a számokat. A béreskedés ideje alatt csak éltem. Fenntartottam magamat. De semmit nem tudtam szerezni a munkámmal. Örülök, hogy a gyerekeket felneveltem. Mikor beállt a fordulat, engem itt ért, ezen a tanyavilágon. Kezdetben lovakkal dolgoztam, kocsis voltam, később fejögulyás, kanász, majd etető. Volt két nagy tehervonó muraközi lovam itt a birtokon, a Vilma és a Léda. Nagyon szerettem őket, azok is ismertek engem. Tudták, hogy ki tartja a gyeplőt. Soha be nem rúgtam, ezt mindenki tudja rólam. Erre nagyon büszke vagyok. Negyvenhat óta egyetlen igazgatóm, felettesem sem mondhatja rólam, hogy valaha is berúgtam, és emiatt kihallgatásra kellett mennem. Örök életemben becsületesen elvégeztem a munkámat. Tisztességes ember voltam egész életemben.

— Most portás vagyok. A munkámat reggel 4-kor kezdem. Lejövök ide az én kis házikómba, ahol gyülekeznek a jószággondozók, a kanászok, az állatorvos, no meg a többiek, mire ők öt órára ideérnek, mert akkor kezdődik a munkaidő, addigra én ezt a kis öltözöt felsőpröm, felmosom, úgyhogy tisztaság várja őket. Ezenkívül én gondozom a virágágyásokat is. Látná csak, milyen szép törökszegfűt, dáliaát meg csutkavirágot nevelek. Az igazgató is megirigyelte. Egyszer magot is rendelt tőlem. Össze is gyűjtöttem neki. Jól élünk, két unokám van, időnként össze szokott jönni a család. Közben építettünk egy szép házat. Ennek a birtoknak köszönhetem. Az igazgatómnak. Újévkor aztán egy nagy mulatságot csaptunk. Lesütöttünk egy malacot. A két fiam elhozta a televíziót, egyszerre két televíziót is néztünk. Az egyik szobában a magyar műsort, a másikban meg a belgrádi műsort. Az egyik fiam, a Laci, Szabadkán dolgozik a Palmában. Hívott már többször, hogy menjek oda, ott is jól érezhetem magam. Nem, maradok. Nincs kedvem.

— Hogy mire emlékszem még? A cselédeskedést Leibach Ádám tan-yáján kezdtem. Mire emlékszem? A tízes sor, arra nagyon emlékszem. Egy fedél alatt 10 család élt. Ez egy verett falú hosszú épület volt, közös bejáratral. Ahogy belépett az ember, jobbról is, balról is szoba. Az egyikben az egyik család, a másikban a másik élt. A tágas belépőt konyhá-nak használtuk. Az egyiknek az egyik sarokban, a másiknak a másikban volt a tűzhelye. A kemence a válaszfalak irányában volt. Télen vagy ha hidegebb volt, a kemencét kívülről fűtötték, és egyszerre két szobát is melegített. A kemencét csumával és főleg szárral, esetleg csutkával fűtöttük. A csumafűtés volt a legolcsóbb. Ha fáztunk, kimentünk a bú-zaföldekre, és szedtük a csumát. Azt mondják, hogy nehéz a csumaszedés. Nekem mégsem ez volt a legnehezebb munka.

— Hogyan nősültem meg? Úgy, mint minden szegény ember. Nem volt abban semmi különös. A pusztán megismerkedtem az egyik juhász lányával. Tudja, akkor hogy volt. Úgy, hogy a juhászok terelték a nyáját,

határról határra. Én cselédeskedtem. A juhász itt dolgozott, az egyik földbirtokosnál. Amikor jobban összeemelegedtem a lányával, meghánytuk-vetettük a dolgot, és elhatároztuk, hogy összetesszük a kis szegénységünket. Közöltem ezt apámmal. Ő azt mondta, fiam, az én házamhoz bizony nem hozod a lányt. Mit tehettem? Azt válaszoltam neki: ha nem hozhatom ide, megyek én hozzá. Így is történt. Elmentem, és ott is ragadtam. Nagyon szegényesen éltünk. Képzelteti, még asztalunk sem volt, ebédhez a földön terítettünk meg. És az ágy! Jobb, ha nem beszélek róla. A nászéjszakán leszakadt alattunk, olyan rozoga volt. Tehát egyszerűen összeálltunk. Nem esketett meg bennünket a pap, de még a községházán sem esküdtünk volna meg, ha... Ez úgy történt, hogy az asszony végül is nehéz volt, és meg kellett esküdni. Elmentünk a községházára. Nem volt ott semmiféle ceremónia. Még ünneplő ruhám sem volt. Nagyon nehezen éltünk. Mert hát a feleségem apja is egy kicsit szeretett a pohár fenekére nézni. Mit ettünk? Többször nem ettünk, mint ettünk. Abban az időben nagyon sok hajába krumplit és tejet ettem. No meg krumplis tésztát, gancát, bablevest, gombóclevest. Nyáron pedig főleg zöldbabot. Ez volt a mi fő ételünk. Legtöbbször éhesen feküdtünk le. Később, amikor margarinra is jutott pénzünk, akkor már jól ment a sorom.

Idős Szedmák József bajsai nyugdíjas:

— Ma 72 éves vagyok. Ezermesternek tartanak. A motor körül általában mindent elvégzek. Kovácsmesterséget tanultam, de foglalkozom vízvezetékyszereléssel, géplakatosmunkával, sőt a legbonyolultabb autókat is meg tudom javítani. Így hát nem először történt meg, hogy idegen emberek, külföldi turisták, akik a Pannóniára mennek vagy a Pannóniáról jönnek, ha elromlik a kocsijuk, betérnek hozzám, hogy segítsék nekik. Erre gondoltam tavaly is, amikor úgy déltjtát benyitott hozzánk egy nyáriasan öltözött úriember a fiával. Amint közelebb jött, az első szava ez volt:

— Megismer-e, Józsi bátyám?

Ránéztem, emlékeztemben egy fiatal arc rémlett fel. És abban a pillanatban tudtam, kiről van szó.

— Hogyne, Gayer gyerek vagy. Gayer Henrik fia.

— Igen, Miklós — majd a mellette levő fiatalemberre mutatott: — Ez meg a fiam.

— Tőle tudtam meg, hogy Németországban él, Scheyern városkában, Falcione Árpád pedig, ahogy ő tudta, Kanadába költözött.

— Mi járatban van? — kérdeztem tőle.

— Eljöttem, szerettem volna látni az öreg kastélyt... Ősök emléke. Úgy látszik, lebontották. Kár volt érte. Mikor ezt láttam, megebédeltem a Pannónián.

— Nos, mit szól hozzá?

— Nagyon szép, valóban nagyon szép ott kint minden.

Szedmák József 27 éves korában került a Duboka-pusztára, Falcione Árpád birtokára. A kovácsműhelyben dolgozott. A gépek karbantartását végezte évi bérért. Az évi bére:

12 métermázsza búza

12 métermázsza kukorica vagy

1,5 hold kukoricaföld
4 kvadrát kerti föld
2 liter tej naponta vagy
1 tehén évente és
200 dinár volt.

— Ennyivel kellett beérnem. Elég volt arra, hogy fenntartsam magamat. Mivel szerettem a szakmámat, később úgy találtam, hogy ha műhelyt nyitok Bajsán, jobban megélek. Így is történt. Így hát 1939-ben ott hagytam a Falcione-tanyát, és beköltöztem Bajsára. Azóta itt élek. Személyesen ismertem az idős Falcione Árpádot, aki annak idején sokat hadakozott a csendőrökkel, olykor hónapokra eltűnt. Bejáratos voltam Gayer Henrikéhez is, a kastélyban számtalanszor én javítottam meg a csapokat. Lebach Ádámot is ismertem. Ő szorgalmazta a Moravica—Cservenka közötti vasútvonal megépítését. Előzetes terv szerint a vasútvonal Moravicától kezdve Bajsa felé folytatta volna útját, és Lipáron át Kulán vagy Cservenkán találkozott volna a verbász—zombori vasútvonallal. Ez a terv nem valósulhatott meg, mert közvetlenül Bajsa alatt sok volt a kisbirtokos, és azok attól tartottak, hogy nyáron a gőzmozdony szikrájától tüzet fognak a búzatáblák, és leég az egész termés. Aki tudja, hogy milyen nehéz élet volt akkoriban, megértheti az emberek bizalmatlanságát. Ha leégett a gabona vagy elverte a jég, legalább egyévi nélkülözés, éhínség fenyegette a családot. Mivel a vasutat nem lehetett Bajsán keresztül vezetni, a nagybirtokosok megegyeztek egymás között, hogy az ő földjükön át haladjon a vasút. Azt mesélik, hogy Lebach Ádám egy kocsira való cölöpöt készíttetett a cselédekkel, majd lóra pattant, bementek Moravicára, és onnét a földeken át megindult Cservenka felé. A cselédeknek pedig kiadta a parancsot: Gyertek utánam, és verjétek a cölöpöt. Állítólag így történt. 1908-ban a vasutat átadták a forgalomnak. Így maradtunk mi bajsaiak vasút nélkül. Kár, mert megérdemelte volna ez a falu, hiszen a Vajdaság egyik legrégebb települései közé tartozik. Bajcsról, a mai Bajsáról már az 1400-as években tudtak, amikor még híre-hamva sem volt sem Szabadkának, sem Újvidéknek.

CSELÉDEK GYEREKEI

A cselédek gyerekei vitathatatlanul jobban élnek, mint valaha szüleik. De ők se vitték sokra. Leragadtak a birtokon. Egyikből se lett mérnök, orvos vagy jogász. Nincs is ilyen vágyuk. Nekik még nincs. Örülnek, ha kitanulhatnak valamilyen szakmát. A földeken legrangosabbak a traktorosok, a településen pedig a pincérek és a boltosok. Sorsukat még mindig kísérti a múlt, nem álmodoznak merész célokról. Tervük nem terjed a birtok határain túlra, s mindig annyi terhet vállalnak, amit két válluk elbír. Azt is óvatosan és megfontoltan. Hogy többre vigyék, ahhoz mindig ösztönözni kell őket.

— 1954-ben kerültem ide — mondja Tápai Mihály jószággondozó. — Fiatal vagyok. Még a negyvenedik évemet sem töltöttem be. Itt ismerkedtem meg a feleségemmel, és egész életemben a munkának élek. A jószágoknak. Két gyerekem van: Misi és Tibor. Itt a birtokon vettem egy házat. Most csak azt nézem, hogy minél előbb kifizessem. Moziba

nem járok, a vendéglőbe se szoktam benézni, könyvet nem olvasok, rádiót sem hallgatok. Egyetlen szórakozásom a galambászkodás. Mégis elégedett vagyok. Azért, mert itt minden szép. Nem tudom megmondani, hogy miért. Nem is törtem ezen a fejem. A két gyerek érdekel, meg néha футбол. Az ember érje be ennyivel.

Szabó János a Meckert birtok-részlegén kanász:

— Havonta átlag 1400—1500 dinárt keresek. Sokan föltették a kérdést, vajon ki a jó kanász. Szerintem az, aki szereti a jószágot. Aki igazán szereti, a szívéből. Én 200 darab süldőről gondoskodom. Hogyan múlik el egy napom? Reggel ötre már bejövök ide, nagyon szép ám itt, látná csak, különösen tavaszkor. Ahogy belépek, virágoskert fogad, betonozott gyalogúton feljövök az ólakig, kétoldalt akácos. Az első dolgom, hogy az ólból kihajtom a disznókat az akolba, utána pedig az ólakat tisztítom, és előkészítem őket az etetésre. Aztán nyolc és kilenc óra között reggeliszünetet tartunk. Eszünk. Kilenc óraker pedig újból kezdjük a munkát: tisztítás és aljazás. Tizenegyedtől délután kettőig szabad vagyok.

— A jó kanásznak jó szeme kell, hogy legyen. Engem Szarvas András bácsi tanított erre a szakmára. Apám béres volt, többre nem vihette. Én 1949 óta üzöm ezt a szakmát. 1959-ben kerültem erre a birtokra. Hogy mi mindent kell meglátni a kanásznak? Elsősorban azt, hogy idejében észrevegye, melyik süldő bűgik, hogy másnap hajthassuk a kanhoz. Mert aki ezt nem veszi észre, annak meglátszik ám a keresetén is. Ha szem elől téveszt egy ilyen süldőt, megtörténhet, hogy utána akár kilenc—tíz hónapig is meddő marad. És ha sok a meddő, oda a pénz.

— Az a legszebb érzés, ha az ember bizonyos idő után látja: nem dolgozott hiába. Két gyerekem van, Károly és Ilonka. Tizenöt évesek. Nem tudom, hogy ők mire viszik az életben. Az egyik boltos akar lenni, a másik meg pincér. Szerettük volna Szabadkára adni, gépészmunkásnak, ne dem sikerült. Valahogy elmaradt. Én most 41 éves vagyok, különösebb vágyam nincs. Építettem itt a birtokon, most pedig arra törekszünk, hogy berendezzük a lakást. Úgy beszéltek rá az építkezésre. Nem bántam meg. Az építőanyag olcsóba jött, 600 000 régi dinárba. És azt is tizenöt éves törlesztésre kaptam. Hogy merre jártam a nagyvilágban? A saját pénzemen sehhol sem. A Pannóniának köszönhetem, hogy eljutottam Olaszországba, Veronába a mezőgazdasági kiállításra. Nálunk az a gyakorlat, hogy a munkástanácstagok minden évben egyszer külföldre kirándulnak.

— Mi a szép a Pannónián? A Pannónián most minden nagyon szép. Szép a lakásom, amelyben lakom. Sokáig csak petróleumlámpával világítottunk, ma pedig villany ég. Aztán nagyon szép itt a napkelte. Nagyon szeretem a napkeltét, különösen, mikor vörös az ég alja. Azt tudom, hogy szelet vagy vihart jelent. Legalábbis így mondják az öregek. Az élet sokat változott itt. Már csak abból a szempontból is, hogy ha a fiatalok egybekelnek, nincs olyan nagy lakodalom, mint valaha volt. A fiatalok, csak úgy, szép csendesen összeülnek, eljön a rokonság, mulatnak csendesen együtt, és ennyi az egész. Nemigen járok sehová sem, nem is olvasok, néha belenézek az újságba, moziba is alig voltam. Valamikor többet jártam, de most, hogy építek, nincs rá időm. A cowboy-filmek tetszettek.

— Legkedvesebb emlékem a kanászostor volt. A sallangos kanászostor. Szarvas András bácsitól kaptam, amikor nyugdíjba ment. A nyele

meggyfából készült. Nagyon szép piros volt. Gyönyörű. Csak sajnos egy nap bent felejtettem a jószágok között, és megrágták. Annyira sajnáltam, hogy majdnem megsirattam.

— Most van egy másik ostorom. A végén sugár, nagyot lehet vele durrantani. Most már nem annyira, de valamikor ezzel beszélgettek a kanászok. Így értették meg egymást, így adtunk messzi távolba, a mezőkön, a hatalmas búzatarlókon jelt egymásnak. A durrogatásból tudtuk meg, hogy ki kivel beszélget. A kanászostor készítése, az külön művészet. Külön érzék kell hozzá. Nem mindegy ám, hogyan készítik. Ma már nincsenek olyan jó kanászostorok, mint valamikor voltak. Először volt a nyél, azt kicifráztuk. Az én ostorom nyele ma nem cifrázott, de valamikor ezt kicifrázták a kanászok. Apró jeleket vágtak bele. Esetleg belevésték kedvesük nevének kezdőbetűit is. Volt, aki külön gondot fordított a kanászostornyél készítésére. Megválogatta a fát, a legszebb ostornyél a meggyfából készül, aztán a kőrisfából, de más fából is. Az ostorhoz a fát, azt legjobb télen vágni, amikor alszik a fa, aztán szárítják, és, a régi kanászok legalábbis úgy csinálták, ganéba tették, ettől megpirosodott az ostor nyele. Utána rossz cipőkből diszként sallangot szoktak tenni az ostorra, majd kötelet és végül ostorszíjat vagy pedig hasított szíjat. A legjobb sugár rendszerint a ló sörényéből vagy a ló farkából készült, de ha ez nem volt, akkor manilából fontuk. Ennek az a baja, hogy gyorsan elkopik.

EMBEREK A BIRTOKON

A Pannónia Mezőgazdasági Birtok mai élete különös módon bontakozik ki. Mint mindig, most is sajátos úton jár. A lehetetlennel veszi fel a harcot, a lehetetlent győzi le napról napra. Tíz évvel ezelőtt még ebben az istentelen nagy pusztaságban településről, faluról meg idegenforgalomról álmodozni enyhén szólva merészség volt. Ma valóság. A tizenkét kilométeres aszfaltos út Topolyáig bekapcsolta a tájat az ország vérkeringésébe. Tervszerű építkezéssel és közművesítéssel, lehet, hogy már a közeljövőben, Vajdaság egyik legnagyobb és legszebb kirándulós helye lesz. Idegenforgalmi városa. A Tiszával és a Paliccsal kelt versenyre. Igaz, vizet nem ígér, horgászást és csónakázást, de helyette csendet nyújt, parkot, virágot, madárcsicsergést; télen szánkózást stb. Az embereket a legkülönfélébb kedvezményekkel kötötték a földhöz. Nem kivételesen nagy keresetekkel, hanem kivételesen olcsó megélhetéssel. Kenyeret, húst, tejet a helybeliek majdnem féláron kapnak. Három-négyszobás földszintes családi házakat, közülük némelyik villának is beillik, majdnem negyedáron építenek a munkások és a tisztviselők. A házhoz a tervet, telket, vizet, villanyt ingyen kapják. És van egy iratlan szabálya is a birtoknak: aki munkát kér, azt nyomban elhelyezik. S mindezt szolidaritási alapon a munkaszervezet fedezi. Így vált lassan a tanyavilágból falu, a faluból kirándulós hely. Ennek a tudatában toborozták a kisiparosokat, létesítették a középületeket — iskola, mozi, orvosi rendelő stb. Egyszerűen, a saját pénzükön feltételeket teremtettek egy közösség életének kialakulásához. Ezek a gazdasági mozzanatok világosan kiderülnek az emberek vallomásaiból is.

Nagy Ferenc, az ezermester:

— Érték mindenhez. A táglafalrakáshoz, malterozáshoz, cementezéshez, a fa- és a vasmunkákhoz, egyszóval mindenhez. Én tartom karban itt a birtokon a disznóólakat. Hétszáznyolcvan darab ajtórol, 47 akolról gondoskodom és öt fiaztatóról, ahol mindegyikben 120 box, malacfélke van, 60 kisebb és 60 nagyobb akollal. Az én felügyeletem alatt történik minden. Reggel hattól délután két óráig dolgozom, havi 1200 dináros átalányért. Huszonhat évi szolgálati évem van, amit vezetnek, pedig sokkal többet dolgoztam. Három évvel ezelőtt beadtam, hogy hol s merre cselédeskedtem. Azt mondták Topolyán, hogy minden rendben lesz. Életem végére a birtoktól vettem két és fél szobás lakást, 2,5 millió régi dinárért, hatévi törlesztésre. Ennek nagyon örülök. Talán ezért is maradtam itt, azért is ragadtam le. Jólesik tudni, hogy tisztelnek az emberek, és fontos vagyok itt. Mindenhol én végzem a házakban is az aprócseprő javításokat. Szeretek a birtokon, mert a munkásoknak megadott, hogy jutányos áron házhoz juthassanak.

— A gyerekek már kirepültek a szülői fészekből. Nehéz volt megalapozni a családot, a házat kifizetni, no meg élni is. De azért valahogy dülözünk. Odahaza a feleségem jószágot nevel, én meg béreltem három hold földet. Tavaly búzát vetettem, az idén kukoricát, azelőtt meg napraforgót. Attól függően, hogy melyik volt kifizetődőbb. Minél előbb szeretném kifizetni a házat. Nem szeretem az adósságot. Most, szabad időmben hizlalok. Tizenkét hizót tartok, és hogyha minden sikerül, akkor már az idén a tartozásom java részét kifizetem. Az a véleményem, hogy aki itt nem tud megélni, az máshol sem tudna. Igaz, nem nagyok a keresetek, de minden olcsó: egy kiló hús 13 dinár. De mást is jutányos áron kapunk. Ezenkívül jó a levegő. Van itt minden: napközi, iskola, mozi. Úgy élünk, mint a városban.

László András éjjeliőr:

— 1958 márciusában kerültem ide, két gyermekem van, László és József. Negyvenéves vagyok. Hadirokkant. A Petőfi-brigádban harcoltam, ott sebesültem meg.

— Először jószággondozó voltam a birtokon. Munkaérendemretet is kaptam. Később azonban nem bírtam a munkát, így lettem éjjeliőr. Este tíztől reggel 6-ig vagyok szolgálatban. Mivel ennek a településnek nincs rendőre, hát nekünk kell őrizni a vagyont, a parkokat, az üzleteket, egyszóval mindent. A rendre nekünk kell vigyázni. Békés emberek élnek itt, a Pannónián. Tisztelik egymást, és nem is bántják egymás vagyontát. Amióta az eszemet tudom, lopás még nem történt. Ha történt is, azt nem a mi embereink követték el. Két lopásra emlékszem. Az egyik munkásunknak ellopták a galambjait, de megfogtuk a tetteseket, Cservenkán.

— Hogy szükség van-e rám? Biztosan. Éjszakánként állandóan járom a környéket. És ha például valaki jön, valakinek a hozzátartozója vagy rokona, én igazítom útba őket. Mindenkit ismerek. Tudom, hogy hol laknak. Ezenkívül én vagyok az, aki betegség vagy gyors szülés esetén hívja az orvost, vagy ha a jószág körül van baj, jelentem az ügyeletesnek. Nyáron arra ügyelünk, nehogy tűz üssön ki valahol. Külön telefon áll rendelkezésünkre.

— Meg vagyok elégedve az itteni étellel. Olvasni keveset olvasok. Főleg a *Novostit*, no meg a *Dolgozókat*. Az újság minden reggel 7 órakor érkezik, azt rendszerint átlapozom, megveszem, vasárnap pedig néha könyvet is veszek a kezembe. Csak azt a könyvet olvasom, ami a gyerek kötelező olvasmánya. Szeretem a lovakat. Ötvennyolcban is csak azért jöttem ide, mert a birtoknak gyönyörű méntelepe volt. De felszámolták, mert nem volt kifizetődő. A jelenlegi szálló helyén istálló volt. Gyönyörű szép lovakkal teli. Ha volna pénzem, lovat tartanék.

— Hadirokkant vagyok, életem az életem, a mindennapi szürkeségben. Megalapoztam a családomat, ingyen házhelyet kaptunk. A lakásom közel van, ünnepnapokon rendszerint a feleségemmel be szoktam ide járni. Szeretek itt élni, mert noha több nemzetiségű közösség ez, mégis nagyon összetart. Hatnak egymásra. Nézzen végig az embereken. Nem lát különbséget orngorai, magyar és szerb között. Pedig máshol nagyon meglátszik, ki milyen nemzetiségű. Itt nem. Valahogy maibbak lettek az emberek. Mindenki a szépet akarja, a szépet szereti és utánozza. Az emberek rászoktak arra, ha bemennek a szobába, levetik a cipőt, papucsot vesznek vagy átöltöznek. Az egész környezet rányomja bélyegét az emberekre. Megváltoztatja őket. Legalábbis a viselkedésüket.

Tutić Kata takarítónő:

Huszonkilenc éves, bajsai születésű, a férje Banjalukáról került erre a vidékre, traktorosként. Sokáig beszélgettünk vele, míg végül is kiderült, hogy magyar lány. A férje most tűzoltó, kétgyermekes családanya. Itt építettek és itt is akarnak maradni. Háromszobás lakást építettek. A telket ingyen kapták, a tervet is, az igazgató beszélte rá őket, hogy ilyen nagy házat építsenek, mert hát valamikor ez a birtok kirándulóhely lesz, kiadhatják a lakásokat, mellékkeresethez jutnak. A konyhát már felszerelték. Televízió, rádió, hűtőszekrény, villanytűzhely, egy szóval minden van a házban.

— A férjem — mondja — nem sokat keres, és megszorultunk. Elfogyott a pénzünk. Jelentkeztem az igazgatónál, azt mondtam, szeretnék dolgozni. Az igazgató elintézte. Hat hónapig mint takarítónőt alkalmaztak. Megkeresem a konyhapénzt. Nagy segítség ez.

— Hogy félek-e valamitől? Mitől félnék? Itt a Pannónián, ezen a dombtetőn nem félek semmitől. Mert hát mi is történhetne? A legrosszabb esetben elhagyhatna a férjem, és magamra maradnék a két gyerekkel. A Pannónián akkor sem félnék. Elmennék az igazgatóhoz, és munkát kérnék. Tudom, hogy kapnék. Ez a jó itt a Pannónián: a biztonságérzet. Megfizethetetlen.

Antóczi János borbély:

Az idősebb nemzedékhez tartozik. Egy korszerű üzletben dolgozik, mint mondja, eddig havi 1200 dináros átalányért. Függetlenül attól, mennyi a munkája, ezt kapja, egyszerűen azért, mert kell, hogy legyen borbély a birtokon.

— Blokkrendszerrel dolgozom, a hajvágás 6 dinár, a borotválás 3 dinár. Tavaly a birtoknak havonta átlag 950 dinárt kerestem meg. Az én fizetésem pedig 1000 dinár volt, az idén január elsejétől emelték 1200 di-

nárra. A vállalat az üzlet eltartására gazdasági szempontból ráfizet, viszont mégis tartja, hogy az élet elviselhetőbb legyen.

— Mi a divat a Pannónián?

— A Pannónián is, akárcsak máshol a nők rendszeresen figyelemmel kísérik a mai fodrászdivatot, a fiúk is, a legdivatosabb a beat-hajviselet. A fiatalok rendszerint három-négyhavonként nyiratkoznak. Talán ezért sem fizetődik ki ez a mesterség, meg azértsem, mert a Pannónián az emberek még borotválkozni sem járnak rendszeresen a borbélyhoz. Mindössze csak egy 83 éves ügyfelem van — mondja Antóczi János —, aki rendszeresen borotválkozik nálam, méghozzá hetente kétszer.

Slavko Šijački szabó:

— A Pannónia birtok minden szinten méltó akar lenni szépségéhez, a tízemeletes szállóhoz, a szupermodern vendéglőhöz és moziteremhez, amit joggal irigyelnek a környékbeli települések, Bajsa, de főképpen Topolya. Az iparosokat is eszerint válogatják meg.

Slavko Šijački, a szó hagyományos értelmében, valamikor úriszabó volt. A legnevesebb belgrádi és újvidéki szabóknál dolgozott, míg ide nem került a Pannónia birtokra. Ő is átalányt kap. Nem sok munkája van, pedig az árak kicsik. Amíg a városban egy öltöny varratása 500—800 dinár, addig ugyanazt a ruhát Slavko Šijački 160 dinárért varrja meg. Persze, ha ő a birtok által megszabott árjegyzék szerint dolgozna, még az átalányt sem keresné meg. A birtok abból a szükségszerűségből indult ki, hogy ide szabó kell, méghozzá úriszabó, hogy a valamikori cselédek is nála varrassanak, és kövessék a legújabb divatot.

— Ennek ellenére kevesen varratnak nálam — mondja —, itt van mellettem mindjárt a készruhaüzlet, és a munkások rendszerint ott veszik meg az öltönyt, többnyire hitelre. Ezt a kedvezményt jobban szeretik, mint az, hogy olcsón dolgozom. Én legfeljebb csak alakítok a ruhán valamit, vagy foltozok. A biztos kenyér miatt maradok itt. Mivel kevés a munkám, függönyöket varrok, és a labdarúgók mezét gondozom. Meg aztán mindenféle nemzetközi zászlókat, hogy ha netán külföldről valaki jön, kellő tiszteletben tudjuk részesíteni. Hogy mi az, ami engem vonz, ide köt? Említettem már: az a biztonságérzet, hogy aki itt él, annak holnap is lesz kenyere.

Mátyus János hentes:

— Amikor ide jöttem, a kastélyon kívül nem sok látnivaló akadt — meséli —, a jelenlegi szálloda helyén lóistálló volt, a kastély mellett pedig a tízes sor. Én is ott laktam, a tízes sorban. A cselédek tanyája volt. Talán ma sokan nem is ismerik, hogy mi volt ez. Egy szoba-konyhás lakás, vert falú ház, nádfedeles, közös bejárattal, közös kemencével. Ezt örököltük Falcione Árpádtól, a valamikori birtokostól, országházi képviselőtől. Szeretek itt, mert szépen, városiasan lehet élni, és ezenkívül ez a vidék még megengedi, hogy szabadabban éljen az ember. Ne csak a munkának áldozza fel magát, hanem érezze a szépet is. Örüljön a házának, kertjének, mindenének. Építettem egy háromszobás lakást, hozzávetőlegesen 70 000 dinárba került. Hétmillió régi dinárba. Az anyagot tizenöt éves törlesztésre kaptam a birtoktól. Régi istállókat bontottak szét, és azt vettük meg. Az épületanyag így — a téglá, gerenda — mind-

össze 200 000 régi dinárba került. Nagyon olcsó. A telket ingyen kaptuk. A villanyt, vízvezetékét is ingyen. Az igazgatónak csupán csak az volt a kikötése, hogy a tervrajz szerint építsük a házat. Tehát nem a saját elképzelésünk szerint, egy olyan házat, hogy csak tető legyen a fejünk felett, hanem korszerű, minden igényt kielégítő, a birtok hírnevéhez méltó házat. Az építkezés során nemegyszer eljött az igazgató megnézni, hogy a tervrajz szerint építkezek-e. Megkövetelte, hogy a ház legalább háromszobás legyen és fürdőszobával ellátva. Hogyha netán valamikor, mert legalábbis ez a cél, kirándulóhely leszünk, módunkban legyen akár egy szobát kiadni, mellékkeresethez jutni.

Antun Dajc főpincér:

— Másfél évig Németországban dolgoztam. Amit a németeknél megtanultam, a pontosság, meg az, hogy a pincérnek nemcsak ki kell szolgálni a vendéget, hanem el is kell adni az ételt. Nézze, a muszaka az úgy jó, ha friss, a szárma pedig ha áll egy napig. A gazdám Németországban mindig fölhívta a figyelmemet, hogy aznap mit ajánljak — ételt, italt — a vendégeknek, és ehhez szigorúan tartanunk kellett magunkat. Én ezt kint megtanultam, és ezt a tapasztalatot igyekszem az itteni fiatalokra is átvinni. Beléjük nevelni egy kis kereskedelmi szellemet is.

— Lehet, hogy máshol többet keresnék. Lehet. Mégsem kívánczok el innét. Most már egyre ismertebbé válik a Pannónia, egyre forgalmasabb. Emlékszem, amikor idekerültem, 1965-ben, még rendes út sem volt. Ma már aszfaltos út vezet ide, és a vendégek egyre jönnek. Nem csak a csendet tudjuk árulni, hanem ezenkívül kiváló ételeket kínálunk, aztán itt van fürdőmedence is, továbbá azt tervezzük, hogy télen lesz majd szánkózás, korcsolyázás, sőt trojka is. A Falcione-kastély átalakítása folyamatban van, nemzetközi jellegű vendéglőt akarunk nyitni. Olyat, amilyen még nincs a környéken.

Radatovics Etelka tanítónő:

— 1963-ban jöttünk a birtokra, azóta itt élek. Szeretek itt kint, azért, mert szép csendes hely. Túlságosan csendes. De nehezen tudom megszokni, hogy egyszerre két osztályt kell vezetni. Az itteni gyerekekkel nagyon nehéz dolgozni, mert nincs előképzettségük. Van, aki három-négy kilométerről jár az iskolába: Dubokáról, Szurkosról és a környékbeli tannyákról.

— Az indulás, a gyermekek felkészültsége lesújtó. Az első osztályban, minden iskolaév kezdetén és az első napokban szűrőpróbát végzek, megkérdezem a gyerekektől, milyen mesét tudnak, milyen verset tanultak meg odahaza. Van, aki ismeri a Piroska és a farkas című mesét és semmi többet. Nagyon szép itt kint az élet. Jól is élnek a valamikori béresek, de az önképzéssel, a szellemi élettel nem törődnek. A szülők nem foglalkoznak a gyerekekkel. Magam sem tudom, miért hanyagolják el őket. Odahaza nincs könyv, nem olvasnak, a gyerekeknek nem mesélnek. Dolgoznak. Ennyi az egész. Dolgoznak. Semmiből indulnak ki a gyerekek, vágyaik is megrekednek itt a birtokon. Akárkit megkérdezhet a gyerekek közül, senki sem akar orvos, mérnök vagy jogász lenni. A vágyak legfeljebb csak a traktorosságig, valamilyen szakmáig terjednek. Volt a birtokon egy tehetséges kisgyerek. Be is írátták a nyolcosztályos után

Szabadkára, a műszaki középiskolába. Egy hónap múlva visszajött. Azt mondja, nem szeret ott. Visszajött, és pincér lett belőle itt a birtokon. Nem akar több lenni. Újabban a gyerekek a pilótaszakma iránt érdeklődnek. Mert van a birtoknak egy Zoli nevű pilótája, aki repülőgéppel végzi a fejtrágyázást és a permetezést. Tetszik nekik a repülőgép, néhányan már ültek is benne.

— Az utóbbi időben a gyerekek többet utaznak. De amikor idekerültem, nyolc évvel ezelőtt, még Topolyán sem voltak. Még el nem kezdtek iskolába járni, ki nem mozdultak a birtokról, a családi légkörből. Ez nagyon meglátszik a gyerekeken. A felkészültségükön. A gyerekek között van néhány tehetségesebb, akinek kitűnő hallása van, jól rajzol, beszéltem néhány szülővel is, hogy adják különóra a gyerekeket, de valahogy nem hallgatnak rám. Főleg a lányokat nem taníttatják. Úgy érvelnek, hogy a lányok előbb-utóbb férjhez mennek, ott maradnak, szülniük kell és főzni, és ezt lehet középiskola nélkül is.

— A nyolc év alatt több mint 40 gyereket tanítottam, nem emlékszem, hogy valaki is eljutott volna a középiskolába. Az általános iskolát befejezték, vagy be sem fejezték, és visszajöttek a birtokra dolgozni.

— A gyerekeknek odahaza nincs játékszerük. Megkértem őket, hogy rajzolják le a legkedvesebb játékukat, amivel otthon játszanak, alig tudtak mit rajzolni. Ha mégis rajzoltak valamit, az rendszerint labda, baba vagy kocka volt. Semmi más.

— A negyedik osztályosok között rövid körkérdezt végeztünk. A tizenkét tanuló közül hat traktoros akart lenni, egy futballista, egy énekes, két boltos, a többi nem tudja, hogy milyen szakmát válasszon.

— Különben a gyerekek jól öltözöttek, odahaza jól táplálkoznak, a reggelijük legtöbbször vajas kenyér, kávé, tea, kolbász és sonka.

— Odahaza a tizenkét gyerek szülei közül csak nyolcnak van televíziója, autója viszont egynek sincs. Mindenki rendezett családi házban él, a többségük épített. Elsősorban meséskönyveket olvasnak, amit a szülők is elolvasnak.

Illés Erzsébet óvónő:

A Pannónia óvónője délelőtt dolgozik. Illés Erzsébet negyven iskoláskor előtti gyereket foglalkoztat, egyszerre két nyelven, magyarul és szerbül. Mint említette, véletlenül került a Pannoniára. Pályázatot írtak ki öt évvel ezelőtt. Megpályázta, és meg is kapta ezt a munkát. Jól érzi magát, mint önálló fiatal lány szórakozni a városba jár.

Negyven gyerekkel foglalkozik, közülük tíz gyerek magyar, három jövőre az első elemibe megy. Ha jobb volna az összeköttetés a tanyavilággal, Dubokával, Srednji Salašsal és a központtal, talán többen is óvodába adnák a gyerekeket. A gyerekeken nagyon meglátszik, hogy foglalkozik az óvónő velük. Ez különösen az első osztályban derül ki. Ottjártunkkor az óvónő filmet mutatott be a különféle foglalkozásokról, és erre a témára beszélgetést szervezett. Érdekes volt megfigyelni a gyerekeket, hogy közülük már többen orvosok, pilóták, jogászok, rendőrök akarnak lenni. Így indokolták meg a kicsik terveiket: orvos, hogy jól tegyek az embereknek, rendőr, hogy megverhessem a rablókat, énekesnő, hogy sok pénzt keressek. De ők már a valamikori cselédek harmadik leszármazottai. Talán ezért is.

Mihajlo Raičković orvos:

— Számomra itt, a Pannónián nagyon izgalmas kérdés az emberek egymástól elütő, de mégis egymással jó összeférő közössége. Megfigyelhető, hogy itt a birtokon ahányan vannak, csaknem annyi helyről jöttek, annyiféle szokást, nevelést hoztak magukkal, mégis egy kialakult közösségi életet élnek, minden nagyobb megrázkódtatás nélkül, gyorsan feloldódnak, beilleszkednek az új környezetbe.

— Igen szembetűnő, hogy milyen jó anyagi helyzetben élnek itt az emberek, s ugyanakkor lesújtó a szellemi elmaradottság, képletesen szólva, írástudatlan és félig írástudatlan emberek kezelik a legbonyolultabb elektromos konyhai felszereléseket, nagyon soknak tévéje van, több az autótulajdonos is, a szellemi élet mégis sivár. Nem olvasnak, moziba keveset járnak, elég nekik a természet szépsége. Az emberek a figyelmüket az anyagi javakra összpontosítják, arra, hogy szerezzenek, hogy házuk legyen, a szobát bebútorozzák, és azonkívül alig tudnak élni. A műveltség szintje alacsony, a társadalmi tudat is, noha a birtokon, már ami a termelés megszervezését illeti, több mint hús mérnök, egyetemi végzettségű szakember él, nagyon sok szakképzett munkás. Az átlagos életkor pedig 30 és 40 között mozog. Tehát a lakosság fiatal, és állandóan fiatalodik.

— A szellemi élet lemaradása talán azzal is magyarázható, hogy az iskola felszerelése aránylag szegényes, noha a birtok mindent megtesz, saját pénzén iskolát építtetett, de a szertárakból még hiányzanak a mai tanításnak megfelelő szemléltetőeszközök. Nincs gyermekszínházi csoport, de műkedvelő egyesület sem. Ha valami történik, elsősorban a családban történik, az iskola a gyermekek számára csak annyiban jelentős, hogy ott megtanulnak írni-olvasni és számolni, bizonyos kulturális szokásokra tesznek szert, viszont a család nem kelti fel érdeklődésüket más igények iránt, hogy az ember több is lehet, másképpen is élhet. Én ezt azzal magyarázom, hogy ezek az emberek nagyon rossz körülmények között éltek valamikor, örök életükben a létért harcoltak, és az, amit anyagi juttatások révén ez a birtok nyújt nekik, több, mint amennyit az ő érzelmi világuk elbírnak. Talán azt is mondhatnám, nem tudnak mit kezdeni a vannel, nem jutottak még el arra a fokra, hogy nemcsak a testnek, hanem a léleknek is meg kell adni azt, ami az övé, a könyvet, a színházat stb.

— A tisztálkodással és az étkezéssel nincs baj. Majdnem minden lakás vízzel és villannyal van ellátva, a tisztaság megfelelő szinten van, az étkezés kalóriaértéke kielégítő, viszont egyoldalú. Az itt élő emberek ételle leggyakrabban húsból, szalonnából és tejből áll, viszont nagyon kevés zöldségféléket, karalábét, kelkáposztát, sárgarépát és paprikát fogyasztanak, így hát a betegségek vagy a rendellenességek rendszerint ebből az egyoldalú táplálkozásból erednek.

— A Pannónia orvosi rendelőjében 1200—1300 katonának van, tehát ennyi ember egészségére ügyelünk fel. Az enyhe reuma és az érlelmeszesedés gyakori. Érdekes megfigyelni, hogy az, aki később jött ide, nem szenved ilyen betegségben.

— Az, aki idejött, nem esett át különféle lelki és egyéb válságon. Emlékszünk még arra, hogy közvetlenül a felszabadulás után, amikor a Vajdaságba való telepítések tervszerűen történtek, sokan nem tudták

elviselni az itteni léghőmérsékletet, és visszaköltöztek. Nem tudták megszokni a környezetet, az itteni szokásokat és az éghajlatot sem.

— Hogy nincs a Pannónián ilyen megrázkódtatás, ennek talán az a magyarázata, hogy az ideköltözés nem egyszerre és csoportosan történik, hanem folyamatosan, és az, aki más országrészből a birtokra jön dolgozni vagy lakni, az tulajdonképpen egy nehezebb helyzetből menekül, tehát lelkileg már eleve felkészült erre, és gyorsabban beilleszkedik az új környezetbe.

— Másrészt, a Pannónia fekvése olyan, hogy megfelel azoknak az embereknek is, akik az ország hegyvidékéről jöttek ide, elsősorban azért, mert jó a víz, és a birtok az átlagosnál magasabb alföldi tengerszint felett van.

— A házasságok átlaga tíz év körül mozog, ez is azt bizonyítja, hogy fiatal a falu. Jelenleg 350 gyereket tartunk nyilván. A nők 50 százaléka használja a fogamzásgátló szereket. Az utóbbi öt év alatt egy gyerek született halva, egy gyerek pedig születési hiba miatt meghalt.

— A birtok gondoskodik az egészségvédelemről, megszervezte a műszaki egészségvédelmet, ezenkívül a saját pénzből azokat a dolgozókat, akik 15 és 20 évet folyamatosan töltöttek el a Pannónia birtokon, kötelezően ingyenes gyógykezelésre, gyógyfürdőre küldi. Ez az orvos tanácsára történik, eddig mindenkit elküldtünk, aki eleget tett ennek a felételnek, tehát nem volt semmilyen különösebb nehézségük.

Csámbor György, a munkástanács elnöke:

— Hogyan élnek itt, a Pannónián? Nagy az összetartás, mindenki segít egymásnak. Az építkezés is közösen folyik. A kőműves segít az ácsnak, az ács a péknek, egyszerűen építkezünk, mint egy nagy család. Különben is ezen a vidéken nagyon szép élni. A Pannónia magaslaton van, az emberek jóindulatúak, nem bántják egymás vagyonát, tulajdonát, megbecsülik egymást, mint ember is és mint dolgozó is. Az igazgatót mindenki szereti, ő jelenti a biztonságot. Az anyagi biztonságot. Ha ő itt van, akkor azt érezzük, hogy nincs veszély. Lehet, hogy nem helyes, lehet, hogy az egész dolgot másképpen kellene szervezni és megszervezni. Talán. De ezeknek az embereknek nagyon nagy szükségük van a biztonságra, mert ezek az emberek valamilyen szempontból mindig elesettek voltak, cselédek, vándorló munkások. Ebben a légkörben érezték meg először munkájuk megbecsülését, a tiszteletet, egyéniségük elismerését, itt tapasztalták először a családiasságot, az őszinte összefogást. Nincs két ember, aki egy helyről jött volna erre a birtokra. Boszniából, Szlavóniából, Bajsáról meg az ördög tudja, honnan nem verődtek össze. Eljöttek ide, és leragadtak. Itt maradtak. Valami megmagyarázhatatlan okból maradtak itt. Egyszerűen jól érzik magukat. Ennyi az egész. Jól érezték magukat. Hogy mi minden rejlik e mögött a megállapítás mögött, nehéz kideríteni.

— A tudat kérdése. Őszintén szólva, a beszélgetéseket hallgatva nagyon meglepődtem azon, hogy a Pannónia dolgozói milyen keveset olvasnak, mennyire keveset tudnak a külvilágról. Nem tudják, ki a munkástanács elnöke, a párttitkár vagy a szakszervezet. Valóban csak egy embert ismernek: az igazgatót. Persze, hogy ez nem jó. Ennek az okát én abban látom, hogy túlságosan lefoglalja őket saját anyagi helyzetük

rendezése. Itt csaknem minden ember épít vagy tataroz, esetleg azért dolgozik, hogy rendezze a háztartását, vagy bebútorozza szobáit, hogy emberségesebb körülmények között éljen. Ezeknek az embereknek valóban nagyon hiányzott ez. A legmostohább körülmények között éltek mindig. A tizes sor, utána a tömeglakások, földes szobák, vert falú házak, szennyezett víz, hogy ne soroljam tovább. Ettől akarnak menekülni. És a lehetőség megvan. Előzőleg az anyagi jólételem teremtjük meg, csak utána politizálódhatunk és művelődhetünk. Nekünk olyan mozink és színháztermünk van, amit Topolya is megirigyelhetne. Persze, hogy nincs kihasználva. A könyvtárat is most rendezzük. Az emberek nem olvasnak, de televízió és rádió majdnem minden házban van. A birtok előfizetett a *Poljoprivrednik* című hetilapra. Ez főleg szakmai felvilágosítást nyújt az embereknek. Többet kell tennünk, kétségtelenül. A két-nyelvűségért is. Eddig volt valami közlönnyféle, de sehogyan sem tudtuk megoldani a közlönny szerb nyelvű szövegének magyarra való fordítását. Így hát abbamaradt. Valamit azért mégiscsak teszünk, hiszen gazdaságilag már elértünk egy szintet. De azt hiszem, csak gazdaságilag. És azt tapasztalom, hogy az emberek tudata is ilyen irányban alakult és fejlődött. Nagyon egyszerű példával bizonyítanám ezt. Mi például itt, a Mecker-részlegen, ahol kizárólag fajsertések tenyésztésével és hizlalásával foglalkozunk, minden hónapban mérjük a jószágot, és mindenkinek a teljesítményét, eredményeit elemezzük. Minden hónapban termelői értekezletet tartunk, felhívjuk a figyelmet, hogy mi az, amit a jószággondozóink elhanyagoltak, és hogyan hozhatják be a lemaradásukat. Konkréten mutatunk rá a tényekre, a fogyatékosságokra. Ők ezt tudják, szem előtt tartják, de egyúttal tanulnak is. Ez az egyik eredmény, amikor megtanulnak gondolkodni, jószágot nevelni és gazdaságosan termelni. Talán ezzel magyarázható az is, hogy ezen a birtokon nagyon sokan tartanak jószágot, sokan foglalkoznak hizlalással.

— A szép iránti fogékonyság nem igényből fakad, nem a nevelésből, és nem is hagyomány, hanem az emberekre ezt maga a környezet kényszeríti rá. Szép a park, szépek a kertek, a házak. Ha kitavasodik, igazi kirándulóhely. Az egész környék virágba borul. Minden részleghez kövesút vezet. Körülötte válogatott díszfák és cserjék. Képtelenség, hogy ezt ne vegye észre az ember. Hogy ez ne hasson rá, hogy ez ne készítse gondolkodásra. Hat rá, hogy ha huzamosabban itt él. Látja a szépséget, és nem engedi meg magának, hogy a kertje, a ház körüli kis telke elhagyatott legyen. Ösztönösen jelentkeznek az igények, hogy szép legyen a sajátja is, olyan szép, mint a birtok udvara vagy parkja. Igények jelentkeznek és ébrednek. Most már a házba sem lépnek be sáros csizmával. Az istállóba sem mehetnek sáros csizmával és piszkos ruhában. Igaz, ez előírás, szabály, de otthon már megszokás és igény lett. Minden alkalomkor mindjárt a bejáratnál munkaköpenyt kell felhúzni. Tiszta, frissen mosott köpenyt. Erről a birtok vezetősége gondoskodik. És ha már a munkahelyen így kell viselkedni, az ember véérébe ivódik a tisztaság, a tisztaság iránti szeretet. Csakhogy ehhez évekre van szükség.

— Változott az emberek magatartása. Az emberekhez való viszonyulás. Itt mindenki mindenkiben megbízik, itt mindenki nyílt szívvel beszélget. Nincs titok, titkolózás, furfangos észjárás. Egyenes emberek ezek, akiket megedzett a sors, a múlt. És ez mindenkin meglátszik. Nagy vágyak sincsenek. Nagyon kevés ember fia akar orvos, jogász vagy mér-

nők lenni. Megelégszenek azzal, ha valaki jó traktoros, jószággondozó, pincér, boltos vagy valamilyen mester. Akkor már befutott személyiség. Talán majd az unokák többet elérnek.

— A múlttól senki sem szeret vagy akar beszélni. Meglepően gyorsan felejtenek itt a telecskai dombháton az emberek. A múltra egyet legyintenek, és máris a jövőről beszélnek. Terveznek. A jelent ecsetelik. A múlttól nagyon keveset tudnak. De nincs is meg az emberekben a kíváncsiság, hogy a ma valaminek a folytatása, hogy itt valamikor rendkívül nehéz sorsok roppantak össze, és veszték el ebben a tengelyakasz-tó sárban. Itt csak előre néznek az emberek, és azt tervezgetik, hogy mit lehetne még építeni, mit kell még építeni. Új utat, járdát. Köveset, aszfaltosat. Erről beszélnek, a múltból csak annyit jegyeztek meg, hogy valamikor sárba süllyedt itt az élet, nem volt se kövesút, se ilyen sok szép fa és virág. A történelem 1957-től kezdődik. A topolyai határban öt ilyen birtok van, mindegyik egyenlő rajttal indult, és ez mégiscsak kiugrott, az élet jobban megváltozott, mint bárhol, urbanizálódtak az emberek. Hogy itt mégiscsak másképpen alakult minden, az elmúlt évek alatt többet teremtettünk, mint a többiek, az előrelátáson múltott. Ez van, ezt teremtettük. A Pannónia létezik, noha még mindig a Dubokáról ismerik. Pedig Duboka semmi más, mint egy vasútállomás, egy disznóól és a pályaőr háza, deszkakerítéssel, egy kutyával és macskával. Ez Duboka. A Pannónia négyszáz családdal, üzletekkel, három sor utcával, benzinkút-tal, jelenleg egy szállóval és egy korszerű étteremmel, moziteremmel, mégiscsak több, és talán jobban megérdemelné, hogy feljegyezzék a térképre.

— Valamikor ennek a birtoknak 700 állandó munkása volt. Ötvenhét óta nagyon kevés embert vettünk fel, de kevesen is mentek el tőlünk. Csak az, aki nyugdíjba vonult. A mi elképzelésünk, hogy aki itt telepedett le, családjának és gyermekének állandóan legyen munkája. Bármelyik pillanatban, akárki is dolgozni akar, dolgozhat. Munka van, aki tegnap jelentkezett nálunk, holnap már a szakmájában dolgozhat. Ezt akartuk elérni, sikerült is. Nehéz volt. A termelést állandóan korszerűsítjük. Új arató-cséplőket, traktorokat vásároltunk, a jószágtenyésztést a legmagasabb és a legkorszerűbb szintre emeltük, ott is csaknem minden munkafolyamatot gépesítettünk, és nagyon sok munkaerő szabadult fel. De senkit sem bocsátottunk el, munkaigényesebb gazdasági ágazatokat fejlesztettünk, és ott helyeztük el őket. Ma már konyhakertészetünk is van, gyümölcsészetünk, szőlészet, mindez új gazdasági ág. A vendéglátóipar 44 munkaerőt foglalkoztat.

— Munkaerő-vándorlás nincs. Legalábbis olyan kicsi, hogy említésre sem méltó. Aki itt munkába áll, az itt marad, nem kívánczik máshová. Tényekkel és számokkal lehet ezt bizonyítani. Tavaly ünnepeltük a Pannónia húszéves fennállását. A 20. évforduló alkalmából 40 ember kapott kitüntetést, csak azért, mert ezen a birtokon húsz évig állandó munkaviszonyban volt. Százhusz embernek van tízévi folyamatos szolgálata ezen a birtokon.

— A keresetek átlagosak. Nem dicsekedhetünk vele, tavaly 1180 dinár volt, de ha a negyedévi évenkénti osztalékot is számoljuk, márpedig számolni kell, akkor 1550 dinárra rúg. De van itt valami, amiről ugyan-csak szólni kell. Nem sokat keresnek az emberek, legalábbis így a számokból ítélve. Valamit mégiscsak elértünk. Elértünk egy emberségesebb

színvonalat, mert tessék csak körüljárni itt a munkásokat, és megkérdezni tőlük, nagyobb keresetért hajlandók-e túlórázni. Azt hiszem, nagyon kevés ilyen ember akadna. Ezen a birtokon mindenki legszívesebben ledolgozza az ő meghatározott munkaidejét, a nyolc órát, és siet haza családjához. És elégedett. Pedig ha akarna, túlórázhatna. De így is elégedett, mert szabad idejét a családjával, az otthonában tölti, és számára ez több. Szerintem ezzel humanizáltuk a családi légkört, a termelést, megterheléssel nem idegenítettük el az embereket.

— Ma nagyon sok szó esik arról, hogy nemcsak az egyéni életszínvonalról kell gondoskodni, hanem a társadalmi életszínvonalról is. A család az egyéni életszínvonalra annyit fordíthat, amennyit keres. Hozzávetőlegesen 1000—1500 dinárt. Nyilvánvaló, hogy ilyen fejlett gazdasági körülmények között, egy ilyen gépesített és jól szervezett mezőgazdasági birtokon, mint a Pannónia, a dolgozók többet is kereshetnek. Hogy ez a Pannónia ilyen szép lett, szerintem ott nyertük meg a csatát, hogy nem a nagy kereseteket szorgalmaztuk, hanem a társadalmi életszínvonalat. Ez az út lassúbb, egyéni szempontból és érdekből talán nem is annyira lelkesítő, de távlatban százszorosan szebb. Több mint tíz évvel ezelőtt választottuk magunknak ezt a politikát, s íme most gyümölcsözik. Tagadhatatlanul nálunk magas a társadalmi életszint. És ezt az egész munkaszervezet fizeti. A kockázatot is és a költségeket is az egész munkaszervezet viseli. És most mindannyian, függetlenül az emberek rangjától, közösen élvezzük a szépet, a lehetőségeket.

FALU LESZ A KASTÉLY KÖRÜL

Pannóniának, az új település létesítésének gondolata az 1950-es évek végén jelentkezett. Akkor, amikor néhány szakemberben jelentkezett az önállóság gondolata, amikor valóban felfedezték, hogy ennek a tájnak a földrajzi adottságai nagyobbak, mint goandolták volna. Talán ezért pártoltak el Bajsától és választották Dubokát székhelyül, s talán ezért akarják Srednji Salašt is ideköltöztetni.

Mindebben a törekvésben az a szép dolog, hogy ezt a birtok egyedül, a saját erejére támaszkodva akarja megvalósítani. Hogy ezt elérjék, az első dolguk volt megszervezni a birtokon a magas színvonalú gépesített termelést és jószágtenyésztést. A mezőgazdaság nehéz helyzetének ellenére is a termelés korszerű megszervezésében látták azt a lehetőséget, hogy ők évről évre nagyobb haszonnal fogják majd zárni az évet, mint a többiek, és több pénzük marad majd a település urbanizálására. Ezt az elképzelést, ha nehezen is, sikerült megvalósítaniuk. Másrészt, kihasználták egy olyan mozzanatot, amelyre talán nem is nekik, hanem elsősorban szűkebb hazánk idegenforgalmának kellett volna gondolnia: kirándulóhelyként kezdték népszerűsíteni a birtok központját. Az akció sikerült. Eladták a csendet. Az emberek jöttek, és itt hagyták a pénzüket. Az a dinár volt ez, amiért a legkevesebbet kellett megizzadni. Persze közben nőnek a vágyak. A Pannónia most már nem éri be azzal, hogy községi kirándulóhely legyen, nagyobb címre és rangra vágyik. S most már a jövőnek is ilyen távlatot szabott. Amint láttuk tehát, az elmúlt 25—30 év alatt ezen a pusztán többször változott a gazdálkodásra vonatkozó elképzelés, mint visszamenőleg 200 évvel ezelőtt. Próbál-

koztak a fajlovak tenyésztésével, majd tisztán a mezőgazdaságból akartak megélni, most pedig az idegenforgalmat, a szőlészetet és a gyümölcsészetet szorgalmazzák. Tehát elevenek és rugalmasak.

A Pannónia birtok jelenlegi települése 80 hektáron fekszik, 200 hektár erdeje és parkja van. Napok kérdése, hogy a település környékét még 100 hektár új parkkal és erdővel bővítik.

Ezen a településen 1026 lakos van:

kéttagú család	41
háromtagú család	85
négytagú család	95
öttagú család	31
hattagú család	10
héttagú család	3
nyolctagú család	1
tíztagú család	1

Százöt gyerek jár az általános iskola I., II., III. és IV. osztályába. Az iskolának két tagozata van, magyar és szerb nyelven folyik a tanítás. Az 1026 lakos közül 44 iskoláskor előtti gyerektől a napközi gondoskodik.

A települést Topolyával 12 kilométeres aszfaltút köti össze, amely lehetővé teszi az autóközlekedést a birtokkal.

A Pannóniát más szempontból is urbanizált településnek tekinthetjük. Éspedig:

a) saját tere van, amit betonjárdák kötnek össze az úttal, és az utcákkal. Továbbá társadalmi épületek, virágok, parkok stb.;

b) gyermekek számára szabad fürdő, gyermekkert, játszótér stb.;

c) minden igényt kielégítő labdarúgópálya és kosárlabdapálya, kistadionok lelátókkal és egyéb létesítményekkel;

d) korszerűen felszerelt orvosi rendelő saját laboratóriummal. Egy állandó orvos és fogász;

e) a PTT szolgálat rendszeres;

f) általános iskola, megfelelő tanfelszereléssel. A tanítók a birtokon laknak, lakást a birtoktól kaptak;

g) a szállodának 40 férőhelye van, 15 szoba teljes kényelemmel, de a többi szobában is központi fűtés, hideg-meleg víz, elsörendű leltár;

h) a birtoknak 200 minden igényt kielégítő saját lakása van. A településen ezenkívül 80 magántulajdonban levő ház épült, amelynek a zöme két és fél szobás lakás;

j) korszerűen felszerelt vágóhid, hentesbolt, tejtermékeket árusító üzlet, pékség, külön rövidáruüzlet, önkiszolgáló bolt van, amit a verbászi Vojvodina Kereskedelmi Vállalat tart;

k) a településnek külön férfi- és női fodrászszalonja van, ezenkívül cipőjavító és szabóműhelye;

l) a vendégeket külön e célra berendezett bárban, a legjobb italokkal szolgálják ki;

m) a gyógyszerárban a legszükségesebb gyógyszereket a lakosok minden időben megkaphatják;

n) van saját piaca, piactere is. A piaci napok: csütörtök és vasárnap;

o) korszerűen felszerelt moziterem, 350 férőhellyel, nyári színpaddal,

ahol ugyancsak 350 ember fér el. Emellett külön tanácsterem, ahol szemináriumokat, szimpóziumokat lehet tartani, könyvtár és képzőművészeti kiállítóterem van;

p) a Pannónia birtok tulajdonában van két műterem is, amely a legtekintélyesebb jugoszláv művészek minden igényét kielégítheti;

r) a birtok saját költségén két hőtelepet építtetett. Az elkövetkező időszakban a távfűtést továbbfejlesztik, és központi fűtést kap a birtok csaknem minden újonnan épült lakása;

s) a csatornahálózat is teljesen kiépült. Minden lakásban vízvezeték, villany;

t) az ősszel lett kész az újvidéki Jugopetrol tulajdonában levő új és korszerű, minden igényt kielégítő benzinkút.

Szem előtt tartva a jelenlegi és távlati tervet, az elkövetkező tíz év alatt a Pannónia lakosságának száma 3000—3500 között fog mozogni. De már ma is az ország egyik legérdekesebb települései közé tartozik, kicsiben egy bácskai Velenje — mondják megálmodói és építői...

HID IRODALMI, MŰVESZETI ES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1972. MÁJUS. — KIADJA A FORUM LAP-KIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ES KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADOORÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ORZUNK MEG ES NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-8s FOLYÓSZÁMLÁRA. ELŐFIZETESKOR KERJÜK FELTŰNTETNI A HID NEVÉT. — ELŐFIZETESI DIJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINAR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINAR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON
